

Εἰκ. 1. Ἀποψὶς τοῦ διασκάφου εἰς τὸν βράχον κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης (Bory de Saint - Vincent).

Ο ΑΓΙΟΣ ΟΝΟΥΦΡΙΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ

(ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΝ — ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΑΣΚΗΤΗΡΙΟΝ)

Τὸ ἐν ἐπικεφαλίδι μνημεῖον εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν παλαιότερων ἐρευνητῶν τῆς Μεσσηνίας, ἥδη δὲ ἀπὸ τῶν πρώτων μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν χρόνων ὁ BORY DE SAINT - VINCENT παρουσίασε λιθογραφικὴν ἀποψὶν τοῦ (εἰκ. 1) ¹. Κεῖται εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτύν, ὀλίγον κάτω τῆς ὁμαλῆς ράχews, τοῦ ἀριστερὰ τῆς ἀπὸ Μεθώνης πρὸς Πύλον ὁδοῦ ὑψουμένου λόφου τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀπέναντι τῆς κάτω εἰς τὴν κοιλάδα, εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀγάκι (τὸ -) ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὸ τρίτον χιλιόμετρον τῆς ὁδοῦ, κειμένης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ². Ἡ ὅλη περιοχὴ ἐδῶ — ἡ κλιτὺς καὶ ἡ ράχis τοῦ λόφου — ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους λατομεῖον μαλακοῦ πωρολίθου ³. Ἡρευνήθη ἀνασκαφικῶς τὸ μνημεῖον κατὰ τὸν Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1967 ⁴· συνίσταται ἐκ συγκροτήματος διασκάφων ἐντὸς τοῦ βράχου χώρων καὶ ἐξ ὑπαίθρων τάφων.

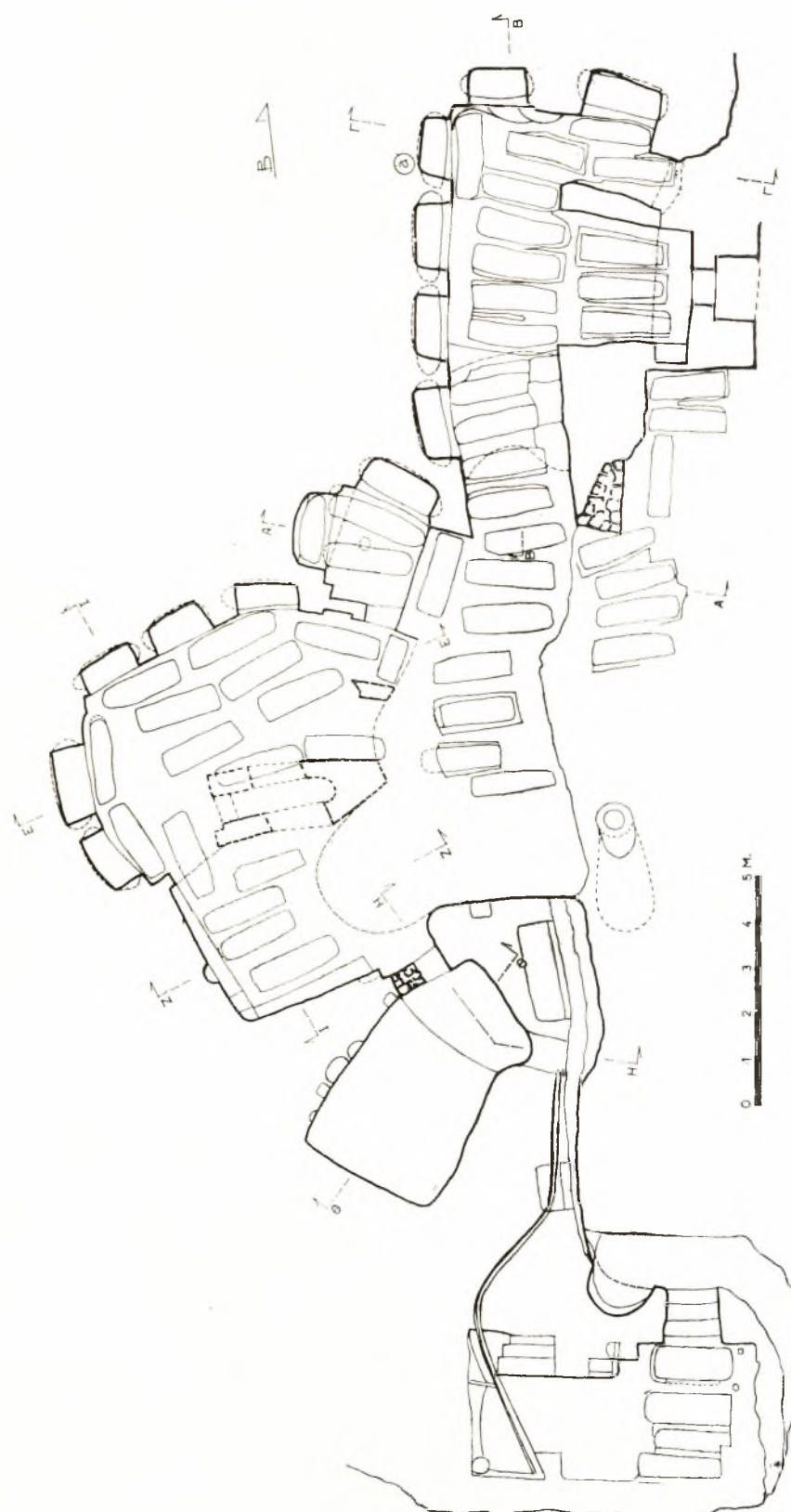
¹ BORY DE SAINT - VINCENT, Relation du voyage de la Commission Scientifique de Morée, I, Paris 1836, 179 - 184, πίν. 3 καὶ Expédition Scientifique de Morée, I, Relation par BORY DE SAINT-VINCENT, Paris 1836, 107 - 110, εἰκ. ἐν σ. 124. Πρὸς W. M. LEAKE, Travels in the Morea, I, London 1830, 429. Expédition Scientifique de Morée. Architecture κλπ. par ABEL BLOUET, I, Paris 1831, 9. F. ALDENHOVEN, Itinéraire descriptif de l'Attique et du Peloponnèse, Athènes 1841, 164. E. CURTIUS, Peloponnesos, II, Gotha 1852, 170. M. N. VALMIN, Études topographiques sur la Messénie ancienne, Lund 1930, 153. M. NIEBUHR TOD, Notes and Inscriptions from South-Western Messenia, JHS 25, 1905, 35. ΑΔ 17, 1961/62, Χρον. 103 - 104 (Δ. ΠΑΛΛΑΣ) καὶ 18, 1963, Χρον. 94 (Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ).

² Ἡδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ LEAKE (ἔ.ἀ.) καὶ μέχρις ἐσχάτων τὸ μνημεῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ποιμνιοστάσιον.

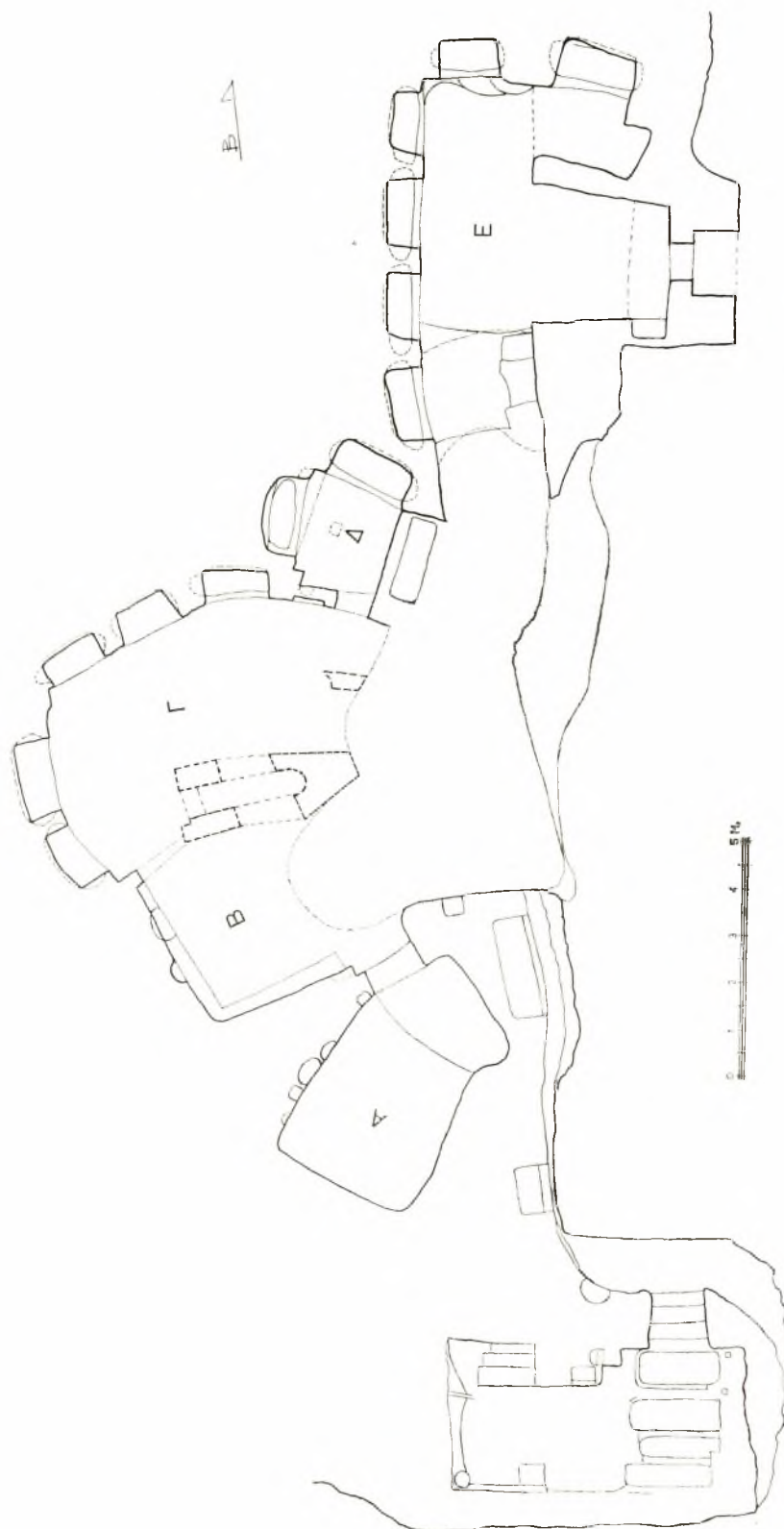
³ Ὑπὸ τοῦ BORY DE SAINT-VINCENT, ἔ.ἀ. 106, τὸ τοπωνύμιον ἀναφέρεται ὡς «agrya», ἴσως — παρατηρεῖ — ἀντὶ τοῦ «agrya». Παλαιὰ ἀπεικόνισις τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Βασιλείου, πρὸ τῆς ἀνακαίνιστός της, ἐν Expédition Scientifique de Morée. Architecture 9, πίν. 10 καὶ 11.

⁴ Πρὸς A. PHILIPPSON - E. KIRSTEN, Die griechischen Landschaften III 2, Frankfurt am M. 1959, 390.

⁵ ΠΑΕ 1967, 22-27 πίν. 12-18 (Δ. ΠΑΛΛΑΣ). Συμπληρωματικὴ τις μικρὰ ἔρευνα διεξήχθη καὶ κατὰ τὸ 1968 (βλ. Ἔργον 1968, 147).

Είκ. 2. Γενική κάτοψις τοῦ διασκέαφου κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης.

Εἰκ. 2α. Ἀποκατάσταση τῆς κατόψεως τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ διασκάφου κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης.

1. Τὸ παλαιοχριστιανικὸν κοιμητήριον

α'. Οἱ διάσκαφοι χῶροι

Οἱ ἐντὸς τοῦ βράχου διάσκαφοι χῶροι τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης συνίστανται ἐκ δύο, κατ' ἀρχὰς ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων, ἐνοτήτων χώρων (εἰκ. 2 καὶ 2α)¹· ἥτοι ἐξ ἑνός, κατέχοντος τὸ βόρειον μέρος τοῦ ὅλου συγκροτήματος, διαδρόμου (Ε) εἰς σχῆμα πλαγιαστοῦ δίγαμμα—π—καὶ μὲ τὰ πέρατα τῶν κεραιῶν του διαμορφωμένα εἰς εἰσόδους, καὶ ἐξ ἑτέρου ἐκ τεσσάρων νεκρικῶν θαλάμων (Α, Β, Γ καὶ Δ), ἀνοιγομένων εἰς σχῆμα ριπιδίου πρὸς τὰ Νοτιοδυτικὰ τοῦ διαδρόμου, εἰς τὸ βάθος σπηλαιώδους διαμορφώσεως τοῦ βράχου (εἰκ. 3 καὶ 4). Εἰς τὰ τοιχώματά των καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου

Εἰκ. 3. Ἀποψὶς τοῦ διασκάφου κοιμητηρίου ἀπὸ ΝΑ.

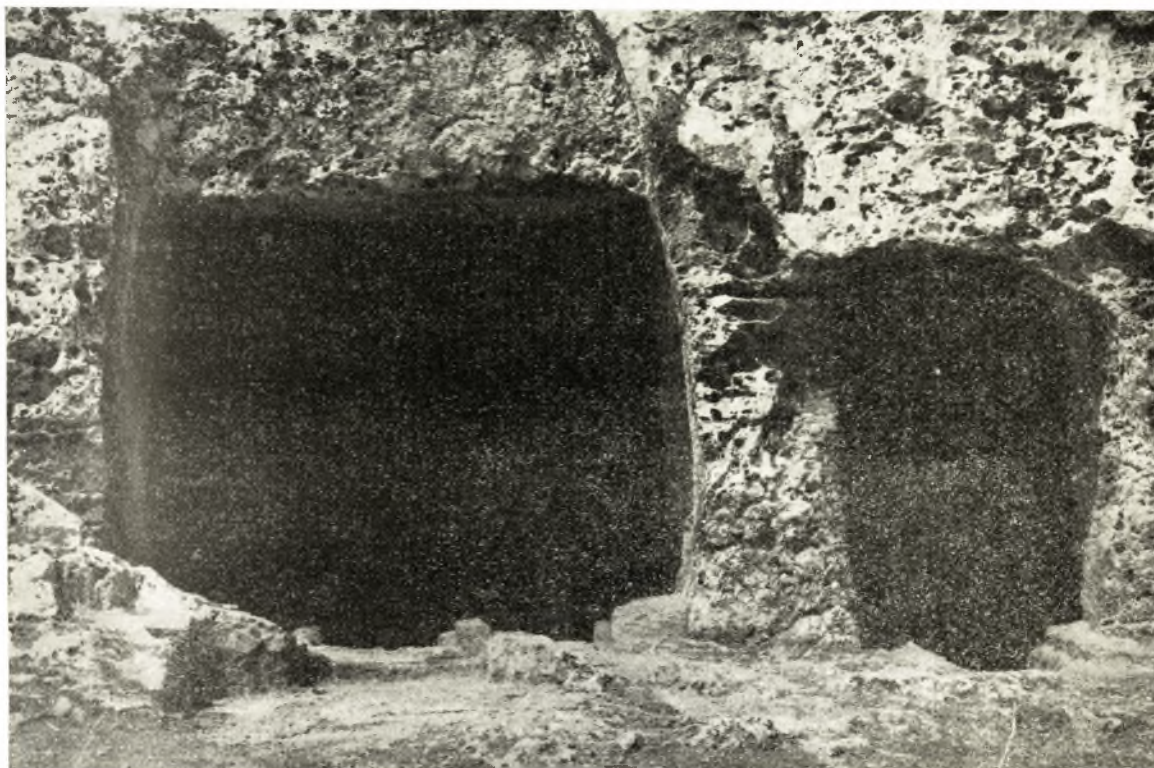

Εἰκ. 4. Ἀποψὶς τοῦ διασκάφου κοιμητηρίου ἀπὸ ΒΑ.

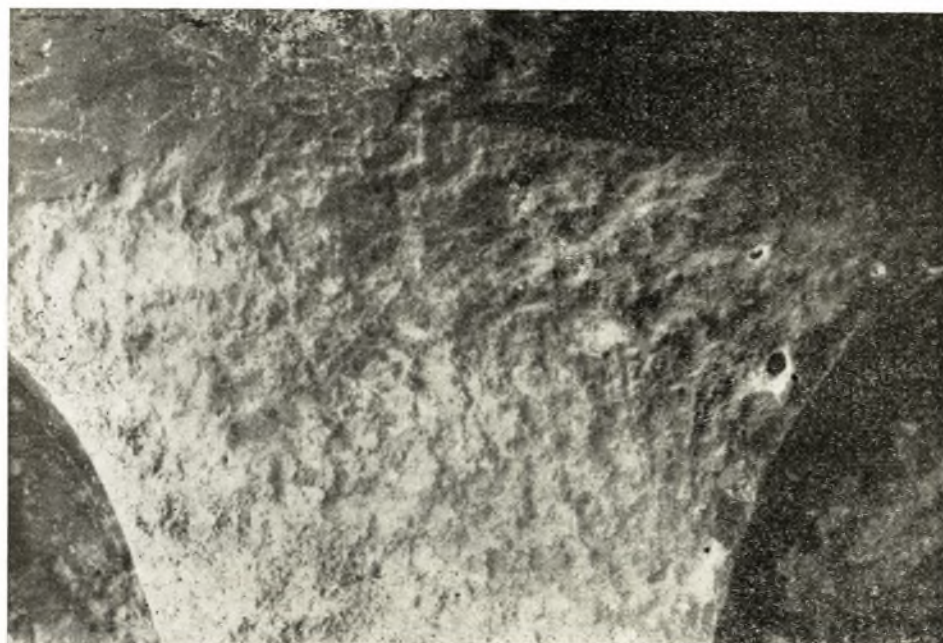
των—πλὴν τοῦ χώρου Α—ἀνοίγονται λαξευτὰ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ πωρολίθου ἀρκοσόλια καὶ λακκοειδεῖς τάφοι.

Ὁ διγαμματοειδὴς διάδρομος (Ε) ἔχει σχεδὸν ὁλόκληρος ὀριζόντιον ὀροφήν, περικλείει δ' ἐξ ἀρκοσόλια. Ἐκ τῶν σκελῶν του τὸ πλαγιαστὸν —παράλληλον πρὸς τὴν ὄψιν τοῦ βράχου— ἐκτείνεται εἰς μῆκος 9.10 καὶ ἔχει πλάτος 2.31 - 2.35 μ., τὸ ἔξω ἐκ τῶν ὀρθίων ἐκτείνεται εἰς μῆκος 4.08 καὶ ἔχει πλάτος 1.50 - 1.53 μ. Εἶναι ὁμως εἰς τὸν χῶρον τοῦτον εὐκρινεῖς δύο φάσεις. Προηγῆθη εἰς γαμματοειδὴς νεκρικὸς θάλαμος, ὁ ὁποῖος συνίστατο ἐκ τοῦ μεσαίου τμήματος τοῦ ὅλου διαδρόμου, ἥτοι ἐκ πλαγιαστοῦ σκέλους, ἐκτεινομένου πρὸς Ν. ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ διαδρόμου μέχρι 5.85 μ., καὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου — τοῦ ἔσω — τῶν ὀρθίων σκελῶν, ἔχοντος μῆκος \pm 4.50 καὶ πλάτος —κατὰ τὸ πέρασ του— 2.70 μ., ὀροφήν δὲ ὀριζόντιον (εἰκ. 5 ἀριστ.) εἰς ὕψος 2.20 μ. (εἰκ. 7). Τὰ ὄρια τοῦ ἀρχικοῦ χώρου δηλοῦνται ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 2α διὰ

¹ Τὰ σχέδια εἰκ. 2, 2α, 13, 15, 17, 18, 22, 25, 33 καὶ Παναγιωτάτου - Κουβελά. 39 ἐξεπονήθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος Κας Ἀγνῆς

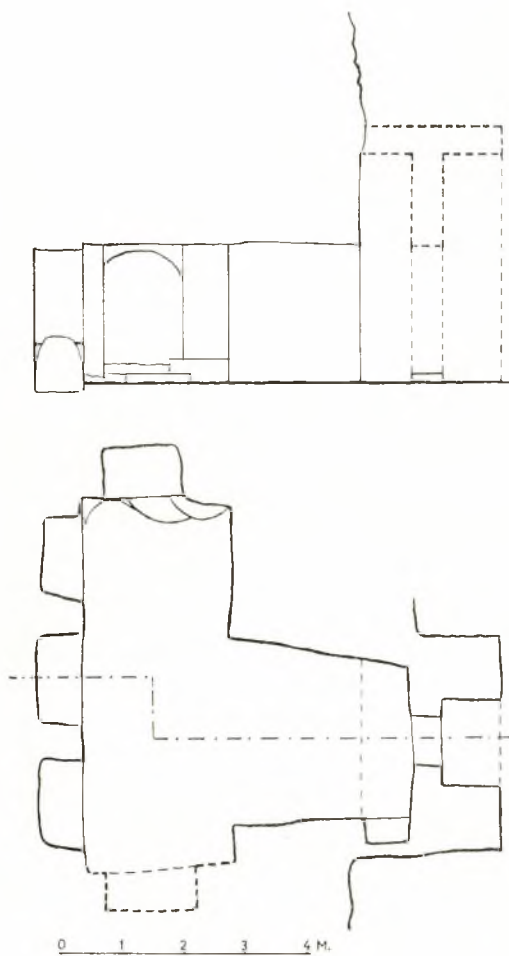

Εἰκ. 5. Ἀνοίγματα τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου πρὸς Α.

Εἰκ. 6. Σμιλεύσεις εἰς τὸ δυτικὸν τοῖχωμα παρὰ τὸ νότιον πέρασ τοῦ διαδρόμου.

γραμμῶν διακεκομμένων. Εἰς τὴν θέσιν τῶν 5.85 μ. εἶναι σαφὲς μεταξὺ τῶν σμιλεύσεων ἐπὶ τοῦ τοιχώματος μία κάθετος οἶονεὶ γραμμὴ, λείψανον τοῦ ἀρχικοῦ πέρατος τοῦ διαδρόμου (εἰκ. 6). Τὸ πέρας τοῦ ἀρχικοῦ χώρου καὶ ἡ κατὰ μεταγενεστέραν περίοδον

Εἰκ. 7. Ἀποκατάστασις τῆς κατόψεως καὶ τομὴ τοῦ ἀρχικοῦ θαλάμου, πυρῆνος τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου.

ἐπανάληψις τῶν ἐργασιῶν ἐπιμηκύνσεώς του φαίνονται σαφέστερον εἰς τὴν ὄροφὴν τοῦ ἔξω σκέλους τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου. Εἰς τὴν δυτικὴν ἐκ τῶν πλευρῶν τοῦ πυρῆνος τούτου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου ἠνοίγοντο τρία μονόσωμα ἀρκοσόλια, ἐν—τέταρτον—εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν (εἰκ. 8) καὶ πιθανῶς ἐν εἰσέτι—πέμπτον—εἰς τὴν νοτίαν (βλ. κατ. σ. 139).

Ὁ ἀρχικὸς οὗτος νεκρικὸς θάλαμος ἦτο προσεπὶ μέσῳ λαξευτῆς εἰσόδου πλάτους 0.70 μ., πρὸ τῆς ὁποίας διεμορφουῖτο εἶδος προστώου ἐν παραστάσι πλάτους ± 1.30 καὶ βάθους 1.00 μ., λαξευτοῦ ἐν μέρει. Εὐκρινὴς θέσις μὴ διασωθέντος κατωφλίου (εἰκ. 9) ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ εἴσοδος ἐφράσσετο διὰ θυροφύλλου. Μεταξὺ τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ κυρίως χώρου τοῦ θαλάμου παρεμβάλλεται μικρὸς προθάλαμος πλάτους 2.40 ἀλλὰ βάθους μόλις 0.80 μ. Ἀμφοτέρων τούτων διεσώθη εἰς χαμηλὸν ὕψος μόνον τὸ πρὸς Ν. ἤμισυ (εἰκ. 5 καὶ 9)· τὸ πρὸς Β. ἀντίστοιχόν του ἀπελαξεύθη εἰς ὀψίμους χρόνους, ὅτε ἀφηρέθη καὶ τὸ κατωφλίον, διὰ τὸ νὰ διευκολύνεται ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἐκ τῆς βροχῆς ὑδάτων. Ὑπεράνω τοῦ ὀρθογωνίου ἀνοίγματος τοῦ θαλάμου λαξευμένον ἐπὶ τοῦ βράχου ἡμικυκλικὸν

τύμπανον (εἰκ. 10) μὲ τὴν κορυφὴν του εἰς ὕψος 3.65 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ διασῶζον λείψανα ἐπιχρίσματος, προσέτι δέ, δεξιὰ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ βορείου τοιχώματος τοῦ προθαλάμου, ἄλλα λείψανα κονιαμάτων ἐκ τοιχοδομίας εἰς ὕψος ± 2.10 καὶ 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ὑποδηλοῦν ἀμφοτέρω ὅτι τὰ ἄνω μέρη τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ προθαλάμου μετὰ τοῦ προστώου ἦσαν κτιστά, ὅτι ἔφερον ἐσωτερικὸν ἐπίχρισμα καὶ ὅτι ἐστεγάζοντο διὰ καμαρωτῆς στέγης, τῆς ὁποίας ἡ κλεῖς συνέπιπτε πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὡς ἀνωτέρω τυμπάνου· θὰ παρουσίαζεν ὄψιν ὡς — περίπου — ἀναπαριστᾶνται ἐν εἰκ. 11. Ὁ προθάλαμος φαίνεται ἐφωδιασμένος ἐσωτερικῶς, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἀριστερὰν—τὴν νοτίαν—πλευρὰν του, μὲ κόγχην ὀρθογωνίου κατόψεως βάθους 0.40 μ.

Εἰς δευτέραν ἐποχὴν τὸ πλαγιαστὸν σκέλος τοῦ ἀρχικοῦ θαλάμου ἐπεξετάθη κατὰ

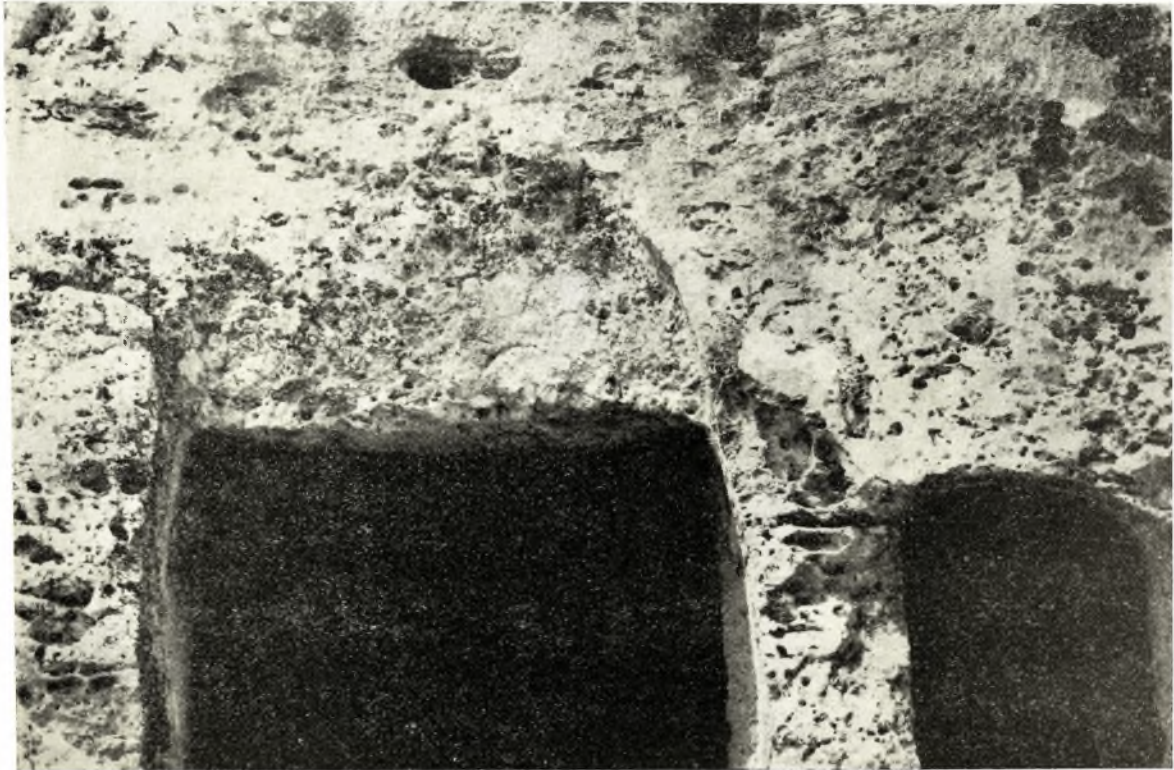
Εἰκ. 8. Ἀρκοσόλια τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (ἀπὸ Ν.).

Εἰκ. 9. Προστώφον καὶ εἴσοδος τοῦ ἀρχικοῦ νεκρικοῦ θαλάμου.

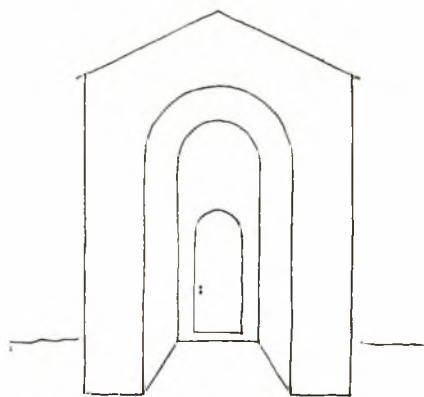
μὲν τὸ ἓν ἄκρον του — πρὸς Ν. — κατὰ ± 3.75 μ., εἰς ὀλίγον οὕτω μῆκος 9.10 μ. καὶ ἠνώθη μὲ τὸ συγκρότημα τῶν ριπιδιοειδῶς διατεταγμένων νεκρικῶν θαλάμων, κατὰ δὲ

τὸ ἕτερον εἰς ὀρθὴν γωνίαν—πρὸς Α.—κατὰ φορὰν παράλληλον πρὸς τὸ σκέλος μὲ τὸν προθάλαμον (βλ. κατωτ. σ. 154)· οὕτω ἡ ἐν λόγῳ ἐνότης χώρων ἀπέκτησε τὸ σχῆμα πλα-

Εἰκ. 10. Ἡμικυκλικὸν τύμπανον ἐπὶ τοῦ βράχου ὑπεράνω τοῦ προθαλάμου.

γιαστοῦ δίγαμμα (Π), ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐδέχθη δύο εἰσέτι ἀρκοσόλια (βλ. κατωτ. σ. 139),

Εἰκ. 11. Ἀναπαράστασις τῆς εἰσόδου τοῦ ἀρχικοῦ θαλάμου, πυρήνος τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου.

ἀνὰ ἐν κατὰ τὰ ἐκατέρωθεν πέρατα. Τὸ δάπεδον τῆς πρὸς Ν. προεκτάσεως τοῦ διαδρόμου διεσκευάσθη μὲ δύο βαθμίδας καί, ἐπάνω, μὲ ἐν πλατύβαθμον, εἰς στάθμην δ' ἐν ὅλῳ κατὰ 0.95 μ. ὑψηλοτέραν τοῦ ἄλλου, διὰ νὰ ἀντιστοιχῇ, οὕτω, πρὸς τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ εἰρημένου προαυλίου· ἀντιστοίχως ἐλαξεύθη ἐδῶ καὶ ἡ ὀροφή κατὰ 0.95 μ. ὑψηλότερον τῆς ἀρχικῆς, ἀλλ' ἤδη εἰς σχῆμα καμάρας (εἰκ. 12 δεξιὰ καὶ 13). Βαθμηδὸν ἐκαλύφθη τὸ δάπεδόν του διὰ λακκοειδῶν τάφων.

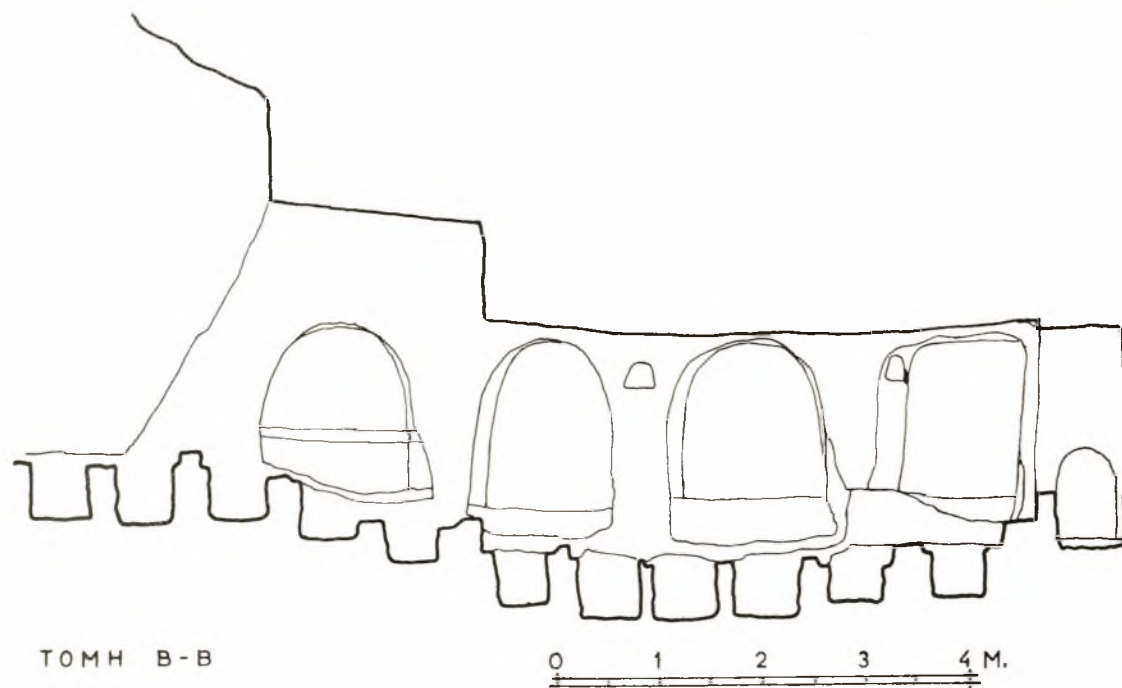
Ἐκ τῶν νεκρικῶν θαλάμων τοῦ ἐπομένου ταφικοῦ συγκροτήματος ὁ ἀπὸ Β. πρῶτος (εἰκ. 2 καὶ 2α Δ) εἶναι μικρῶν διαστάσεων (2.35 × 1.60 μ.), ἀρχικῶς δὲ προσιτὸς διὰ θυρίδος πλάτους ± 0.50 μ.

ἀπὸ Ν., ἐκ τοῦ ἐπομένου θαλάμου Γ (εἰκ. 14 καὶ 17), ἀλλὰ τὸ νότιον τοίχωμά του σώζεται ἐν μέρει· ἐπὶ τοῦ ὑπολείμματός του, χαμηλά, διακρίνεται ἡ θέσις τῆς θυρίδος. Τὸ σχέδιον τοῦ BORY DE SAINT-VINCENT παρουσιάζει τὴν εἰσέτι σωζομένην τότε

θυρίδα ἐλαφρῶς τοξωτήν (εἰκ. 1). Τὸ πρὸς Α., ἐπίσης δὲ μὴ διασωθὲν τοίχωμά του, ἦτο λεπτὸν καὶ συνέκλινε πρὸς τὰ ἄνω (εἰκ. 15 ἀριστερά), κατεστράφη ὅμως τοῦτο εἰς

Εἰκ. 12. Μερικὴ ἄποψις τοῦ θαλάμου Δ (ἀριστερὰ) καὶ τοῦ διαδρόμου Ε.

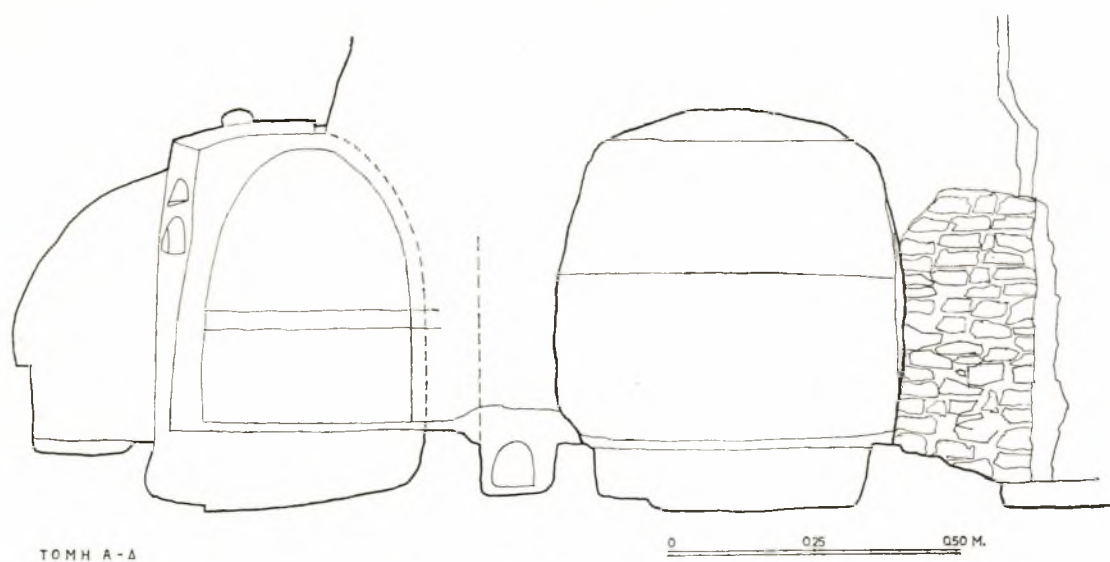

Εἰκ. 13. Τομὴ τοῦ διαδρόμου Ε ἀπὸ Ν. πρὸς Β.

νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τῶν ποιμένων. Ἡ ὀροφή τοῦ θαλάμου εἶναι ἐλαφρῶς κοίλη, παρουσιάζει δὲ εἰς τὸ μέσον αὐτῆς προσέτι τετράπλευρον ἐκβάθυνσιν (0.24×0.22 ,

Εικ. 14. Ἀποψεις τῶν θαλάμων Γ (μερική, ἀριστερά) καὶ Δ (δεξιά).

Εικ. 15. Τομή τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου Δ (ἀριστερά) κατὰ τὸν ἄξονα ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

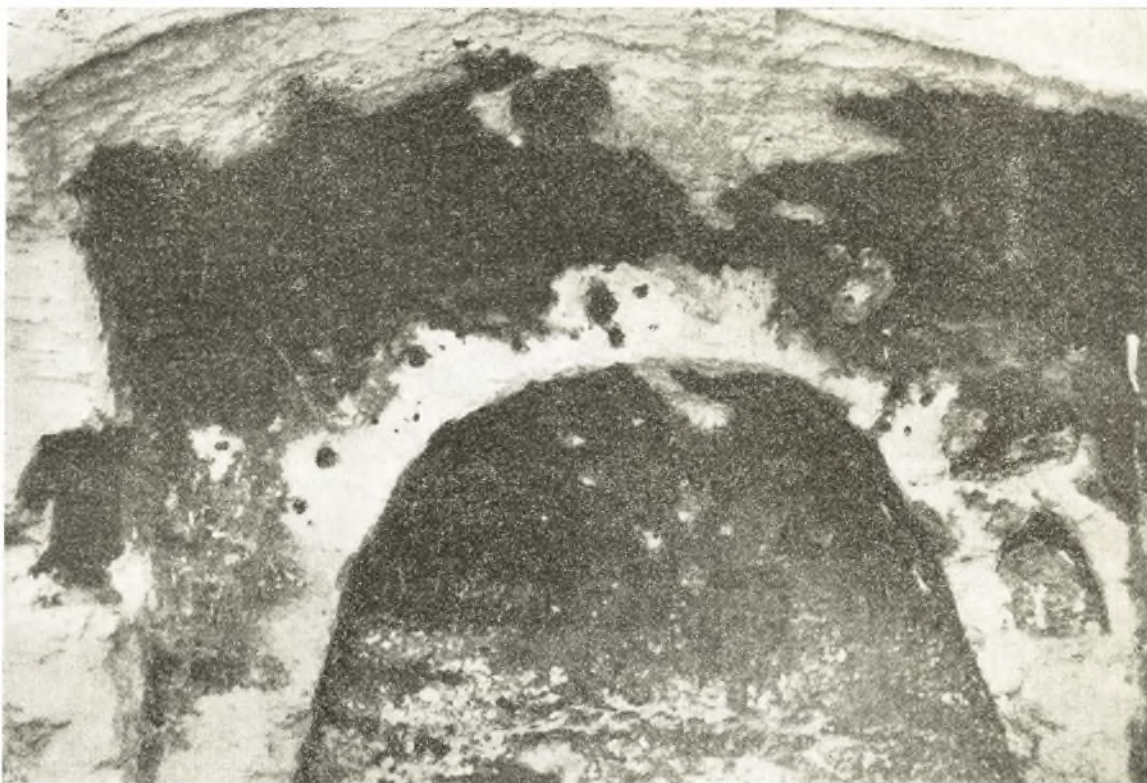
βάθος 0.15 μ.) μὲ ἀπεστρογγυλεμένας ἀκμάς (εἰκ. 16), μίαν ὑπόνοιαν — θὰ ἔλεγέ τις — τρούλλου¹. Ὁ νεκρικός θάλαμος Δ ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῶν cubiculum¹ περικλείει

¹ Περὶ τοῦ προκειμένου δὲν εἶναι σαφὲς χρηστικός τις σκοπός. Διαφαίνεται ἔννοια τοῦ τρούλλου ὑποτυπώδης, συμβολικὴ παρουσία του, ὡς ἀρχιτεκτονικοῦ ὑπο-

δείγματος (μοτίβου)· ὅτι διαπνέεται, δηλαδή, ὑπὸ τῶν ἰδεῶν περὶ τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ τρούλλου εἰς τὴν νεκρικὴν ἀρχιτεκτονικὴν.

δύο ἀρκοσόλια: τὸ ἐν πρὸς Β. καὶ τὸ ἕτερον πρὸς Δ. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου του ἐλαξεύθησαν ἀργότερον δύο λακκοειδεῖς τάφοι.

Ὁ νεκρικός θάλαμος Γ (εἰκ. 2, 2α Γ καὶ 14 ἀριστερά), εὐρυχωρότερος τοῦ προηγουμένου, ἔχει σχῆμα τετράπλευρον ἀκανόνιστον, μήκους 6.35 (βορείως) καὶ πλάτους 4.32 μ. (δυτικῶς), ἀλλὰ μὲ τὰς πλευρὰς αὐτὰς καμπύλας (τῆς βορείας πλευρᾶς βέ-

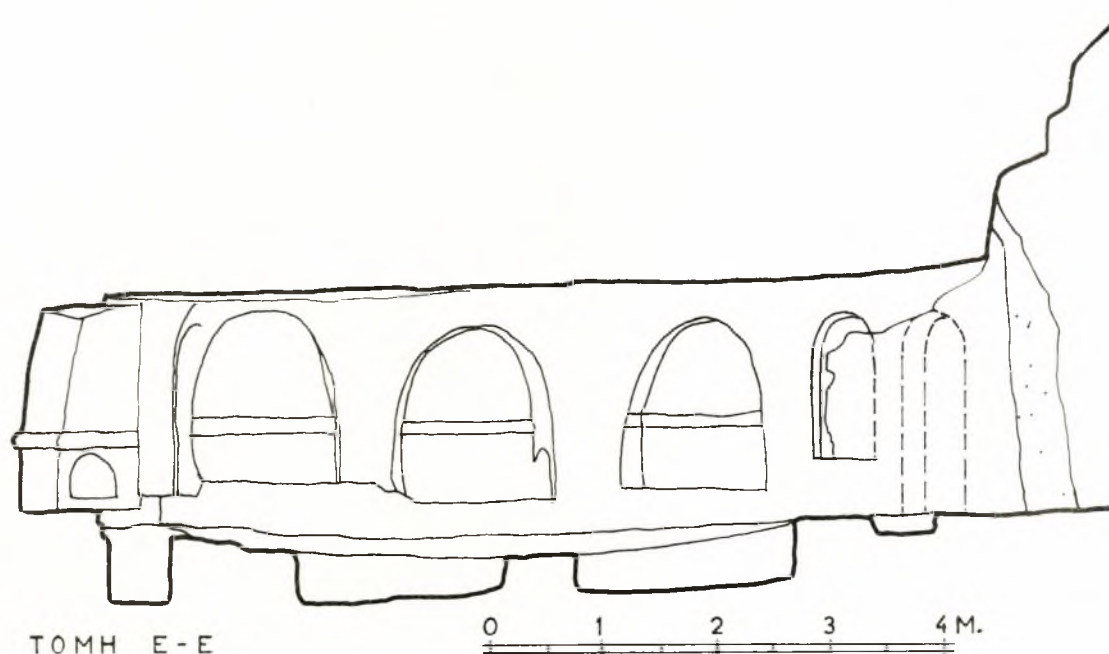

Εἰκ. 16. Νεκρικοῦ θαλάμου Δ ὄροφή καὶ δυτικὴ πλευρὰ (μερικὴ ἀποψις).

λος 0.70, τῆς δυτικῆς 0.50 μ.)¹. Φαίνεται ὅτι ὁ χώρος οὗτος ἀρχικῶς ἦτο φυσικὸν σπήλαιον, τὸ ὁποῖον διεμορφώθη εἰς νεκρικὸν θάλαμον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς χρησιμοποιοῦσεως τῆς περιοχῆς ὡς νεκροταφείου. Εἰς τὴν βορείαν καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ θαλάμου τούτου εἶναι εὐκρινῇ διαδοχικῶς πέντε (3+2) ἀρκοσόλια (εἰκ. 17 καὶ 18 δεξιὰ), ἔνεκα τῆς χρήσεως ὅμως τοῦ χώρου ὡς ποιμνιοστασίου ἔχουν ὑποστῇ ταῦτα μεγάλην φθοράν (βλ. ΠΑΕ 1967, 24 πίν. 15α. Δ. ΠΑΛΛΑΣ. (Δεξιὰ, μετὰξὺ τοῦ πρώτου ἀρκοσολίου καὶ τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν θάλαμον Δ, παρατηρεῖται τυφλὸν ἀβαθεὺς τόξον (εἰκ. 17 καὶ 19), ἀλλὰ τοῦ ὁποίου διεσώθη μόνον μέρος· πιθανῶς ἀπετέλει πλαισίον ἐπιγραφῆς ἢ προσωπογραφίας τοῦ παραπλεύρως ἐνταφιασμένου νεκροῦ. Ἐμπροσθεν, ἀνοικτὸς τώρα ὁ θάλαμος Γ καθ' ὅλον τὸ πλάτος του, ἐπαρουσίαζεν ἀρχικῶς ὄψιν ἐν εἵδει διλόβου ἀνοίγματος, ὕψους 2.05 μ., μὲ προσέτι — ὑψηλότερον — μίαν δέλτον (tabula), μήκους 1.55 καὶ ὕψους 0.85 μ., ἔχουσαν

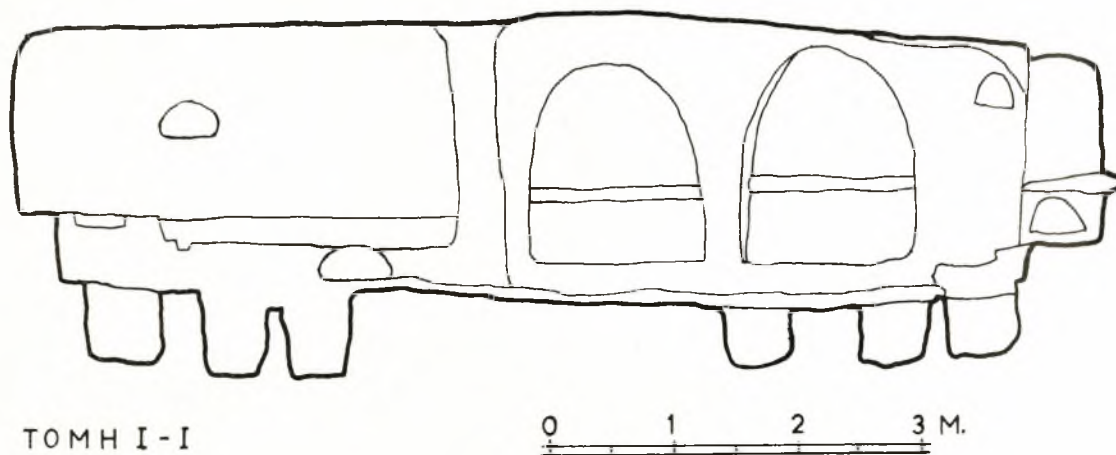
¹ Ἐκάστη ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω τιμῶν — 6.35 καὶ 4.32 μ. — πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς μῆκος χορδῆς.

έλαφρῶς ἄνωθεν ἐξέχον γεῖσον (εἰκ. 20). Τὸ δίλοβον ἄνοιγμα ἐσχηματίζετο μέσῳ συμφυοῦς μεσοστύλου, τοῦ ὁποίου, καταστραφέντος εἰς νεωτέρους χρόνους, ὑπε-

Εἰκ. 17. Τομή τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου Γ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Βορεία ὄψις.

λείφθησαν ἐπάνω μόνον, εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ θαλάμου, λείψανα τῆς συμφύσεώς του μὲ τὸν βράχον. Ὅτε ἀπεικόνισε τὸ μνημεῖον ὁ BORY DE SAINT-VINCENT,

Εἰκ. 18. Τομή τῶν νεκρικῶν θαλάμων Β καὶ Γ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Δυτική ὄψις.

τὸ μεσόστυλον ὑπῆρχεν εἰσέτι (εἰκ. 1). Ἡ ὥς ἄνωτέρῳ δέλτος ἀπλοῦται ὑπεράνω τῆς ἀριστερᾶ τοῦ μεσοστύλου ἐπιφανείας. Ἡ θέσις ὅμως αὕτη ὡς καὶ τὸ μῆκος τῆς δέλτου, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ἀριστεροῦ μόνον ἀνοίγματος τοῦ μεσοστύλου, ὑποδηλοῦν ὅτι ἡ εἴσοδος πρὸς τὸν ἐν λόγῳ θά-

λαμον ἐγίνετο, πιθανῶς, μόνον διὰ τοῦ ἐτέρου τῶν λοβῶν τοῦ ἀνοίγματος, συγκε-

Εἰκ. 19. Τυφλὸν τόξον παρὰ τὸ πρῶτον ἀρκοσόλιον τοῦ θαλάμου Γ.

Εἰκ. 20. Ὅψεις τῶν ἄνω μερῶν ἐξωτερικῶς τῶν θαλάμων Β (ἀριστερά) καὶ Γ (δεξιά).

κριμένως διὰ τοῦ ἀνοιγομένου ἀριστερὰ τοῦ μεσοστύλου· δεξιὰ τούτου ὑπῆρχεν ἴσως ἀπλῶς φωτιστικὸν ἀνοιγμα (εἶδος παραθύρου). Πάντως εἰς τὸ σχέδιον τοῦ BORY

DE SAINT - VINCENT παρουσιάζονται και οι δύο λοβοί όμοιοι, ελεύθεροι έως κάτω.

Μεταξύ του θαλάμου Γ και του άριστερά τούτου θαλάμου Β παρατηρούνται, ώσαν να κρέμονται εκ της όροφής, τὰ άνω μέρη τριών συμφυών προς τον βράχον

Εικ. 21. Άνω μέρη συμφυών πεσσών και —άριστερά— τοξωτόν άνοιγμα προς τον επόμενον θάλαμον.

πεσσών (είκ. 20), εκ των οποίων δύο (είκ. 21), τετραπλεύρου — ό εις — και άκανονίστου τραπεζιοειδοῦς —ό έτερος— διατομής, συνιστούν ζεύγος προς Δ, ενώ ό τρίτος

Εικ. 22. Τομή του θαλάμου Β από Α. προς Δ. με προβολήν του κιβώριου συμπληρωμένου.

προς Α, παρουσιάζει δυσχερή διατομήν εν είδει λάμβδα (Λ) ό τελευταίος έχει την έσω γωνίαν καμπύλην, τὰ δέ σκέλη του να ανταποκρίνονται προς τὸ ειρημένον ζεύγος πεσσών. Ορίζεται οὔτω υπό των εν λόγω πεσσών στενός με άξονα από Α. προς Δ. έσωτερικός χώρος μήκους ± 2.60 και πλάτους 0.55-0.60 μ., όσαι δηλαδή κατά τὸ μάλλον ή ήττον είναι αί έσωτερι- και διαστάσεις ενός τάφου (είκ. 2 και 2α)¹. Φαίνεται ότι ή κατασκευή αύτη συνίστα συμφυά προς τὸ έδαφος σαρκοφάγον εν

συνδυασμῳ προς—πάλιν συμφυές προς αύτην και προς τον βράχον—κιβώριον υπεράνω της σαρκοφάγου (είκ. 22). Είς τὸ σχέδιον του BORY DE SAINT - VINCENT (είκ. 1) υπάρχει περι του προκειμένου κάποια σύγχυσις: επίσης δέν σημειώνεται ή σαρκοφάγος, αλλά πρέπει να θεωρηθῇ αύτη ως βεβαία (βλ. κατωτ. σ. 149 κέ.). Οι συμφυείς προς τον βρά-

¹ Είς τὸ μήκος ± 2.60 μ. συνυπολογίζεται εδώ και του δέν έχουν διασωθῇ επί του εδάφους ένδειξεις, τὸ πάχος του δυτικού τοιχώματος του τάφου' περι του-

χον πεσσοὶ οὗτοι κατεστράφησαν εἰς προσφάτους χρόνους· ὅταν ἐπεσκέφθη τὸ μνημεῖον ὁ Τοῦ, ὑπῆρχον¹. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου Γ ἐπληρώθη ἐπίσης, ἀκολουθῶς, διὰ λακκοειδῶν τάφων.

Ἡ ὥς ἀνωτέρω κατασκευὴ συνίστα παραλλήλως ἐν διατοίχισμα μεταξύ τῶν θαλάμων Γ καὶ Β, ἐπεκοινώνουν ὅμως οἱ δύο οὗτοι θάλαμοι μεταξύ των, τρόπον τινὰ ἐπισήμως, μέσφ τοξωτοῦ ἀνοίγματος (εἰκ. 21 ἀριστερά) με δύο παραστάδας, τὴν μίαν

Εἰκ. 23. Ἀποψὶς τοῦ θαλάμου Β ἀπὸ ΒΑ.

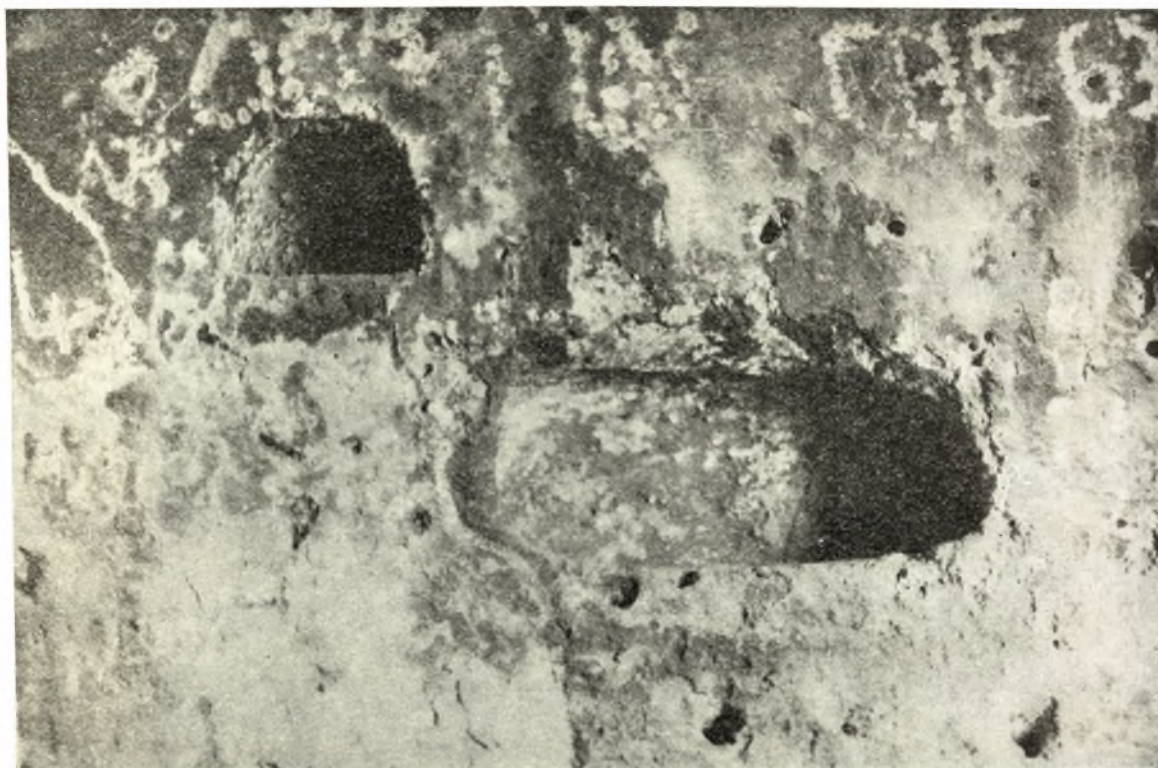
συμφυᾶ πρὸς τὸν ἕτερον ἐκ τῶν δυτικῶν πεσσῶν τοῦ κιβωρίου καὶ τὴν ἄλλην συμφυᾶ πρὸς τὸ δυτικὸν τοίχωμα τοῦ ὅλου ἐδῶ διασκάφου χώρου.

Ὁ θάλαμος Β (εἰκ. 2 καὶ 2α Β), μήκους ± 5.00 καὶ πλάτους 3.20 (πρὸς Α.)— 3.32 μ. (πρὸς Δ.), ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀνοικτὸς ἐμπρός (εἰκ. 4 ἀριστερά), με ὅψιν δὲ τοῦ βράχου, ὑπεράνω τῆς στάθμης τῆς ὀροφῆς καὶ μέχρι ὕψους ± 3.30 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, λαξευτὴν ἐν εἴδει κόγχης (εἰκ. 20 ἀριστερά) χορδῆς 3.20 καὶ βέλους 2.25 μ. Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς προηγουμένους ὁ θάλαμος Β δὲν φέρει ἀρκοσόλια ἀλλὰ συμφυᾶ ἔδρανα κατὰ μήκος τῶν δύο ἐκ τῶν συνεχομένων —τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίας— πλευρῶν του² (εἰκ. 23) καί, προσέτι, δύο μικρὰς κόγχας εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν του (εἰκ. 18), τὴν μίαν — μήκους 0.50 , βάθους 0.24 καὶ ὕψους 0.28 μ. — εἰς ὕψος 0.80 μ. ἀπὸ τῶν ἐδρῶν, τὴν δ' ἑτέραν, περίπου ὁμοίου μεγέθους ἀλλὰ χαμηλὰ, ἐντὸς τοῦ πάχους τῶν δυτικῶν ἐδρῶν, δεξιὰ, παρὰ τὴν παραστάδα τῆς ἐκ τοῦ θαλάμου Γ εἰσόδου (εἰκ. 23 δεξιὰ). Ἡ δευτέρα αὕτη κόγχη, σήμερον ἐν μέρει κατεστραμμένη, φαίνεται νὰ ἐλαξεύθη μετὰ τὸν ἀρχικὸν ἀπαρτισμὸν τοῦ χώρου. Τὸ περίγραμμα τῶν ἐν λόγῳ κογχῶν καὶ τὸ κοῖλόν των

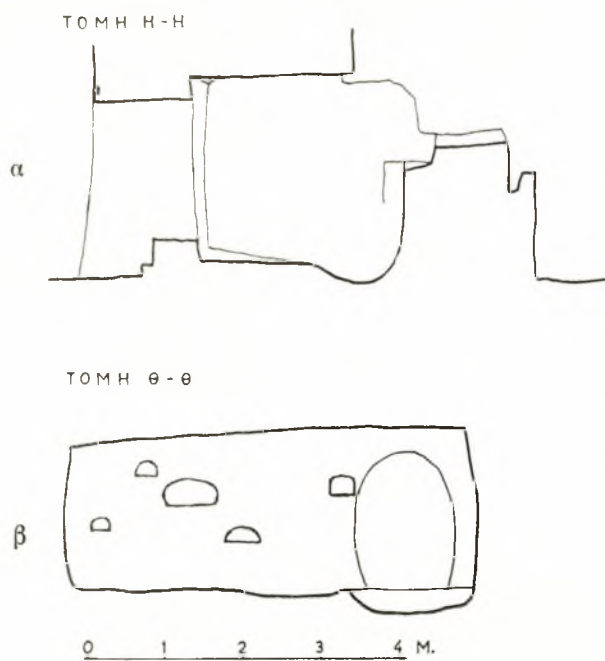
¹ Τοῦ, ἔ.ἀ.

² 0.33 μ. (ἐν μέρει κατεστραμμένα), τὰ νότια ἀπὸ 0.32

² Τὰ δυτικὰ ἔδρανα ἔχουν πλάτος ἀπὸ 0.25 μέχρι 0.39 μ. Τὸ ὕψος των εἶναι ± 0.55 μ.

Εἰκ. 24. Κόγχαι — κόγχη λύχνου καὶ «καθέδρα» — εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ θαλάμου Α.

Εἰκ. 25. Τομαὶ κατὰ πλάτος (α) καὶ κατὰ μῆκος (β)
— προβολὴ τοῦ βορείου τοῖχου — τοῦ θαλάμου Α.

— κάπως ὠοειδὲς — δὲν προσφέρονται διὰ ταφάς, ἔστω βρεφῶν· συνεπῶς δὲν συνιστοῦν εἶδος θήκης (loculus). Τάφοι ἐδῶ ὑπάρχουν μόνον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' ὄχι ἐξ ἀρχῆς.

Ὁ θάλαμος Α (εἰκ. 2 καὶ 2α Α), ἐξ ὁλοκλήρου διάσκαφος ἐντὸς τοῦ βράχου, εἶναι ἀκανονίστου τετραπλεύρου κατόψεως (πλευραὶ μήκους ± 4.50 καὶ 5.40 , πλάτους 3.30 καὶ ± 2.00 μ.), ἔχει ὀροφὴν ἐπίπεδον εἰς ὕψος 2.20 μ. καὶ εἶναι προσιτὸς ἐκ τοῦ προηγουμένου χώρου μέσφ τοξωτοῦ ἀνοίγματος πλάτους 1.40 καὶ ὕψους 1.73 μ. Μεταγενεστέρως ἢ νοτιοανατολική του γωνία ἀπεστρογγυλεύθη, ὑπέστη δὲ τότε ὁ χώρος οὔτος καὶ ἄλλας ἐπεμβάσεις (βλ. κατωτ. σ. 154 κέ.). Ταφὰς ὁ θά-

λαμος Α οὐδέποτε ἐδέχθη· χαρακτηριστικῶς ὅμως εἶναι ἐφωδιασμένος μὲ κόγχας:

μίαν σχετικῶς μεγάλην, πλάτους 0.71, βάθους 0.37 καὶ ὕψους 0.42 μ., εἰς τὸ μέσον περιίπου τοῦ βορείου τοιχώματός του καὶ εἰς ὕψος 1.12 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, κάπως δὲ «ὠοειδῆ», ὅπως αἱ κόγχαι τοῦ θαλάμου Β (εἰκ. 24), καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῆς ἀλλ' ἀκανονίστως διατεταγμένας ἄλλας τέσσαρας μικρότερας (εἰκ. 25β) ¹. Μία εἰσέτι μικρὰ κόγχη παρατηρεῖται ἀπέναντι τῆς εἰσόδου, εἰς τὸ νότιον τοίχωμα, εἰς ὕψος 0.73 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου ².

Πρὸς τοὺς θαλάμους Α καὶ Β συνδέεται λειτουργικῶς κόγχη λαξευτὴ εἰς τὸν βράχον ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν θάλαμον Α εἰς ὕψος \pm 0.95 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους (πλάτος κόγχης 0.42, βάθος 0.37 μ.) ³.

Ἐλάχιστα μέρη ἐπιχρισμάτων διατηρούντων χρώματα, καὶ εἰς τὸν διγαμματοειδῆ διάδρομον καὶ εἰς ἄλλους ἐκ τῶν διασκάφων χώρων τοῦ κοιμητηρίου, ὑποδηλοῦν ὅτι τὰ τοιχώματά του ἔφερον τοιχογραφίας· ἀλλὰ περὶ τούτων οὐδὲν ἔτερον δύναται νὰ λεχθῇ.

β'. Οἱ ὑπαιθροὶ τάφοι

Μετὰ τὴν πλήρωσιν τῶν διασκάφων χώρων — πλὴν, ὥς εἵπομεν, τοῦ Α — διὰ τάφων (εἰκ. 2) ἐπεξετάθησαν αἱ ταφαὶ καὶ εἰς τὸ ὑπαιθρον (sub divo). Ἐκαλύφθη διὰ λαξευτῶν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τάφων πρὸ πάντων ὁ νοτίως τοῦ διαδρόμου (Ε) χώρος, ἔμπροσθεν τῶν θαλάμων Δ καὶ Γ (εἰκ. 26), ἀλλ' ὅχι καὶ πρὸ τοῦ θαλάμου Β, προφανῶς διὰ νὰ εἶναι ἀνέτως προσιτὸς ὁ θάλαμος Α· ἄλλη συστάς ὁμοίων τάφων ἀπεκαλύφθη ἀνατολικώτερον τούτων — τῶν πρὸ τῶν θαλάμων Δ καὶ Γ — καὶ μέχρι τῆς μνημειώδους εἰσόδου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου· οἱ παρὰ τὴν μνημειώδη εἴσοδον συνιστοῦν ζευγος (εἰκ. 27).

Ὁ ἔξω τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου Δ, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἐκλιπόντος τοιχώματός του τάφος πρέπει νὰ εἶχε τὴν μορφήν ἀρκοσολίου· περὶ τούτου βεβαιούμεθα καὶ ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως παρὰ BORY DE SAINT-VINCENT (εἰκ. 1). Διαγράφεται εἰσέτι δ' ἐντὸς τοῦ βράχου ἀμέσως ἀριστερὰ — πρὸς Ν. — τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος τὸ σχῆμα ἑτέρου κατεστραμμένου ἀρκοσολίου (εἰκ. 28), σημειουμένου ἐπίσης εἰς τὸ σχέδιον τοῦ BORY DE SAINT-VINCENT. Ἀριστερώτερον, εἰς τὸ πέρας τῆς παρειᾶς τοῦ βράχου καὶ ὑψηλότερον, παρατηρεῖται τὸ ὑπόλειμμα τρίτου ὑπαίθρου ἀρκοσολίου (εἰκ. 29 δεξιὰ ὑψηλὰ καὶ 45 εἰς τὸ μέσον), πλάτους 1.00, βάθους 0.55 μ., ἄνω δὲ κάπως τεταρτοκυλινδρικοῦ· σῶζεται μέχρι τῆς γενέσεως τοῦ τοξωτοῦ μέρους του εἰς ὕψος \pm 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου. Ἀριστερὰ, εἰς τὴν παρειὰν μαστοειδοῦς προεξοχῆς τοῦ βράχου εἶναι λαξευμένη κόγχη (εἰκ. 29 καὶ 45), κατ' ἀρχὰς μικρὰ, ὑψηλὰ, ἢ ὁποία ὅμως ἀργότερον διηυρύνθη πρὸς τὰ κάτω (βλ. κατωτ. σ. 156 κέ.).

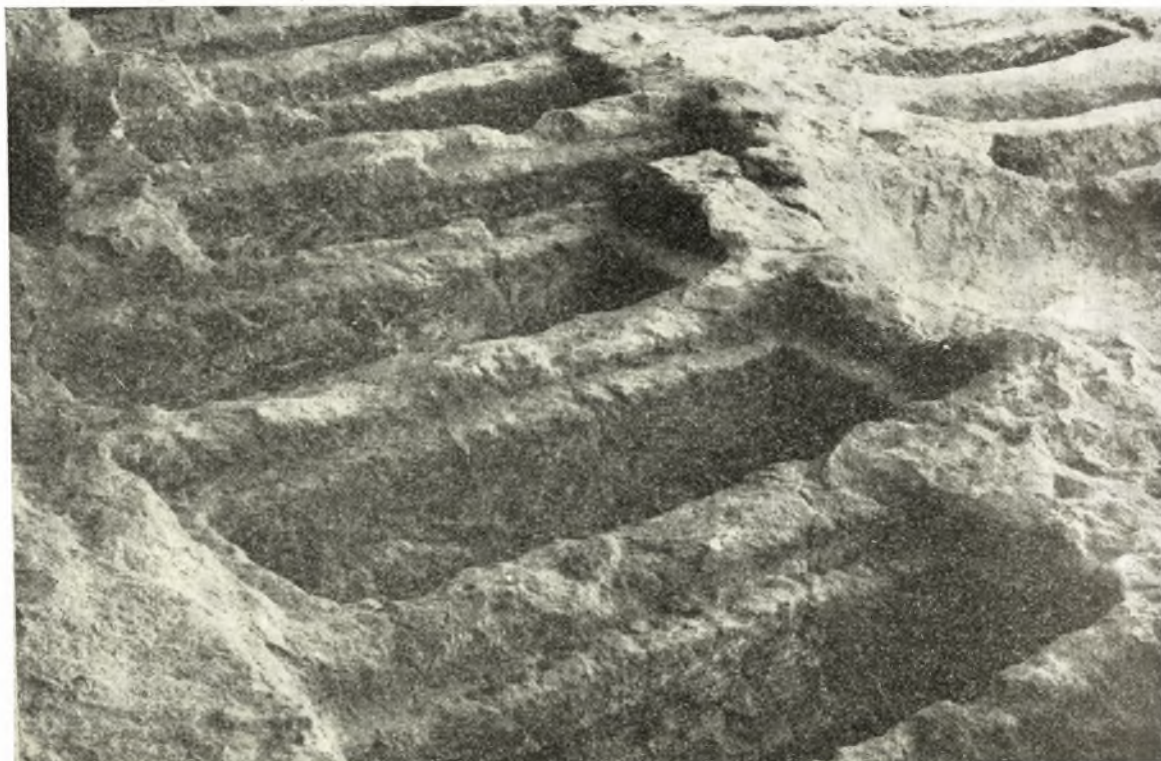
¹ Ἐκ τῶν μικρότερων τούτων κογχῶν αἱ δύο χαμηλότερον τῆς μεγάλης εἶναι ἀβαθεῖς καὶ μὲ περίγραμμα εἰς σχῆμα χαμηλωμένου τόξου (ἢ ἀριστερὰ, πλάτους 0.25, εἰς ὕψος 0.80 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου· ἢ δεξιὰ, ἑλαφρῶς μεγαλυτέρα, πλάτους 0.36, βάθους 0.17 καὶ ὕψους 0.19, εἰς ὕψος 0.65 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου)· αἱ ὑψηλότερον εὐρισκόμεναι εἶναι βαθεῖαι καὶ μὲ περίγραμμα ἀκανόνιστον τετράπλευρον (ἢ ἀριστερὰ, πλά-

τους 0.285, βάθους 0.23 καὶ ὕψους 0.235, εἰς ὕψος 1.58 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου· ἢ δεξιὰ, πλάτους 0.24, βάθους 0.20 καὶ ὕψους 0.24, εἰς ὕψος 1.15 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου).

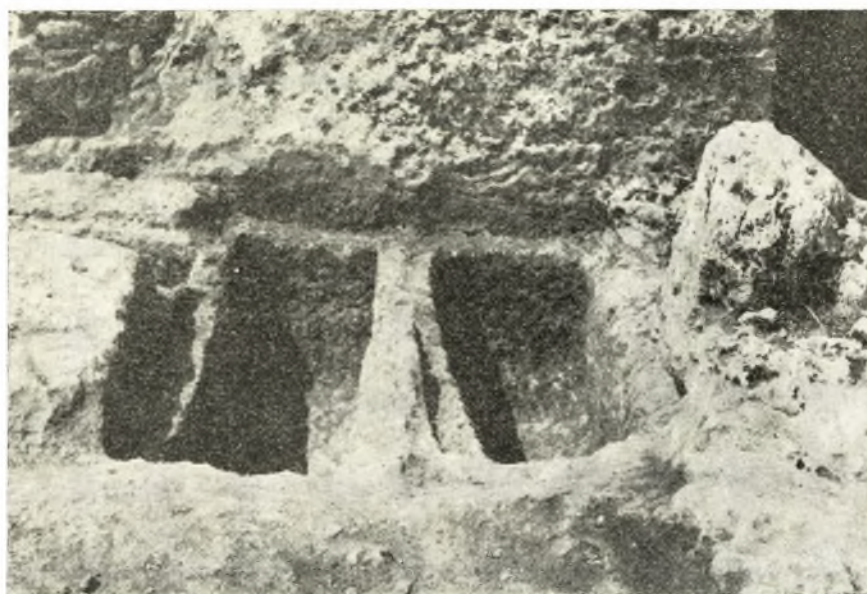
² Εἶναι τοῦ τύπου τῶν ἀβαθῶν μικρῶν κογχῶν (βλ. παραπλεύρως σημ. 1), ἀλλ' ἐν μέρει κατεστραμμένη ἔνεκα μεταγενεστέρων ἐπεμβάσεων (βλ. κατωτ. σ. 154 κέ.).

³ Βλ. κατωτ. σ. 145.

Ὅπισω τῆς κόγχης, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος μικροῦ πλατώματος μήκους $+5.45$

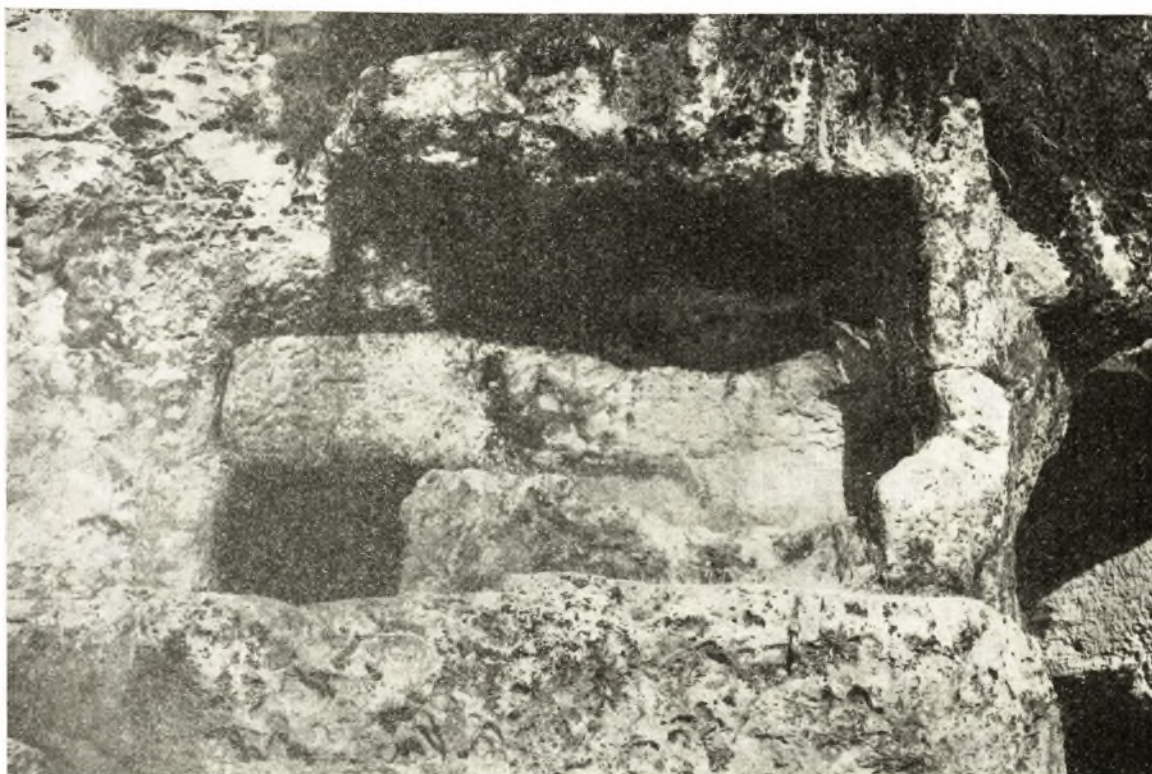

Εἰκ. 26. Λακκοειδεῖς τάφοι ἀνατολικῶς τῶν θαλάμων Δ καὶ Γ (ἀπὸ ΝΔ.).

Εἰκ. 27. Ζεῦγος τάφων ἀριστερὰ τῆς μνημειώδους εἰσόδου.

καὶ πλάτους 3.00 μέχρι 3.20 μ., προσιτοῦ δ' ἐκ τοῦ ἔμπροσθεν τῶν διασκάφων χώρων μικροῦ ἀνδρήρου μέσῳ λαξευτῆς κλίμακος ἐκ τεσσάρων βαθμίδων (εἰκ. 29 ἀριστερά),

Εἰκ. 28. Ὑπαιθρον ἀρχοσόλιον ἀριστερὰ τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος.

Εἰκ. 29. Λαξεύματα ἐντὸς τοῦ βράχου νοτίως τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος, εἰς τὸ πέρασ τοῦ ἀνδῆρου. Πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν ἐνότητα συστάς τεσσάρων συνεχομένων λαξευτῶν λαγκοειδῶν τάφων (εἰκ. 2 καὶ 2α ἀριστερά), ὥσάν ἐπὶ ἐξέδρας, ἀλλὰ τῶν ὁποίων, μετὰ τὴν εἰς ὀψί-

Εἰκ. 30. Συστάς τεσσάρων τάφων ἐπὶ πλατώματος τοῦ βράχου (ἀπὸ Δ.).

Εἰκ. 31. Λαξεύματα εἰς τὸ πλάτωμα μετὰ τὴν συστάδα ὑπαίθρων τάφων (ἀπὸ ΝΑ.).

μους χρόνους ἐξόρυξιν ἐκεῖθεν πύρων, μόνον μέρη ἀπέμειναν (εἰκ. 30). Τὸ πλάτωμα εἶχε διαμορφωθῇ ἐκ προγενεστέρως ἐξορύξεως δόμων πωρολίθου, πρισματικά δὲ λαξεύματα ἐκ τῶν παλαιῶν ἐκείνων λατομικῶν ἐργασιῶν κατὰ τὰ δυτικά καὶ τὰ βόρεια μέ-

ρη του ἐπέχουν θέσιν ἐδράνων, εὐρισκομένων ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς ἐν λόγῳ τάφους (εἰκ. 31). Παρέχεται οὕτω ἐντύπωσις ὑπαίθρου νεκρικοῦ θαλάμου¹.

γ'. Τὰ ἀρκοσόλια, οἱ λακκοειδεῖς τάφοι καὶ αἱ συναφεῖς
λειτουργικαὶ κατασκευαί

Τὰ ἀρκοσόλια καὶ οἱ λακκοειδεῖς τάφοι: Τὰ ἀρκοσόλια εἶναι ὅλα μονόσωμα ἀλλ' ὅχι ἀπολύτως ὅμοια μεταξύ των. Τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου

Εἰκ. 32. Ἀρκοσόλια τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου
τὰ ἀπὸ δεξιῶν τέταρτον, πέμπτον καὶ ἕκτον (πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ).

(Ε) τὰ ἀρχαιότερα, ἤτοι τὰ ἀπὸ δεξιῶν δεύτερον, τρίτον, τέταρτον καὶ πέμπτον, εἶναι στενὰ καὶ ὑψηλά (εἰκ. 8 καὶ 32), τοῦ ὕψους των ὑπερβαίνοντος τὴν διάστασιν τοῦ πλάτους κατ'ἀναλογίαν 1.12: 1 μέχρι 1.22: 1². Διὰ τὸ πρῶτον³, προερχόμενον ἐκ τῆς δευτέρας ἐποχῆς τοῦ μνημείου (βλ. ἀνωτ. σ. 124 κέ.), καταχρηστικῶς δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὁ ὅρος ἀρκοσόλιον, διότι ἔχει ὀροφὴν ὀριζόντιον (εἰκ. 33)· ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τὸν καλούμενον mensa. Τοῦ ἕκτου ἀρκοσολίου, ἐπίσης προερχομένου ἐκ τῆς δευτέρας ἐποχῆς τοῦ μνημείου, ἡ διάστασις τοῦ πλάτους ὑπερβαίνει τὴν διάστασιν τοῦ ὕψους κατ' ἀναλογίαν 1: 0.67 (εἰκ. 13 ἀριστερὰ καὶ 32 ἀριστερὰ). Ἐπίσης χαμηλά, μὲ ἀναλογίας ὕψους πρὸς πλάτος ἀπὸ 0.61: 1 μέχρι 0.72: 1, εἶναι τὰ ἀρκοσόλια τῶν θαλάμων Δ καὶ Γ. Συνάγεται δ' ἐντεῦθεν ὅτι ἡ μετατροπὴ τοῦ ἀρχικοῦ γαμματοειδοῦς νεκρικοῦ θαλάμου εἰς διγαμματοειδῆ διάδρομον (βλ. ἀνωτ. σ. 124 κέ.) συμπίπτει πρὸς

¹ Πρβ. παράδειγμα εἰς νεκροταφεῖον τῶν Θεσσαλικῶν Θεβῶν: Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀνασκαφὴ Νέας Ἀγχιάλου, ΠΑΕ 1955, 136-37.

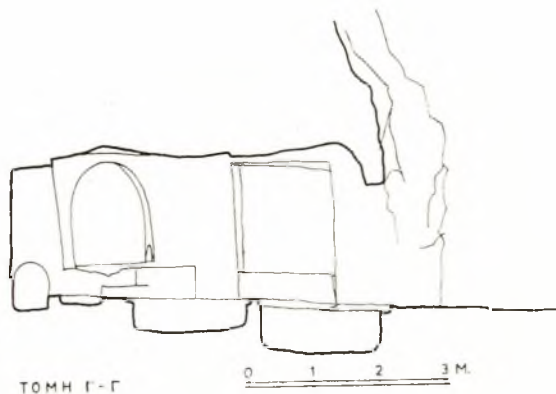
² Τὸ ἀνοιγμὰ των κυμαίνεται ἀπὸ ± 1.30 μέχρι

± 1.45, τὸ βάθος ἀπὸ 0.71 μέχρι 0.88 καὶ τὸ ὕψος — ἀπὸ τῆς σιάνης τοῦ καλύμματος τοῦ τάφου — ἀπὸ 1.50 μέχρι 1.70 μ.

³ Ἀνοιγμὰ 1.60, βάθος 1.10 καὶ ὕψος 1.60 μ.

τοὺς χρόνους τῶν νεκρικών θαλάμων τῆς σπηλαιώδους κοιλότητος.

Οἱ τάφοι τῶν ἀρκοσολίων, βάθους $\pm 0.55 \mu.$, $\pm 0.65 \mu.$, ἐκτείνονται κατὰ κανόνα πέρα τῶν ἐκατέρωθεν ὁρίων πλάτους ἐκάστου ἀρκοσολίου, διαμορφούμενοι κατὰ τὰ πέρατά των εἰς σχῆμα κόγχης (εἰκ. 2 καὶ 2α), τῆς ὁποίας τὸ ὕψος ἐνίοτε ὑπερβαίνει τὴν στάθμην τοῦ καλύμματος (εἰκ. 8, 32 καὶ 38). Ὅλοι ὅμως εὐρέθησαν ἄνευ καλύμματος καὶ μὲ τὸ πρόσθιον τοίχωμά των κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κατεστραμμένον

Εἰκ. 33. Τομή κατὰ μήκος τοῦ βορείου σκέλους τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (Ε).

πλήρη καταστροφὴν ἔχουν ὑποστῇ τὰ ἀρκοσόλια τῶν θαλάμων Δ καὶ Γ (βλ. ἄνωτ. σ. 129). Ὅλοι δ' εὐρέθησαν εἴτε ἐντελῶς κενοί, εἴτε περιέχοντες μεταγενεστέρας ἐπιχώσεις μὲ ὁσιὰ ἀπλῶς ἐρριμμένα.

Ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ πωρώδους ἐδάφους λαξευμένων λακκοειδῶν τάφων — χαμοσορίων¹ — οἱ τοῦ ἀρχικοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (βλ. ἄνωτ. σ. 126) παρουσιάζονται μὲ ἰδιαιτέραν κανονικότητα διατεταγμένοι (εἰκ. 2α) καὶ μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν κατεσκευασμένοι (εἰκ. 34)· πιθανῶς προέρ-

χονται ἐκ τῆς πρὸ τῆς διευρύνσεως τοῦ ἐν λόγῳ χώρου ἐποχῆς (βλ. ἄνωτ. σ. 124 κέ.). Οἱ εἰς τὰ πέρατα τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου καὶ οἱ ἐντὸς τῶν θαλάμων Β, Γ καὶ Δ, ὡς καὶ οἱ ἔξω τῶν θαλάμων, πλὴν τοῦ παρὰ τὴν μνημειώδη εἴσοδον ζεύγους τάφων (βλ. ἄνωτ. σ. 135 εἰκ. 27), κάπως ἄτακτοι, φαίνεται ὅτι εἶναι ἐκ τῶν χρονικῶς τελευταίων. Χαρακτηριστικῶς δύο ἐκ τούτων — εἰς παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου καὶ ὁ ἕτερος πρὸ τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν θάλαμον Δ — ἀβαθεῖς, παρέμειναν προφανῶς ἀτελεῖς. Χαρακτηριστικὸν ἀταξίας — σχετικῶς προχωρημένης περιόδου — συνιστᾷ ἐπίσης ἡ παρουσία τάφου εἰς τὴν τοξωτὴν εἴσοδον μεταξὺ τοῦ θαλάμου Γ καὶ Β (βλ. ἄνωτ. σ. 133).

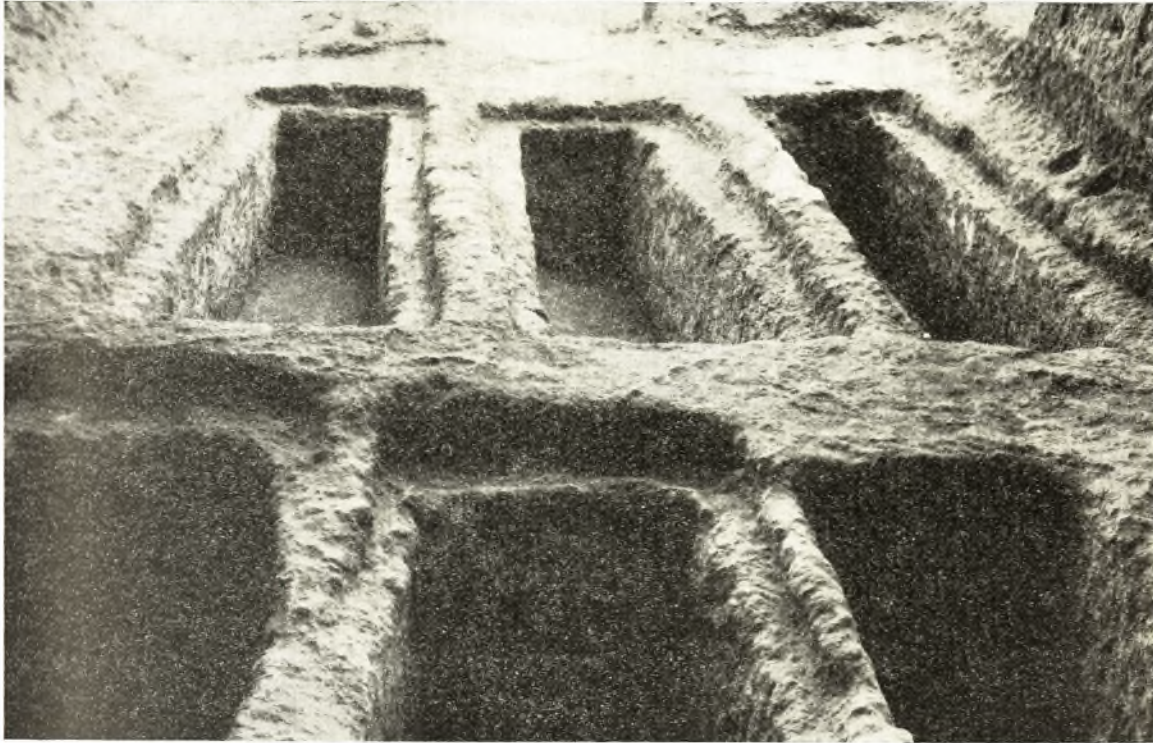
Οἱ λακκοειδεῖς τάφοι εἶναι διατεταγμένοι μὲ ἄξονα ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐκτὸς ἂν ὁ διαθέσιμος χώρος ἐπέβαλεν ἄλλην διάταξιν· ἔχουν δ' ὄχι σπανίως τὴν ἐτέραν ἢ ἀμφοτέρως τῶν στενῶν πλευρῶν των ἐλαφρῶς καμπύλας (εἰκ. 2, 26 καὶ 35)². Ὁρισμένοι δὲ πάλιν ἔχουν σχῆμα τραπεζιοειδὲς ἢ παρουσιάζουν μακρὰς πλευρὰς τεθλασμένας, εἰς τρόπον ὥστε τὸ σχῆμα τῶν τελευταίων τούτων νὰ ὁμοιάζῃ περίπου πρὸς τὸ περίγραμ-

¹ Περὶ τοῦ ὅρου βλ. ΑΕ 1950-51, 171 (Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

² Πρβ. τάφους ἐν Σικελίᾳ (JOS. FÜHRER - VICT. SCHULTZE, Die altchristlichen Grabstätten Siziliens (= Jahrb. d. arch. Inst., Ergänzungsheft VII), Berlin 1907, 202 κέ. εἰκ. 72 κατακόμβη Naro). Μιμῶνται μορφὰς λιθίνων σαρκοφάγων (παραδείγματα: G. SERRA VILARÒ, I sepolcri della necropoli di Tarragona, Riv. Arch. Crist. 14, 1937, 249 κέ. Πρβ. GIUSEPPE AGNELLO, Sicilia Cristiana. I monumenti

dell'agro netino, Riv. Arch. Crist. 30, 1954, 170 κέ. πίν. I κατακόμβη Pantanello - Grattaluri. LOUIS LESCHI, Études d'épigraphie, d'archéologie et d'histoire africaines, Paris [1957], εἰκ. 378 - 379 ἐκκλησία τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Τίπασαν. Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, Παλαιοχριστιανικὴ τοπογραφία τῆς Λέσβου, ΑΔ 23, 1968, 55, σχέδ. 28 βασιλικὴ Ἀγίου Ἀλεξάνδρου Λέσβου).

μα τοῦ ἀνθρώπινου σώματος¹. φέρουν δὲ σχεδὸν κατὰ κανόνα εἰς τὸ ἀνατολικόν των

Εἰκ. 34. Τάφοι ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ διαγματσειδοῦς διαδρόμου (Ε) (ἀπὸ Δ.).

Εἰκ. 35. Λακκοειδεῖς τάφοι ἐντὸς τοῦ διαγματσειδοῦς διαδρόμου (Ε) (ἀπὸ Ν.).

μέρος—καὶ οἱ τῶν ἀρχοσολίων ἀντιστοιχῶς πρὸς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς τῶν νεκρῶν—

¹ Πρβ. τάφους ἐν Σικελίᾳ (BIAGIO PACE, *Arte e civiltà della Sicilia*, IV, Roma 1949, 188 εἰκ. 69, LUCIA PUMA, *Contributo allo studio degli ipogei cristiani minori di Siracusa*, Atti del I° Congr. Naz.

di Arch. Crist. 1950, Roma 1952, 254 καὶ 255, εἰκ. 1) καὶ Μάλτα (ALBERT MAYR, *Die altchristlichen Begräbnisstätten auf Malta*, Röm. Quartalschr. XV, 1901, 242 εἰκ. 5).

συμφυές προσκεφάλαιον πλάτους μέχρι 0.25 μ.¹. Ὁ πυθμὴν τοῦ τάφου ἑνὸς ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ἀρχαιοτέρας ομάδος (βλ. ἄνωτ. σ. 139) εἶναι βαθύτερος κατὰ τὸν ἄξονά του, ἄλλοι δὲ τάφοι ἔχουν τὸν πυθμὲνα των ἐλαφρῶς συγκλίνοντα πρὸς τὸ μέσον, βέβαια χάριν τῆς ἀποστραγγίσεως τῶν πτωμάτων ἐκ τῶν ὑγρῶν τῆς ἀποσυνθέσεώς των². Οἱ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τάφοι φέρουν προσέτι κατὰ κανόνα ἐσωτερικῶς τοῦ χείλους των, ἐν ὧν ἢ ἐν μέρει, ἐγκοπὴν ὡς περιτένειαν (πατούραν) διὰ τὴν τοποθέτησιν καλύμματος (εἰκ. 26, 27 καὶ 36).

Καὶ οἱ λακκοειδεῖς τάφοι εὐρέθησαν ὅλοι διαταραγμένοι, πλήρεις λίθων καὶ σα-

Εἰκ. 36. Τάφος φέρων κάλυμμα.

θρῶν χωμάτων, ἄλλοι ἄνευ ὀστῶν, ἄλλοι μὲ ὑπολείμματα σκελετῶν καὶ ἄλλοι περιέχοντες ὀστᾶ ἀτάκτως ἐρριμμένα. Μόνον εἰς ἓνα ἐκ τῶν τάφων — περὶ τὸ μέσον τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (Ε) — εὐρέθη ἀδιατάρακτος σκελετός, ἀλλ' ἀκτέριστος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲ μεταγενεστέρως εἶχε ριφθῇ ἄλλος. Ἐν μέρει ἢ πλήρως κεκαλυμμένοι εὐρέθησαν ἐκ τῶν ἐσωτερικῶς τῆς μνημειώδους εἰσόδου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (Ε) τριῶν τάφων μόνον εἷς, ὁ ἀριστερὰ καὶ τινες τῶν ἀριστερὰ τῆς μνημειώδους εἰσόδου ὑπαίθρου τάφων (εἰκ. 36). Ἀλλὰ καὶ τούτων αἱ ταφαὶ δὲν ἦσαν ἀρχικαί. Ἐντὸς τῶν τάφων — συλλήβδην — εὐρέθησαν πόρπαι χαλκαῖ, ἄσχετα πρὸς τοὺς νε-

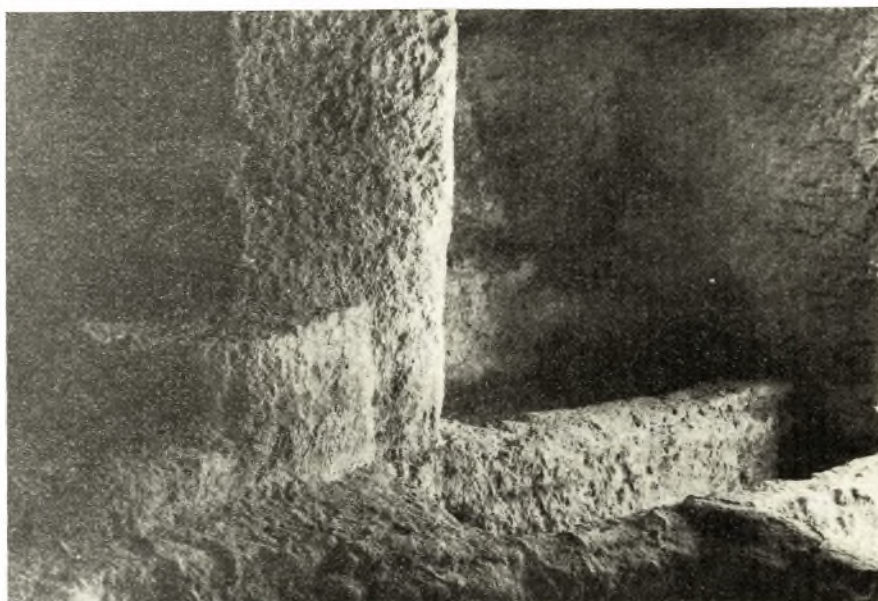
¹ Τὸ πρᾶγμα εἶναι σύνηδες εἰς τὰ ὑπόγεια κοιμητήρια τῆς Σικελίας (FÜHRER-SCHULTZE, *Altchr. Grabst. Siz.*, 262) καὶ τῆς Μάλτας (MAYR, 239 καὶ 383). Πρβ. τάφους εἰς Νικόπολιν (Α. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, Ἀνασκαφαὶ ἐν Νικοπόλει ΠΑΕ 1913, 95 - 96), Φιλίππους (ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, Ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχριστιανικῆ βασιλικῆ τῶν Φιλίππων, ΑΕ 1955, 156), Θησεῖον (W. B. DINSMOOR, *Observations on the Hephaisteion* [= *Hesperia* : Suppl. V], 1941, 8) καὶ Λέχαιον (ΠΑΕ

1959, 133, Δ. ΠΑΛΛΑΣ). Ἀλλαχοῦ ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τίθεται ἐπικλινῶς πλάξ ἢ κεραμῖς.

² Πρβ. τάφους μὲ σχισμὴν κατὰ τὸν ἄξονά των εἰς Gisira Σικελίας (G. AGNELLO, *Riv. Arch. Crist.* 30, 1954, 178 πίν. II) καὶ εἰς τὴν ἔξω τῶν τειχῶν βασιλικῆν τῶν Φιλίππων (ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, ἔ.ἀ. 154 καὶ 156). Συνήθης ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξίς κοιλότητος εἰς τὸ μέσον τοῦ τάφου (Νικόπολις : ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, ἔ.ἀ.).

κρούς σιδηρᾶ ἀντικείμενα, τεμάχια ἐπιχρισμάτων ἐκ τῶν τοιχωμάτων τῶν νεκρικῶν θαλάμων, μία ἐφυσλωμένη προχοῖς καὶ ὄστρακα χονδρῶν ἢ ἐφυσλωμένων ἀγγείων (βλ. κατωτ. σ. 159 κέ.).

Αἱ λειτουργικαὶ κατασκευαί: Ἐντὸς τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (Ε) ὑπάρχει μία ἡμικυλινδρική κατασκευή (χορδὴ 0.95, βέλος 0.24 μ.) ὕψους 0.43 μ. συμφυῆς πρὸς τὸ τοίχωμα καὶ τὸν τάφον τοῦ δευτέρου ἀπὸ δεξιῶν ἀρχοσολίου (εἰκ. 2, 2α καὶ 37· πρβ. εἰκ. 38), ἐν ἐπαφῇ δὲ πρὸς αὐτὴν ἑτέρα, ὁμοίως καμπύλη (χορδὴ

Εἰκ. 37. Τράπεζα νεκρικῶν προσφορῶν.

0.62, βέλος 0.28 μ.) ἀλλ' ὕψους μόνον ± 0.30 μ., ἐν εἵδει βαθμῖδος (εἰκ. 38). Ἡ πρώτη δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως εἰμὴ ὡς τράπεζα νεκρικῶν προσφορῶν¹. Ἡ δευτέρα δὲν ἔχει νόημα ὡς βαθμῖς, ἢ ἐρμηνεία τῆς δὲ ὡς προθύσεως θὰ ἐφαίνετο περισσότερον λογική, ἀλλ', εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον, δὲν εἶναι γνωστὸν ἄλλο παράδειγμα τραπέζης νεκρικῶν προσφορῶν ἐφωδιασμένης μὲ πρόθυσιν ἴσως εἶναι ὑπόλειμμα ἀφαιρεθέντων ἐδράνων. Ὑπόλειμμα ἄλλης συμφυοῦς κατασκευῆς διακρίνεται εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου ἀρχοσολίου γωνίαν τοῦ διαδρόμου, ὅπου, κάτω τῆς στάθμης τοῦ ὕψους τῆς εἰρημένης τραπέζης, ἢ μὲ εὐθείας πλευρὰς διέδρος γωνία τοῦ χώρου μετατρέπεται εἰς ἐγγεγραμμένην καμπύλην (εἰκ. 38). Ἡ ἀκανόνιστος ὄψις τῆς καμπύλης ταύτης ἐπιφανείας ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ χώρου ἐλαξεύθη προχείρως εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ὅτι δηλαδὴ ἀρχικῶς ἐξεῖχεν ἐκεῖ κατασκευὴ τις, ἢ ὁποία ἔφθανε μέχρι τοῦ ὕψους τῆς τραπέζης· ὁμοίως δὲ συμφυῆς προεξοχή, ἢ ὁποία ἔφθανεν εἰς τὴν αὐτὴν

¹ Παραδείγματα παρὰ Α. Μ. SCHNEIDER, *Mensae oleorum oder Totenspeisetische?*, *Römische Quartalschr.* 35, 1927, 289 κέ., μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡμικυλικῆς διατομῆς (ἐκ τῶν κατακομβῶν τῆς Ρώμης) σχεδὸν κατὰ κανόνα εἰς τοὺς νεκρικοὺς θαλάμους κατατακομβῶν τῆς Μάλτας (αὐτ. 293). Ἐν Ἑλλάδι ἔχει

σημειωθῇ τράπεζα νεκρικῶν προσφορῶν — τετραγωνικῆς διατομῆς — εἰς διάσκαφον ἐντὸς τοῦ πωρώδους ἐδάφους νεκρικῶν θαλάμων ἐν Κεγχρεαῖς (D. I. PALLAS, *Scoperte archeologiche in Grecia negli anni 1956-1958*, *Riv. Arch. Crist.* 35, 1959, 214).

στάθμην καὶ ἀπελαξεύθη ὁμοίως — ἀγροίκως — εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὑπολειφθείσης μάζης πλάτους μόλις 0.09 μ., παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ποδαρικὸν τὸ μεταξὺ τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου ἀρκοσολίου (εἰκ. 8 εἰς τὸ μέσον καὶ 35 ἀριστερὰ εἰς τὸ βάθος). Πρόκεινται ὑπολείμματα τραπεζῶν νεκρικῶν προσφορῶν περισσοτέρων τῆς μιᾶς¹ ἢ ἐδρᾶνων τοῦ ἀρχικοῦ νεκρικοῦ θαλάμου (βλ. ἄνωτ. σ. 122 κέ. εἰκ. 7); Πιστεύω τὸ δεύτερον.

Ἐντὸς τοῦ ἰδίου χώρου: Εἰς τὴν νοτίαν ὄψιν τῆς ἄντυγος τοῦ ἀπὸ δεξιῶν τρί-

Εἰκ. 38. Ἡ τράπεζα νεκρικῶν προσφορῶν καὶ ἄλλαι κατασκευαί.

του ἀρκοσολίου καὶ εἰς τὸ ὕψος γενέσεως τοῦ τόξου (εἰκ. 13 δεξιὰ) — εἰς ὕψος ± 1.25 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ καλύμματος τοῦ ὑπὸ τοῦ τόξου σκεπομένου τάφου — ἀνοίγεται κόγχη πλάτους 0.62, βάθους 0.28 καὶ ὕψους ± 0.29 μ., ἐν εἵδει μικροῦ ἀρκοσολίου ἢ μικροῦ *loculus* (εἰκ. 39), ἀλλ' ἀπρόσφορος εἰς τὸ νὰ δεχθῇ ταφὴν ἔστω βρέφους. Νομίζω ὅτι ἡ ἐν λόγῳ κόγχη πρέπει νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν παρουσίαν τῆς τραπέζης νεκρικῶν προσφορῶν καὶ ἐνδεχομένως — ὥς ὑπεθέσαμεν — καὶ ἐδρᾶνων, νὰ ἐξηγηθῇ δὲ αὕτη ὥς «καθέδρα», ἥτοι ὥς ἡ θέσις τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἀσώματον παρουσίαν του — τὴν ἀνάκλησίν του — κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν εἰς μνήμην του τελουμένων, τῶν «νομιζομένων»². Πολὺ μικροτέρα κόγχη μεταξὺ τοῦ τετάρτου καὶ τοῦ πέμπτου ἀρκοσολίου,

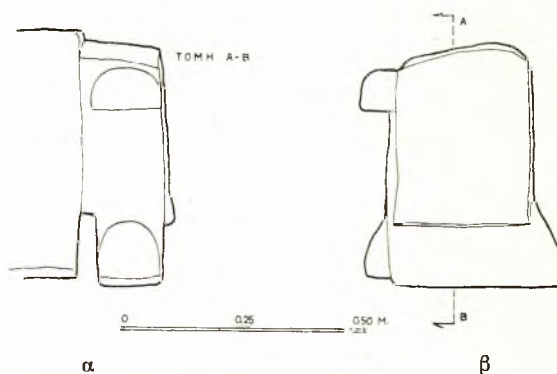
¹ Δύο τράπεζαι εἰς συμφυεῖς πρὸς τὸ τοίχωμα ὑποστάτας: Μήλου νεκρικὸν ὑπόγειον Ross, Reisen κλπ. 3 καὶ 10, κατακόμβη Ἀγίου Θωμᾶ εἰς Μάλταν

(SCHNEIDER, *ἔ.ἀ.* 293₂₅ εἰκ. 4).

² Περὶ τῆς καθέδρας βλ. Th. KLAUSER, Die Cathedra im Totenkult der heidnischen und christ-

ύψηλὰ ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν τόξων, εἶναι ἐκ τῶν συνήθων διὰ τὴν ἀπόθεσιν λύχνων (εἰκ. 8, 13 καὶ 32).

Ἐντὸς τοῦ θαλάμου Δ ὑπάρχουν τρεῖς μικραὶ κόγχαι: μία εἰς τὸν νότιον τοῖχόν του παρὰ τὴν ἄλλοτε εἴσοδον (πρβ. σ. 126 κέ.) καὶ δύο δεξιὰ τοῦ δυτικοῦ ἀρκοσολίου (εἰκ. 12, 14 καὶ 16). Ἐκ τῶν κογχῶν τούτων ἡ πρώτη καὶ ἐκ τῶν δύο ἄλλων ἡ κάτω εἶναι ὡς αἱ συνήθεις, μὲ τόξον ὑπερυψωμένον, διὰ τὴν ἀπόθεσιν λύχνων (πρβ. εἰκ. 8 καὶ 32). Ἡ ἄνω, ἀβαθὴς, κάπως ὠοειδὴς καὶ μὲ τὸ κοῖλον αὐτῆς ὥσάν τεταρτοσφαίριον, μᾶλλον δὲ ἀκατάλληλος διὰ λύχνον, φαίνεται ὡς μία μικρογραφικὴ ἐπανάληψις τῆς κόγχης τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ θαλάμου Β (βλ. ἄνωτ. σ. 133). Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ χῶρος Δ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον νεκρικὸν θάλαμον (cubiculum) ἐντὸς τοῦ συμπλέγματος τῶν χώρων Γ καὶ Β, οἱ ὅποιοι, ἐξ ἄλλου, συνιστοῦν μίαν ἐνότητα χαρακτηριστικὴν κατὰ τοῦτο, ὅτι δηλαδή διὰ ταφὰς ἦτο προωρισμένος ἀποκλειστικῶς ὁ ἕτερος ἐξ αὐτῶν, ὁ χῶρος Γ, εἰς τὰ τοιχώματα δὲ τοῦ ὁποίου ἀπαντοῦν μόνον μικραὶ κόγχαι ἐκ τῶν διὰ λύχνους (εἰκ. 18). Ἡ ἐκ τοῦ χώρου Β ἀπουσία ἀρκοσολίων ἀφ' ἑνός, ἡ χαρακτηριστικὴ δηλαδή ἔλλειψις — ἀρχικῶς — ταφῶν καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ παρουσία ἐδράνων ἀφ' ἑτέρου, ἐν συνδυασμῷ μάλιστα πρὸς τὴν ἐπιδεικτικὴν παρουσίαν

Εἰκ. 39. Τομή κατὰ πλάτος (α) καὶ κατὰ μῆκος (β) τοῦ ἀπὸ δεξιῶν τρίτου ἀρκοσολίου (Ε) τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου.

τῆς ὠοειδοῦς κόγχης εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ δυτικοῦ τοιχώματός του, εἰς τόσον ἐπίσημον θέσιν (βλ. ἄνωτ. σ. 133, εἰκ. 18 καὶ 23), διευκρινίζουν κατὰ τρόπον ἀναντίρρητον ὅτι ὁ ἐν λόγῳ χῶρος ἦτο προωρισμένος νὰ χρησιμεύῃ ἀποκλειστικῶς ὡς αἰθουσα νεκροδείπνων. Ἡ προκειμένη κόγχη πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ ἐξηγηθῇ ὡς νεκρικὴ καθέδρα, ὡς ἡ κόγχη τοῦ χώρου Ε¹. Τράπεζα προσφορῶν ἐδῶ δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχεν· ἴσως κατετίθεντο αὐταὶ εἰς τὴν πρὸ τοῦ χώρου Β, ἀριστερά, κόγχην (βλ. ἄνωτ. σ. 135). Πάντως διὰ τὰ νεκρόδειπνα πρέπει νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο μία ἢ περισσότεραι φορηταὶ τράπεζαι². Ἡ κάτω δεξιὰ ὁμοία κόγχη (βλ. ἄνωτ. σ. 133 εἰκ. 18 καὶ 23), προφανῶς καὶ αὕτῃ καθέδρα, φαίνεται νὰ κατεσκευάσθῃ μεταγενεστέρως, πιθανῶς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς λακκοειδεῖς τάφους (βλ. ἄνωτ. σ. 134). Κατὰ ταῦτα καὶ

lichen Antike (=Liturgiegeschichtliche Forschungen, 9), Münster in Westf. 1927. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἔννοια τῆς νεκρικῆς καθέδρας — καὶ ὡς πρᾶγμα — δὲν εἶναι ἄγνωστος: Τάφος ἔξω τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου (ΠΑΕ 1959, 134 - 135 Δ. ΠΑΛΛΑΣ). Πολλάκις ἡ καθέδρα, ἰδεατὸν κάθισμα τοῦ κατὰ τὰ νεκρόδειπνα ἀνακαλουμένου νεκροῦ (KLAUSER, 145 καὶ 147 κέ.), δὲν προσεφέρετο εἰς τὸ νὰ ἐξυπηρετήσῃ πρακτικὸν σκοπόν, κατασκευαζομένη ἐπίτηδες εἴτε μὲ μικρὰν ἔδραν εἴτε μὲ ἔδραν ἀκατέργαστον (αὐτ. 143). Καθέδραι εἰς τύπον

κόγχης, τρόπον τινὰ ἰδεατῆς ἀψίδος τρικλινίου, δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ KLAUSER φαίνεται νὰ ἀπαντοῦν ὁμως εἰς τὴν Σικελίαν καὶ εἰς τὴν Μῆλον (βλ. κατωτ. σ. 150 κέ.). Περὶ τῆς λειτουργίας τῶν ἐδράνων βλ. KLAUSER, 137 (πρβ. SCHNEIDER, 292)· περὶ τῶν νεκροδείπνων KLAUSER, 132 κέ.

¹ Βλ. ἄνωτ. σ. 144.

² Περὶ τῆς χρήσεως φορητῶν τραπεζῶν SCHNEIDER, 294.

ἡ μικρὰ ὠοειδὴς κόγχη τοῦ θαλάμου Δ (βλ. ἄνωτ. σ. 145 εἰκ. 14 καὶ 16) πρέπει, ὡς φαίνεται, νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ὑποτυπώδης νεκρική καθέδρα.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προηγηθείσης ἀναλύσεως περὶ τῆς μορφῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῶν εἰς τὰ τοιχώματα τῶν χώρων Ε, Δ καὶ Β κογχῶν κατανοεῖται ἤδη εὐκόλως ὁ προορισμὸς τοῦ χώρου Α, ὁ ὁποῖος, χωρὶς νὰ ἔχῃ δεχθῇ ταφάς, ἐφωδιάσθη μόνον διὰ κογχῶν (βλ. ἄνωτ. σ. 134 κέ.). Ἡ μεγάλη ὠοειδοῦς σχήματος κόγχη — εἰς τὸ μέσον τῆς ἐπιφανείας τοῦ βορείου τοιχώματος (εἰκ. 24 καὶ 25β) — εἶναι προφανῶς καθέδρα· ὡς ὑποτυπώδεις καθέδραι ἐπιτρέπεται νὰ θεωρηθοῦν καὶ αἱ μικραὶ ὅμοιαι κόγχαι (εἰκ. 25β· πρβ. καὶ σ. 135), ἐνῶ αἱ ἄλλαι μικραὶ κόγχαι — αἱ μὲ τόξον ὑπερνωμένον — εἶναι προφανῶς θέσεις λύχνων. Ὁ χώρος Α ἦτο προωρισμένος, συνεπῶς, διὰ νὰ χρησιμεύῃ ἀποκλειστικῶς ὡς αἵθουσα νεκροδείπνων, τὰ ὅποια ὅμως ἐδῶ, μὲ τὸ νὰ ἔχουν παραλειφθῇ τὰ ἔδρανα, θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐτελοῦντο κατὰ γῆς, ἀνακλινομένων τῶν συνδαιτημόνων ἐπὶ στιβάδων¹. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ δεύτερος οὗτος θάλαμος νεκροδείπνων ἐξυπηρετῇ ἰδιαιτέραν οἰκογένειαν ἢ θρησκευτικὴν ὁμάδα· παρατηρήσαμεν ἤδη ὅτι, διὰ νὰ εἶναι προσιτὸς ὁ χώρος οὗτος, ἀπεφεύχθη ἡ ἐπέκτασις τῶν ταφῶν πρὸς τὸ μέρος τῆς εἰσόδου του (βλ. ἄνωτ. σ. 135). Πιθανῶς ὁ χώρος Α ἐδημιουργήθη μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ταφῶν καὶ ἐντὸς τοῦ Β. Περισσότεραι τῆς μιᾶς νεκρικαὶ καθέδραι ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου, ὡς εἰς τοὺς νεκρικοὺς θαλάμους Β καὶ Α, δὲν εἶναι ἄγνωστοι².

Ἐς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι αἱ στρογγύλαι ὀπαὶ (εἰκ. 16) εἰς τὰ τοιχώματα ὅλων τῶν χώρων τοῦ λαξευτοῦ κοιμητηρίου ὑποδηλοῦν θέσεις ξυλίνων πασσάλων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκρέμαντο λύχνοι, πρᾶγμα σὺνηθες εἰς τὰ ὑπόγεια νεκροταφεῖα.

Ἀξιοσημείωτοι εἶναι καὶ αἱ λειτουργικαὶ κατασκευαὶ τῆς συστάδος ὑπαίθρων τάφων ἀριστερὰ τοῦ διασκάφου κοιμητηρίου. Εἰς σχέσιν πρὸς τὸ τρίτον ὑπαίθρον ἀρκοσόλιον (βλ. ἄνωτ. σ. 135 εἰκ. 29), ἀριστερὰ τούτου εἰς τὴν μαστοειδῇ προεξοχὴν τοῦ βράχου ἀλλὰ περίπου εἰς τὸ ἴδιον ὕψος πρὸς τὸ ἀρκοσόλιον, εὐρίσκεται, ὡς εἶδομεν, λαξευτὴ κόγχη, ἀρχικῶς πλάτους 0.55, βάθους 0.40 καὶ ὕψους 0.30 μ. Αὕτη, μὴ ἔχουσα λόγον — ἔνεκα τῆς θέσεώς της καὶ τοῦ μεγέθους της — νὰ χρησιμεύῃ διὰ τὴν ἀποθέσιν λύχνων, πρέπει βέβαια, ἐξ ὧν ἤδη ἐπορίσθημεν, νὰ ἐξηγηθῇ ὡς νεκρική καθέδρα. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ πρὸς τὰ κάτω διεύρυνσις τῆς κόγχης προέρχεται ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων (βλ. καὶ κατωτ. σ. 156 κέ.). Ἄλλαι κόγχαι παρατηροῦνται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κλίμακος (βλ. ἄνωτ. σ. 136 κέ.) — δεξιὰ ὡς πρὸς τὸν ἀνερχόμενον — εἰς τὴν παρειὰν τοῦ βράχου (εἰκ. 31 δεξιὰ), εἰς τὸ μικρὸν πλάτωμα τοῦ ὁποίου εὗρον θέσιν τέσσαρες τάφοι (βλ. ἄνωτ. σ. 138 κέ.). Καὶ περὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἔχει νόημα τυχὸν ἀποκλειστικὸς προορισμὸς τῶν πρὸς τοποθέτησιν λύχνων· ἀλλὰ καὶ τὸ σχετικῶς μικρὸν βάθος τῶν δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς τῶν ὡς θέσεων λύχνων. Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ὑπαίθρου τούτου νεκρικοῦ θαλάμου συμφυῆς κυλινδρικοὺς λάξευμα κοῖλον (διαμ. 0.40 μ.) ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἐπέχοντα θέσιν ἐδράνων λαξεύματα (εἰκ. 2

¹ Περὶ τῆς ἀνακλίσεως ἐπὶ στιβάδων KLAUSER, 137 κέ. Προσφορτώτερος διὰ τὴν ὀνομασίαν τῶν κατὰ τὰ χριστιανικὰ θρησκευτικὰ δεῖπνα χρησιμοποιουμένων στρομάτων εἶναι ὁ ὅρος «ἀκούβιτα». («Ὅτι οὐ

δεῖ... ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς λεγομένας ἀγάπας ποιεῖν... καὶ ἀκούβιτα στρογγύλιν» Σύνοδ. Τρούλλου καν. 74).

² Ρώμης Κοιμητήριον Majus (KLAUSER, 106, εἰκ. 22) Πρβ. καὶ κατωτ. σ. 150 κέ.

καὶ 2α ἀριστερὰ) δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὡς θέσις τραπέζης νεκρικῶν προσφορῶν ¹. Πε-
ραιτέρω παρατηροῦνται εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ μικροῦ τούτου νεκρικοῦ
περιβόλου μικρὰ τετράπλευρος, ἀβαθὴς κοιλότης (πλευραί: $0.08 \times 0.08 \mu$), πρὸς Ν. δὲ
αὐτῆς, εἰς ἀπόστασιν 0.60μ , ἑτέρα κυκλική (διαμ. $\pm 0.10 \mu$), ἐν ἀναφορᾷ οὕτω πρὸς
τὸν βόρειον ἐκ τῶν ἐδῶ τάφων. Δὲν εἶναι ἐμφανὴς πρακτικὸς τις σκοπὸς περὶ τῶν
προκειμένων κατασκευῶν πιθανῶς ἐπιτρέπεται νὰ ἐξηγηθῶν ὡς εἶδος κοίλων βωμῶν
διὰ τὴν ὑποδοχὴν ὑγρῶν προσφορῶν, οἵοι εἶναι οἱ ἀπαντῶντες ἐπὶ ἐπιταφίων πλακῶν ².

δ'. Χαρακτήρες καὶ χρονολόγησις

Τὸ διάσκαφον κοιμητήριον τῆς Μεθώνης συνιστᾷ κρίκον μιᾶς ἀνὰ τὰς ἀκτὰς τῆς
Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἀνὰ τὰς θαλασσίας δηλαδὴ γραμμὰς ἐπι-
κοινωνίας μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἀλύσεως ἀπλῶν διασκάφων νεκρικῶν θαλά-
μων ἢ συνθέτων — ἐκ διαδρόμων καὶ νεκρικῶν θαλάμων — ὑπογείων κοιμητηρίων ³,
ἐκ τῶν ὁποίων λεπτομερέστερον γνωστὴ εἶναι ἡ κατακόμβη τῆς Μήλου ⁴, εὐρυχω-
τέρα ὅλων.

Ὁ ἀρχικὸς νεκρικὸς θάλαμος τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης, ὁ πυρὴν δηλαδὴ
τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου Ε (εἰκ. 7), συνιστάμενος ἀπὸ τὸν καθ'αυτὸ νεκρικὸν
θάλαμον, ἓνα προθάλαμον καὶ τὸ προστῆφον ἐν παραστάσιν (βλ. ἄνωτ. σ. 122 κέ.), εἶναι
ἀνάλογος πρὸς προχριστιανικοὺς ἀπαντωμένους π.χ. ἐν Μήλῳ ⁵, Κορίνθῳ κ.ά. ⁶. Τὰ ἀρ-
κοσόλια εἶναι, ὡς γνωστόν, ἑλληνιστικῆς καταγωγῆς. Ἐκ τῶν ἐδῶ ἀρκοσολίων τὰ τῆς
ὁμάδος μὲ τονισμένην τὴν διάστασιν τοῦ ὕψους (βλ. ἄνωτ. σ. 139) παρουσιάζουν ὅψιν
ὡσὰν τοξωτῶν — ἀρκοσολιοειδῶν — θηκῶν (loculi), ὡς ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν
ἓνα τῶν διασκάφων νεκρικῶν θαλάμων τῶν Κεγχρεῶν ⁷. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο
— τῶν Κεγχρεῶν — διαφαίνεται κάποια ἐξάρτησις ἐκ μορφῶν τῆς Ἀνατολῆς ⁸. Αἱ ὕψη-

1 Στήλη τετράπλευρος, ὕψους 0.85μ , εἰς τὸν ὑπαι-
θρον νεκρικὸν θάλαμον τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν
(ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΠΑΕ 1955, 136 - 137 εἰκ. 3. Πρβ. ἄνωτ.
σ. 139), πιθανῶς ἐξηγεῖται ὡς ὑποστάτης τραπέζης νε-
κροδείπνων ἐπίσης.

2 Παραδείγματα προχείρως παρὰ EJNAR DYGGVE,
A Sarcophagus Lid with a Tricliniarch. Remarks on
Perforated Cup in usum liturgicum, From the Col-
lection of the Ny Carlsberg Glyptothek 1942, Co-
penhagen 1942, 232 - 235 εἰκ. 10b καὶ 11b. Χαρακτη-
ριστικὴ ἡ ἐκ Λαρίσης πλᾶξ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου
Ἀθηνῶν G. SOTIRIOU, Guide du Musée Byzan-
tin d'Athènes, Athènes 1932, 42, εἰκ. 88, τ ο ὕ α ὕ-
τ ο ὕ, Τράπεζα Μαρτύρων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου
Ἀθηνῶν, Πρακτικά Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ., Περίοδ.
Γ' τόμ. Α, 1932, 7 κέ. πίν. Α1 (=Byz. - Neugr. Jahrb.
10, 1933/34, 173 κέ. πίν. Α1).

3 Κόρινθος (THEOD. LESLIE SHEAR, The Exca-
vation of Roman Chamber Tombs at Corinth, AJA
35, 1931, 428 κέ. εἰς τὴν θέσιν «Χελιωτόμυλος», BCH
89, 1965, 697 εἰκ. 14 βορείως τοῦ βορείου τείχους), Κύ-

θηρα (A. L. CASTELLAN, Lettres sur la Morée et
les îles de Cerigo, Hydra et Zante, Paris 1808, I,
23 - 30, RUD. WEIL, Kythera, AM 5, 1880, 227 - 28),
Κάρπαθος (TH. BENT, Telos and Karpathos, JHS
6, 1885, 236-239, ΑΔ 18 [1963] Χρον. Β2, 327, ΚΑΝΤΩ
ΦΑΤΟΥΡΟΥ).

4 ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἡ χριστιανικὴ κατακόμβη
τῆς νήσου Μήλου, Πρακτ. Ἀκαδημ. Ἀθην. 3, 1928,
34-46.

5 Expédition scientifique de Morée. Architecture
κλπ., par ABEL BLOUET, III, Paris 1838, πίν. 28,
Ross, Reisen auf den griech. Inseln, 3, 9 κέ. καὶ 15.

6 Βλ. παραπλεύρως σημ. 3.

7 PALLAS, Riv. Arch. Crist. 35, 1959, 214.

8 Ἀνατολικά παραδείγματα: CARL WATZINGER,
Denkmäler Palästinas. Eine Einführung in die
Archäologie des Heiligen Landes, Leipzig 1935, 19,
59 κέ., 70 κέ., 99, IBRAHIM NOSHAY, The Arts in Pto-
lemaic Egypt. A Study of Greek and Egyptian
Influences in Ptolemaic Architecture and Sculp-
ture, London 1937, 22, N. P. TOLL ἐν The Exca-

λαὶ δὲ ἀναλογίαι τῶν ὑπ' ὄψει ἀρκοσολίων τῆς Μεθώνης ἴσως δύνανται, κατὰ ταῦτα, νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐνδειξεις ἀρχαϊκότητος. Ἀλλ' εἶναι αὕτη ἀνεπαρκὴς πρὸς συναγωγὴν χρονολογικῶν συμπερασμάτων, διότι εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ προχριστιανικοὶ τύποι νεκρικῶν θαλάμων μὲ ἀρκοσόλια ἢ μὲ loculi¹ δὲν μεταβάλλονται πολὺ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους². Ἐν συγκρίσει ὅμως πρὸς τὰ ἀρχαῖα παραδείγματα δύναται ἐδῶ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνδειξις, ἀντιθέτως, σχετικῆς ὀψιμότητος τὸ τοξωτὸν προστώον (εἰκ. 11), ἐπειδὴ εἰς ἐκεῖνα ἢ πρόσοψις εἶναι διαμορφωμένη, μέ — συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς — ἀέτωμα³.

Ἡ διασκαφὴ τῶν χώρων τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης ριπιδιοειδῶς ἐντὸς σπηλαιώδους κοιλώματος τοῦ βράχου — κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ μνημείου (βλ. ἄνωτ. σ. 129) — καὶ ἡ οὕτω ἀπάρτισις του ἐκ μικρῶν ἀνεξαρτήτων ἐνοτήτων ἐνθυμίζουσιν παραδείγματα συνήθη ἀνὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Κεντρικῆς Μεσογείου, ἰδιαίτερος δ' ἐν Σικελίᾳ⁴. ἐπίσης τὸ κάπως ἀκανόνιστον τῶν θαλάμων, οἱ ὅποιοι, ἄς προστεθῇ, σχεδὸν κατὰ κανόνα περατοῦνται εἰς ἀρκοσόλια⁵. Καὶ ἡ κατακόμβη τῆς Μήλου, συνισταμένη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐξ ἐνοτήτων κάπως διχαλωτῶν, κατ' ἀρχὰς δ' ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων διαδρόμων⁶, ἐνθυμίζει παραδείγματα κατακομβῶν τῆς Σικελίας⁷. Πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Κεντρικῆς Μεσογείου, ἰδιαίτερος τῆς Σικελίας καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὁδηγεῖ περὶ τοῦ προκειμένου ἢ παρουσίας ἀρκοσολίου τύπου mensa⁸, ἐπίσης δ' ἡ σχε-

vations at Dura - Europos. Preliminary Report of the Ninth Season (1935-1936), Part II. The Necropolis, New Haven 1946, 7 κέ., 12 κέ.

¹ Πρὸς δῆλωσιν τοῦ locus ἀντίστοιχοι ἑλληνικοὶ ὅροι φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ: «ἐνσώριον», «ἐσώριον» καὶ «εἰσώστη» (JADWIGA KUBINSKA, Les monuments funéraires dans les inscriptions grecques de l'Asie Mineure, Warszawa 1968, 101 κέ., 104 κέ.).

² WATZINGER, 159 κέ.

³ Εἰς τὴν Παλαιστίνην ἀπὸ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. (WATZINGER, 59 κέ., 61, 62, 76). Πρβ. καὶ τὰ μικρασιατικὰ HUBERTUS VON GALL, Die paphlagonischen Felsgräber (=Istanbuler Mitteilungen Beih. 1), Tübingen 1966.

⁴ Σικελίας κοιμητήρια: περιοχῆς Ispica (GIUSEPPE AGNELLO, Sicilia paleocristiana. Catacombe inedite dell'altipiano isticense, Miscellanea Giulio Belvederi [= Collezione «Amici delle Catacombe» XXXIII], Città del Vaticano 1954, 246 κέ. εἰκ. 2) καὶ Intagliatella (FÜHRER - SCHULTZE, ἔ.δ. 150 κέ. εἰκ. 56 καὶ 57), Porto Torres Σαρδηνίας (GUGL. MAETZKE, Tombe romane a camera con arcosolio in località Scoglio Lungo, Notizie degli Scavi 90, 1965, 336 κέ. εἰκ. 6).

⁵ Ἀκράγας (Agrigento) κατακόμβης Fragapane νοτία περιοχῆ (CAT. MERCURELLI, Scavi e scoperte nelle catacombe siciliane [1941], Riv. Arch. Crist. 21, 1944 - 1945, 23 κέ. εἰκ. 3 III κέ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Agrigento paleocristiana. Memorie storiche e monumentali, Atti Pontif. Accad. Rom. Archeol., Ser. III, Memorie 8, 1948, 52 κέ., Ραϋ, Arte e ci-

viltà IV, 178 κέ.), Cava Porcara εἰς Comiso τῆς κοιλάδος Ippari (Ἰππαρις) (αὐτ. 100 κέ. εἰκ. 48, Ραϋ, Arte e civiltà IV, 109 κέ. εἰκ. 55), Riuzzo I καὶ Riuzzo II (FÜHRER - SCHULTZE, Altchr. Grabst. Sizil., 63 κέ. εἰκ. 23 καὶ 68 κέ. εἰκ. 25), Cava delle Porcherie I καὶ II (αὐτ. 72 κέ. εἰκ. 27 καὶ 76 κέ. εἰκ. 28), Cozzo Guardiole (αὐτ. 116 κέ. εἰκ. 41 καὶ 126 κέ. εἰκ. 44), περιοχῆς Palazzolo ai Grotta di Senebardo (αὐτ. 138 κέ. εἰκ. 48), Cava Intagliata (αὐτ. 144 κέ. εἰκ. 50), Sant' Elia (αὐτ. 155 κέ. εἰκ. 59) καὶ Ferla βορείως τοῦ Palazzolo (αὐτ. 172 κέ. εἰκ. 63), Stafenna περιοχῆς Rosolino (G. AGNELLO, Miscellanea Belvederi, 249 καὶ Riv. Arch. Crist. 30, 1954, 179), Gisira περιοχῆς Netino (G. AGNELLO, Riv. Arch. Crist. 30, 1954, 177 κέ. πίν. II), Granieri Grotta del Murmuro (αὐτ. 181 κέ. πίν. III) καὶ ἄλλα τῆς περιοχῆς (αὐτ. 184 κέ. πίν. IV), περιοχῆς Sortino κοιμητήρια Costa Giardini (G. AGNELLO, Necropoli paleocristiane nell'altipiano di Sortino, Riv. Arch. Crist. 39, 1963, 108 κέ. 1), Lardia I (αὐτ. 111 κέ. εἰκ. 3), Lardia II (αὐτ. 112 κέ. 4) καὶ Lardia III (αὐτ. 112 κέ. εἰκ. 6).

⁶ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΠΑΑ ἔ.δ. εἰκ. 2 (κάτοψις).

⁷ Larderia τῆς περιοχῆς Cava d'Istica (G. AGNELLO, Catacombe inedite di Cava d'Istica, Riv. Arch. Crist. 35, 1959, 88 κέ. εἰκ. 1), Pantanello - Grattaluri τῆς περιοχῆς Netino (G. AGNELLO, Riv. Arch. Crist. 30, 1954, 170 κέ. πίν. I). Οἱ διάδρομοι ἰδιάξουσιν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Συρακουσῶν (FÜHRER - SCHULTZE, Altchr. Grabst. Sizil., 254).

⁸ Βλ. ἄνωτ. σ. 139. Ἀπαντᾷ ὁ τύπος οὗτος, παρ' ἀλλήλως πρὸς τὸν κανονικὸν τύπον ἀρκοσολίου, συ-

δὸν ἀποκλειστικὴ χοῆσις ἀρκοσολίων εἰς τὴν κατακόμβην μάλιστα τῆς Μήλου εἶναι ἐνδεικτικὴ ἢ παρουσία πολυσώμου ἀρκοσολίου, ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ὑπογείων κοιμητηρίων τῆς Σικελίας. Ὁμοιότης παρατηρεῖται ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῶν τάφων τῶν ἀρκοσολίων τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης πρὸς τοὺς ἀντιστοίχους τάφους τῶν κατακομβῶν τῶν παραλίων τῆς Κεντρικῆς Μεσογείου, μὲ τὸ νὰ ἐπεκτείνωνται δηλαδὴ αἱ στεναὶ πλευραὶ των κογχοειδῶς πέρα τῶν ἐκατέρωθεν ὁρίων τῶν ἀρκοσολίων (βλ. ἄνωτ. σ. 140)¹. Περαιτέρω: διάσκαφα κοιμητήρια μὲ προσθέτως τάφους λακκοειδεῖς λαξευμένους ἐντὸς τοῦ δαπέδου εἶναι γνωστὰ ἐκ τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Μήλου². συστάδες δὲ κανονικῶς — εἰς σειρὰς — ἐντὸς τοῦ πωρώδους ἐδάφους πρὸ διασκάφου εἰς τὸν βράχον κοιμητηρίου λαξευμένων τάφων (βλ. ἄνωτ. σ. 140) εἶναι ἐπίσης γνωστὰ ἐν Σικελίᾳ³, ὡς καὶ, τέλος, ἀρκοσόλια λαξευτὰ εἰς τὰς παρειὰς τοῦ βράχου παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ κοιμητηρίου (βλ. ἄνωτ. σ. 135) ὕπαιθρα: εἰς τὰ κοιμητήρια S. Marco καὶ Stafenna τῆς περιοχῆς Ispica καὶ Costa Giardini τῆς περιοχῆς Sortino⁴.

Ἐκ τῶν πλέον ὁμῶς ἐντυπωσιακῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης, κοινοτάτου δὲ μεταξὺ τῶν κατακομβῶν τῶν ἀκτῶν τῆς Κεντρικῆς Μεσογείου, εἶναι ὁ συμφυῆς πρὸς τὸ ἔδαφος σαρκοφαγοειδὴς τάφος ἐν συνδυασμῷ πρὸς συμφυῆς κιβώριον (βλ. ἄνωτ. σ. 132). Ὡς ἀρχιτεκτονικὴ μορφή κατάγεται, βέβαια, ἐκ τῆς ἐνότητος σαρκοφάγου καὶ ἐλευθέρως ἱσταμένου κιβωρίου σκέποντος τὴν σαρκοφάγον⁵ ἐν-

χνάκις ἐν Σικελίᾳ: Ἀκράγας κατακόμβη τῆς Villa Aurea (MERCURELLI, Riv. Arch. Crist. 21, 1944 - 1945, 25 κέ. καὶ 38 πίν. 10 καὶ 11. Πρβ. Atti Pontif. Accad. Rom. di Archeol., Ser. III, Memorie 8, 1948, 50 κέ.), Grotta delle Meraviglie εἰς Naro βορείως τοῦ Ἀκράγαντος (MERCURELLI, Riv. Arch. Crist. ἔ.δ. 53 κέ.), Ragusa ὑπόγειον ἀριθ. 1 τῆς Gister-nazza (G. AGNELLO, Sicilia christiana. Le catacombe dell'altipiano di Ragusa, Riv. Arch. Crist. 29, 1953, 71 κέ.). Πρβ. FÜHRER - SCHULTZE, 64 καὶ 261. Ἐπίσης ἐν Μάλτᾳ (MAYR, Röm. Quartalschr. 15, 1901, 239 - 240 εἰκ. 3.)

1 Pantanello - Grattaluri (G. AGNELLO, Riv. Arch. Crist. 30, 1954, 170 κέ. πίν. I), S. Lucia Συρακουσῶν (SANTI LUIGI AGNELLO, Recenti esplorazioni nelle catacombe siracusane di S. Lucia, Riv. Arch. Crist. 31, 1955, 30 εἰκ. 14), Μάλτα (MAYR, 239 - 240 εἰκ. 3).

2 FÜHRER - SCHULTZE, Altchr. Grabst. Sizil., 264 (παραδείγματα ἐκ Σικελίας), ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ἔ.δ. 34 (Μή-λος).

3 Ἀκράγαντος κοιμητήριον κήπου Villa Aurea (MERCURELLI, Riv. Arch. Crist. 21, 1944 - 1945, 9 κέ. εἰκ. 1 καὶ Atti Pont. Accad. Rom. Archeol., S. III, t. 8, 1948, 48 κέ. πίν. III εἰκ. 12. Πρβ. πίν. XXXIV, 2 Gentili).

4 G. AGNELLO, Miscellanea Belvederi, 246 κέ. καὶ 252 (Ispica) καὶ Riv. Arch. Crist. 39, 1963, 108 κέ. (Sortino).

5 Κιβώριον Ἀγίου Μάρκου Βενετίας (W. FR. VOL-

BACH - M. HIRMER, Frühchristliche Kunst, Mün-chen, [1958] πίν. 83. Εἰς Ἄδου κάθοδος), τοιχο-γραφία S. Angelo in Formis (HERBERT BLOCH, Monte Cassino, Dumb. Oaks Pap. 3, 1946, 201 εἰκ. 230), μικρογραφία Par. Gr. 543 f. 130 (H. O-mont, Miniatures des plus anciens manuscrits grecs κλπ.,² Paris 1929, 57 πίν. CXXII. Πρβ. πίν. CXXIV, 1), Par. Gr. 74 f. 76 ([H. O-mont]. Evangi-les avec peintures byzantines du XI siècle, πίν. 69, 2), Κῶδ. Ἰβηρ. 463 f. 120^r (A. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Φραγκο-βυζαντινὰ γλυπτὰ ἐν Ἀθήναις, ΑΕ 1931, 80 εἰκ. 16, Sir. DER NERSESSIAN L'illustration du roman Barlaam et Joasaph, Paris 1937, πίν. XIX, 69), Ἱε-ροσολ. Παναγ. Τάφου Κῶδ. 14 f. 311^v (KURT WEITZ-mann, Greek Mythology in Byzantine Art, Prin-ceton 1951, 33 πίν. XI, 35), Βενετίας, Ἑλλην. Ἰνστ. Βυζ. καὶ Μεταβ. Σπουδ. Κῶδ. Μυθιστορ. Μεγάλου Ἀλε-ξάνδρου f. 30^r καὶ 86^r (ΑΝΔΡΕΑΣ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Αἱ μικρογραφίαι τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κλπ., Ἀθήναι - Βενετία 1966, ἀριθ. 29 πίν. II καὶ 15 καὶ ἀριθ. 105 πίν. 52 καὶ σ. 77), τοιχογραφία Μη-τροπόλεως Μυστρᾶ (G. MILLET, Monuments by-zantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 82, καὶ RUDOLF NAUMANN - HANS BELTING, Die Euphemia-Kirche aus Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken [=Istanbuler Forschungen 25], Berlin 1966, 141 - 142 εἰκ. 47). Πρβ. ΑΕ 1950 - 1951, 174 (Α. ΠΑΛΛΑΣ) καὶ Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ τάφος τοῦ Διγενῆ. Ἑλληνικά 20, 1967, 26 - 27.

τὸς μαυσωλείου¹, ἐν Σικελίᾳ δ' ὡς καὶ ἐν Μάλτᾳ ἀπαντᾷ σχεδὸν ἀνεξαιρέτως μὲ τάφους συχνὰ πολυσώμους², ἐπίσης δ' ἐν Μήλῳ³, τῆς κατακόμβης τῆς ὁποίας ἐσημειώσαμεν ἤδη σικελικοὺς χαρακτῆρας (βλ. ἄνωτ. σ. 148 κέ.). Καὶ τὰ εἰς διαδοχικὴν σειρὰν κιβώρια — ἕκαστον ἔμπροσθεν ἀρκοσολίου — τῆς κατακόμβης τῆς Μήλου⁴ ἐνθυμίζουν σικελικὰ παραδείγματα κιβωρίων ἢ ἡμικιβωρίων — μεμονωμένως ἢ κατὰ σειρὰν — ἔμπροσθεν ἀρκοσολίων⁵, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅμως ὅτι αἱ σχετικαὶ κατασκευαὶ τῆς κατακόμβης τῆς Μήλου φαίνονται πολὺ κομψότεραι τῶν ἀντιστοιχῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Μάλτᾳ παραδειγμάτων.

Νομίζω ὅτι σικελικοῦ χαρακτῆρος εἶναι καὶ αἱ τύπου κόγχης νεκρικαὶ καθέδραι τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθόνης (βλ. ἄνωτ. σ. 144 κέ. εἰκ. 16, 23, 24, 25 καὶ 39). Εἰς τὴν κατακόμβην τῆς Μήλου ὅμοιαι κόγχαι ἀπαντοῦν ἐνίοτε εἰς τὸ μέτωπον — ὑψηλὰ — ἢ εἰς τὸ τύμπανον ἀρκοσολίων⁶. Ἐπειδὴ παρατηρήθη ὅτι τὸ κονίαμα περὶ τὰ χεῖλη τῶν ἐν Μήλῳ κόγχων καλύπτει τὰς ἀκμὰς κανονικῶς καὶ ἄνευ διακοπῆς τῆς συνεχείας του, συνήχθη τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ κατασκευαὶ αὗται προωρίσθησαν ἐξ ἀρχῆς νὰ παραμείνουν ἀνοικταί⁷, ὅτι, συνεπῶς, δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς θηκία (loculi) ἐν-

1 Πρὸς τὸ ἐν Λεχαίῳ, ΠΑΕ 1960, 149-150 εἰκ. 1 πίν. 123 καὶ 124 (Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

2 Συρακουσῶν κοιμητήρια S. Lucia II (FÜHRER-SCHULTZE, *Altchr. Grabst. Sizil.*, 47 εἰκ. 15), S. Lucia III (αὐτ. 51 εἰκ. 16), Cava delle Porcherie II (αὐτ. 81 εἰκ. 28 καὶ 29), Manomozza II (αὐτ. 94 κέ. εἰκ. 34 καὶ 35, PACE, *Arte e civiltà IV*, 27 κέ. εἰκ. 9 καὶ 11), περιοχῆς Canicattini κοιμητήρια S. Martino (FÜHRER-SCHULTZE, 98 κέ. εἰκ. 36 καὶ σ. 100 εἰκ. 37), S. Giovanni (αὐτ. 111 κέ. εἰκ. 39 καὶ 40), Cozzo Guardiole (αὐτ. 116 κέ. εἰκ. 41 καὶ 42 καὶ σ. 126 κέ. εἰκ. 44 καὶ 45), Grotta di Senebardo (αὐτ. 138 κέ. εἰκ. 48 καὶ 49, PACE, 155 κέ. εἰκ. 44), περιοχῆς Palazzolo Cava Intagliata (FÜHRER-SCHULTZE, 144 κέ. εἰκ. 50 καὶ 51), Intagliatella (αὐτ. 148 κέ. εἰκ. 53), Sant' Elia (αὐτ. 155 κέ. εἰκ. 59 καὶ 60) καὶ Ferla (αὐτ. 172 κέ. εἰκ. 63 καὶ 64), περιοχῆς Ραγούσης Grotta delle Trabacche (MERCURELLI, *Riv. Arch. Crist.* 21, 1944-1945, 75 κέ. εἰκ. 39-41, PACE, 167 κέ. εἰκ. 53 καὶ 54) καὶ ὑπόγειον ἀριθ. 1 τῆς Gisternazza (G. AGNELLO, *Riv. Arch. Crist.* 29, 1953, 71 κέ. εἰκ. 1), περιοχῆς Ispica ὁ S. MARCO (G. AGNELLO, *Miscellanea Belvederi*, 248 εἰκ. 1-3), περιοχῆς Rosolino ἢ Stafenna (αὐτ. 249) καὶ παρὰ τὸ Rosolini ἢ Sulla (αὐτ. 252 κέ. εἰκ. 6-8), Tre-piedi παρὰ τὴν Modica (αὐτ. 257, PACE, 162 εἰκ. 51), Gisiria (G. AGNELLO, *Riv. Arch. Crist.* 30, 1954, 177 κέ. πίν. II), Granieri περιοχῆς Netino (αὐτ. 184 κέ. πίν. IV), Larderia τῆς περιοχῆς Cava d'Istica (G. AGNELLO, *Riv. Arch. Crist.* 35, 1959, 88 κέ. εἰκ. 1-2), Lardia III τῆς περιοχῆς Sortino (G. AGNELLO, *Riv. Arch. Crist.* 39, 1963, 112 κέ. εἰκ. 6). Ἐπίσης εἰς Μάλταν (MAYR, *Röm. Quartalschr.* 15, 1901, 240 εἰκ. 4. T. ZAMMIT, *The St. Paul's Catacombs and Other Rock-cut Tombs in Malta, Valetta* 1926, 23 κέ. εἰκ. ἐν σ. 21 PACE, ἔ.ἀ. 29 κέ. καὶ 200 εἰκ. 27) Πρὸς.

FÜHRER-SCHULTZE, 262 MAYR, 382.

3 ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΠΑΑ ἔ.ἀ. 37 εἰκ. 2 (κάτοψις), 3 καὶ 3α. Ἀργότερον ἐξήγησεν ὁ μακαρίτης ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Πρακτ. Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἑτ., περ. Γ'* τόμ. Α', 1932, 14 (= *Byz.-Neugr. Jahrb.* 10, 1933/34, 180) τὴν ἐν λόγῳ κατασκευὴν ὡς τράπεζαν ἀγαπῶν πιστεύω ὅτι ἡ πρώτη ἐξήγησίς του εἶναι ἡ ὀρθή.

4 ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΠΑΑ ἔ.ἀ.

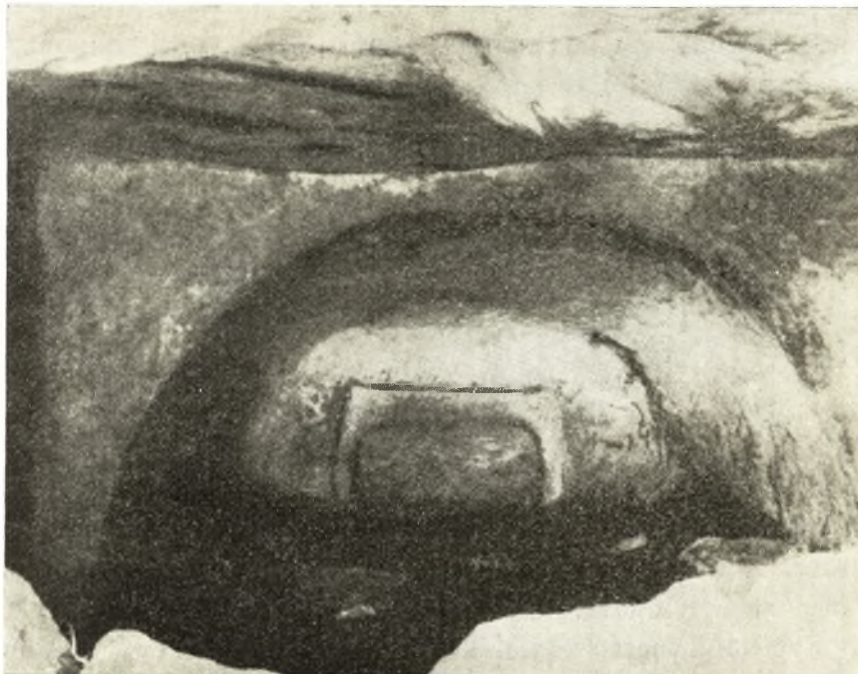
5 Περιοχῆς Συρακουσῶν S. Lucia II (FÜHRER-SCHULTZE, *Altchr. Grabst. Sizil.*, 47 εἰκ. 15), Cava delle Porcherie II (αὐτ. 78-79 εἰκ. 28), Manomozza I (αὐτ. 84 εἰκ. 30 τάφος γ), S. Martino παρὰ τὸν S. Alfano περιοχῆς Canicattini (αὐτ. 98 κέ. εἰκ. 36 καὶ σ. 100 εἰκ. 37), Grotta di S. Senebardo περιοχῆς Palazzolo (αὐτ. 141) καὶ Intagliatella (αὐτ. 142 καὶ 152 εἰκ. 53), Larderia περιοχῆς Cava d'Istica (G. AGNELLO, *Riv. Arch. Crist.* 35, 1959, 88 κέ. εἰκ. 1 καὶ 4), Lardia I περιοχῆς Sortino (G. AGNELLO, *Riv. Arch. Crist.* 39, 1963, 111 κέ. εἰκ. 3), Priolo (G. AGNELLO, *Recenti scoperte e studi sui cimiteri paleocristiani della Sicilia, Atti VI Congr. Intern. Arch. Crist.* 1962, Città del Vaticano 1965, 285 εἰκ. 7). Θωράκια (transennae) εἰς τὰ πλευρὰ τῶν κιβωρίων, ὡς ἐν Μήλῳ (ΣΩΤΗΡΙΟΥ, 37, εἰκ. 3 καὶ 3α), ἢ ἀποφράσσοντα—ὑψηλὰ—τὰ τόξα τῶν κιβωρίων ἀπαντοῦν ἐν Intagliatella (βλ. ἄνωτέρω καὶ FÜHRER-SCHULTZE, 263 εἰκ. 99). Διὰ θωρακίων ἀποκλείονται ἐν Σικελίᾳ ἐνίοτε τὰ πολύσωμα ἀρκοσόλια (αὐτ. 258).

6 ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΠΑΑ ἔ.ἀ. 37 εἰκ. 3α (εἰς τὸ μέτωπον) καὶ 5 (εἰς τὸ τύμπανον).

7 CH. BAYET, *La nécropole chrétienne de Milo*, BCH 2, 1878, 352. Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν παρατηρεῖ ὅτι δὲν προωρίζοντο διὰ τὴν ἐναπόθεσιν λύχνων, διότι ἐπὶ τοῦ ἐπιγράμματος δὲν ἔχουν ὑπολειφθῇ ἵχνη καπνοῦ.

ταφιασμοῦ βρεφῶν, διὰ τοῦτο δ' ἐθεωρήθη πιθανώτερον ὅτι πρόκειται εἶδος ἐρμαρίων πρὸς ἐναπόθεσιν κτερισμάτων¹. Πιστεύω ὅτι εἶναι νεκρικαὶ καθέδραι. Θὰ ἐξετάσωμεν συναφῶς ὀλίγα σικελικὰ παραδείγματα.

Εἰς τὸ ὑπόγειον ἀριθμ. 10 τοῦ Bibinello τῆς Σικελίας μικρὰ κόγχη — πλάτους 0.75 καὶ ὕψους 0.40 μ.— εἰς τὸ τύμπανον ἀρκοσολίου, ὅπως εἰς τὴν Μῆλον, ἀλλὰ χαμηλά, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ κάλυμμα τοῦ τάφου, περιβάλλεται ἀπὸ ἐλαφρῶς ἐξέχον πλαίσιον, εἶδος οἰκίσκου (edicola)² ἀναδεικνυομένη οὕτω ἰδιαίτερος (εἰκ. 40). Ἐθεωρήθη

Εἰκ. 40. Κόγχη - καθέδρα εἰς Bibinello (G. Agnello).

ὡς *loculus* βρέφους, τοῦτο ὅμως φαίνεται ἀδύνατον, διότι ἡ ἐν λόγῳ κόγχη δὲν ἔχει ἐπαρκὲς βάθος οὔτε πυθμένα· φαίνεται, λοιπόν, ὅτι εἶναι καθέδρα. Ὁμοία κόγχη, τῆς ὁποίας ἡ ἐν γένει μορφή ἐνθυμίζει τὸν τύπον καθεδρῶν τῆς Μεθώνης, ἀπαντᾷ καὶ παρὰ ἀρκοσόλιον τοῦ ὑπογείου ἀριθ. 4 τοῦ Bibinello³. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, εἰς ἀπόστασιν περίπου χιλίων μέτρων ἀπὸ τῶν ὡς ἀνωτέρω κοιμητηρίων, παρατηροῦνται ὅμοιαι κόγχαι εἰς τὰ τοιχώματα διασκάφου εἰς τὸν βράχον ἐκκλησίας⁴· ἐπὶ πλεόν δ' ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀπὸ δεξιῶν πρώτην ἐκ τῶν ἐν λόγῳ κογχῶν εὐρίσκεται ἐδῶ εἰς τὸ δάπεδον τῆς ἐκκλησίας τετράπλευρος ἐκβάθυνσις, ἡ ὁποία ἔχει λόγον ὑπάρξεως, νομίζω, ἂν ἐννοηθῇ ὡς ὑποδοχὴ ὑποστάτου τραπέζης προσφορῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς λειτουργικῆς ἐνότητος καθέδρας καὶ τραπέζης προσφορῶν εἰς τὸν διγαμματοειδῆ διάδρομον (Ε) τῆς Μεθώνης (βλ. ἀνωτ. σ. 143 καὶ 144). Ἡ προκειμένη ἐκκλησία τοῦ

1 ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΠΑΑ ἔ.ἀ.

2 G. AGNELLO, *La necropoli e la chiesa rupestre di Bibinello*, Atti del I° Congr. Nazion. di Archeol.

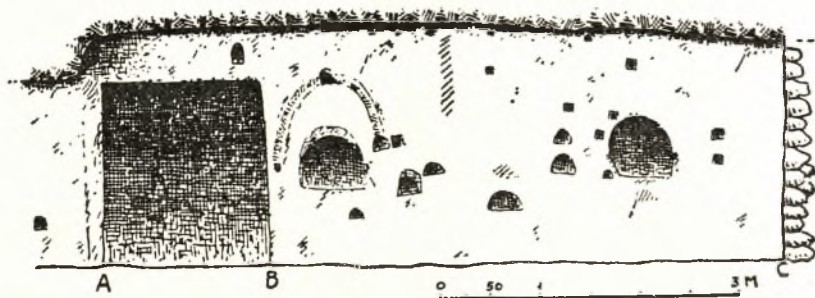
Cristiana, Siracusa 1950, Roma 1952, 37-38, πίν. VI. 2.

3 Αὐτ. 36 πίν. III.

4 Αὐτ. 44 εἰκ. 2.

Bibinello, εύρισκομένη κάπως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ κοιμητήρια τῆς περιοχῆς, φαίνεται νὰ ἦτο κοιμητηριακὴ ἐκκλησία, χῶρος δηλαδὴ νεκροδείπνων ¹.

Τὴν πλαισιωτὴν καθέδραν τοῦ Bibinello (εἰκ. 40) ἐνθυμίζει ὁμοιον λάξευμα — πλάτους 0.80 μ. — εἰς τὸ τοίχωμα στοᾶς, εύρισκομένης ἐν συναφείᾳ πρὸς σπηλαιώδη διάσκαφον χῶρον — τάφον; — εἰς S. Lucia di Mèndola παρὰ τὰς Συρακούσας ²· τὸ λάξευμα τοῦτο κοσμεῖται ὑπεράνω, ἐν εἴδει πλαισίου, δι' ἀναγλύφου τόξου (εἰκ. 41). Ἡ προκειμένη κατασκευή, ὁμοίως ἀπρόσφορος εἰς τὸ νὰ δεχθῇ ταφήν, ἔχει θεωρηθῇ ὡς θέσις πρὸς ἀπόθεσιν νεκρικῶν λειψάνων ³. Δεξιώτερον αὐτῆς ὑπάρχει ὁμοία κόγχη ἄνευ πλαισίου, μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων, χαμηλότερον, τρίτη ὁμοίου τύπου ἀλλὰ μικροτέρα· χαρακτηριστικῶς δ' αἱ κόγχαι αὗται συνοδεύονται ἀπὸ πολλὰς ἄλλας μι-

Εἰκ. 41. Κόγχαι - καθέδραι — καὶ διὰ λύχνους — εἰς S. Lucia di Mèndola (S. L. Agnello).

κράς, τοξωτὰς ἢ τετραπλεύρους, συνήθους τύπου, ἐκ τῶν προωρισμένων δηλαδὴ νὰ δεχθοῦν λύχνους. Τὸ ἐν λόγῳ τοίχωμα, μὲ τὰς περιγραφείσας κατασκευάς, παρουσιάζει οὕτω ὅσιν περίπου ὁμοίαν πρὸς τὴν ὅσιν τοῦ βορείου τοιχώματος τοῦ θαλάμου A νεκροδείπνων τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης (βλ. ἄνωτ. σ. 134 κέ. εἰκ. 25β). Ὁ περιγραφεὶς χῶρος εύρίσκεται ἐν συναρτήσει πρὸς διάσκαφον εἰς τὸν βράχον ἐκκλησίαν καὶ γειτονεύει πρὸς ὑπαιθρον νεκροταφεῖον δύναται, συνεπῶς, ἢ μὲ τοιαύτας κόγχας ἐφωδιασμένη στοὰ τῆς S. Lucia di Mèndola νὰ θεωρηθῇ χῶρος νεκροδείπνων, αἱ μεγαλύτεραι δὲ καὶ ἐκ τῶν μικρῶν αἱ ὀρειδεῖς ἐκ τῶν κογχῶν τῆς νὰ ἐξηγηθοῦν ὡς νεκρικαὶ καθέδραι, ὡς αἱ ἐν Μεθώνη ⁴.

Καθέδρα ἀντίστοιχος πρὸς τὴν εἰς τὴν ἀντιγα τοῦ τρίτου ἀπὸ δεξιῶν ἀρχοσολίου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (E) τῆς Μεθώνης (βλ. ἄνωτ. σ. 144 εἰκ. 39) ἀπαντᾷ εἰς τὴν κατακόμβην S. Lucia III τῶν Συρακουσῶν· συνυπάρχουν ἐδῶ μάλιστα δύο — ἢ μία πλάτους 0.49, ὕψους 0.55 καὶ βάθους 0.14 μ., ἢ ἑτέρα πλάτους 0.45 καὶ ὕψους 0.54 μ. —, ἐθεωρήθη δὲ ὅτι ἦσαν προωρισμέναι νὰ δεχθοῦν ἐπιτάφιον πλάκα ἢ εἰκόνα ⁵. Τὸ μικρὸν βάθος τοῦλάχιστον τῆς ἑτέρας τῶν κογχῶν τούτων, μὴ ἐπιτρέπον ταφήν, καὶ

¹ Ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας σημειοῦται τάφος (G. AGNELLO, La necropoli κλπ. di Bibinello, ἔ.ἀ.).

² SANTI LUIGI AGNELLO, Scavi e scoperte a S. Lucia di Mèndola, Atti del I° Congr. Nazion. di Archeol. Crist. (ὡς ἄνωτέρω), 55 κέ. εἰκ. 1 (κάτω) καὶ 5.

³ Ἀντ. 56.

⁴ Βλ. ἄνωτ. σ. 146. Εἰς τὴν Ρώμην αἱ καθέδραι συνοδεύονται ἀπὸ μικρὰς κόγχας ἐκ τῶν προωρισμένων διὰ λύχνους (κοιμητήριον Majus: KLAUSER, Die Cathedra, 104 εἰκ. 20).

⁵ FÜHRER-SCHULTZE, Althchr. Grabst. Sizil., 50 εἰκ. 16.

ἡ θέσις των, ἀπρόσφορος δι' ἐπιγραφὴν ἢ εἰκόνα, νομίζω ὅτι ὁδηγοῦν εἰς τὸ νὰ ἐξηγηθοῦν αἱ κατασκευαὶ αὗται καὶ ἐδῶ ὥς καθέδραι. Σχετικῶς μικρὰ κόγχη σημειοῦται ἐπίσης εἰς τὸ πάχος ἀρκοσολίου τοῦ κοιμητηρίου I τῆς Gisternazza τῆς Ραγούσης¹. Εἰς τὸ αὐτὸ μνημεῖον μία σχετικῶς μικρὰ κόγχη μεταξὺ δύο ἀρκοσολίων² καὶ ὅμοιαι εἰς τὴν Grotta delle Trabacche, ἐπίσης τῆς περιοχῆς Ραγούσης³, πρέπει, πιθανῶς, νὰ ἐξηγηθοῦν ὁμοίως ὥς καθέδραι.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης, ἐπειδὴ τὸ δάπεδόν του, κατὰ τὴν μεταγενεστέρως μακρὰν καὶ δι' ἄλλους σκοποὺς χρησιμοποίησιν τοῦ μνημείου, εἶχε πολ- λάκις σαρωθῇ καὶ ἀποξεσθῇ, δὲν ἀπέδωσε κινητὰ εὐρήματα χρήσιμα νὰ συμβάλουν εἰς τὴν χρονολόγησίν του (βλ. ἀνωτ. σ. 142 κέ. καὶ κατωτ. σ. 159 κέ.). Ἐλάχιστα ὅστρακα χονδρῶν ἀγγείων — χυτρῶν —, εὐρεθέντα εἰς τὸ κράσπεδον τοῦ σπηλαιώδους προαυ- λίου, ἀνατολικῶς τῆς συστάδος τῶν ἔξω τοῦ θαλάμου Γ τάφων (βλ. ἀνωτ. σ. 135), με- ταξὺ δὲ λατυπῶν καὶ χωμάτων, προϊόντων ἐξ ἐργασιῶν λαξεύσεως, λόγῳ τοῦ εἶδους των — δυσχρονολογήτου, ὡς γνωστὸν — καὶ ἐπειδὴ εἶναι μικροτάτου μεγέθους, δὲν προσ- φέρονται πρὸς συναγωγὴν ἀσφαλῶν χρονολογικῶν συμπερασμάτων (βλ. κατωτ. σ. 161, ἀριθ. 32 καὶ 33). Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν συγγενῶν πρὸς τὸ κοιμητήριον τῆς Μεθώνης σικε- λικῶν κοιμητηρίων δὲν ὑπάρχουν, πλὴν τῶν ἐν Συρακούσαις, ἐπαρκῆ χρονολογικὰ τε- κμήρια· χρονολογοῦνται ταῦτα ἀορίστως ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου, εἰς τὸν 5ον⁴, μέχρι δὲ καὶ τοῦ 6ου⁵ μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ προσανατολισμὸς ὅλων σχεδὸν τῶν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης λαξευμένων τάφων ὑποδηλοῖ ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ χριστιανῶν· δύναται, κατὰ ταῦτα, περὶ τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ κοιμητηρίου τῆς Μεθώνης (βλ. ἀνωτ. σ. 124 κέ.) νὰ προταθῇ, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ σικελικά, χρονο- λόγησις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου μ.Χ. μέχρι — τὸ ἀργότερον — τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἐπὶ πόσον ἐλειτούργησε τὸ χριστιανικὸν τοῦτο κοιμητήριον εἶναι ἄδηλον. Ὡς πρὸς τὸν πυρῆνα τοῦ κοιμητηρίου — τὸν ἀρχικὸν θάλαμον τοῦ διγαμματοει- δοῦς διαδρόμου (Ε) μὲ τὴν μνημειώδη εἴσοδον (βλ. ἀνωτ. σ. 122 κέ.) — δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι πάντως εἶναι ἀρχαιότερος τῶν μέσων τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος· ἀλλὰ τὸ ἂν ἐξυπηρέτησεν ἐξ ἀρχῆς χριστιανικὴν οἰκογένειαν εἶναι ἐπίσης ἄδηλον. Ἐδῶ ἡ

1 G. AGNELLO, Riv. Arch. Crist. 29, 1953, 71 κέ. εἰκ. 1 ἀριθ. 10 (δὲν μνημονεύεται εἰς τὸ κείμενον).

2 Αὐτ. εἰκ. 1 ὑπ' ἀριθ. 12 μεταξὺ τῶν ἀρκοσολίων 12 καὶ 13 (δὲν μνημονεύεται εἰς τὸ κείμενον).

3 MERCURELLI, Riv. Arch. Crist. 21, 1944 - 1945, 75 κέ. εἰκ. 39 - 41 (δὲν μνημονεύονται εἰς τὸ κείμενον).

4 Κοιμητήρια τῶν Συρακουσῶν χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 3ου αἰ. — τὰ πρωι- μώτερα μέρη των —, κυρίως κατὰ τὸν 4ον αἰ. μέχρι περίπου τῆς ἑκτῆς δεκαετίας του, ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ — μέρη των — μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. (SANTI LUIGI AGNELLO, Problemi di datazione delle catacombe di Siracusa, Scritti in onore di Guido Libertini, Firenze 1958, 65-82. Πρβ. FÜHRER-SCHULTZE, Altchr. Grabst. Sizil., 51), τὸ κοιμητή- ριον Trepiedi παρὰ τὴν Modica χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ GIUSEPPE AGNELLO, Miscellanea Belvederi 257, εἰς τὸν 4ον αἰ., εἰς τὴν Cava Porcara τοῦ Comiso εὐ- ρέθησαν ἀφρικανικοὶ λύχνοι τοῦ 4ου - 5ου αἰ. (MER- CURELLI, ἔ.δ. 103), κοιμητήρια τῆς περιοχῆς Sortino ἀνάγονται εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 4ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. (G. AGNELLO, Riv. Arch. Crist. 39, 1963, 128), καθ' ὅλον δὲ τὸν 5ον αἰ. ἐχρησιμοποιήθη ἡ νοτία περιοχὴ τῆς Grotta Fragarane τοῦ Ἀκράγαντος (MER- CURELLI, 25)· τέλος ἡ Larderia τῆς Cava d'Istica ἀνά- γεται εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. (G. AGNELLO, Riv. Arch. Crist. 35, 1959, 99).

5 Κοιμητήριον τοῦ κήπου τῆς Villa Aurea τοῦ Ἀ- κράγαντος (MERCURELLI, ἔ.δ. 49).

καθέδρα — εἰς τὴν ἄντυγα τοῦ τρίτου ἀπὸ δεξιῶν ἀρκοσολίου (βλ. ἄνωτ. σ. 144) — προφανῶς διεσκάφη κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ μνημείου.

Ἡ παρουσία ἐν Μεθώνῃ μορφῶν νεκρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κοινῶν πρὸς ἰταλικὰς — κατ' ἐξοχὴν τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Νοτίου Σικελίας — ἐξηγεῖται ἐκ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Μεθώνης, ἐνὸς ἐκ τῶν κυρίων σταθμῶν τῶν πλοίων κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν ἀκτῶν τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου¹. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς Μήλου².

2. Τὸ ἀσκητήριον

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸ παλαιοχριστιανικὸν κοιμητήριον ἐχρησιμοποίηθη ὡς ἀσκητήριον. Τότε, διὰ νὰ συνδεθῇ στενότερον ὁ χώρος τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (Ε) πρὸς τοὺς σπηλαιώδεις χώρους (Δ, Γ, Β καὶ Α), ἐπεμηκύνθη τὸ πλαγιαστὸν σκέλος τούτου πρὸς Ν. διὰ τοιχοποιίας (πάχ. 0.97 μ.), ἡ ὁποία σήμερον σώζεται μέχρι μήκους ± 1.50 μ. (εἰκ. 2 καὶ 4). Συγχρόνως ἐπεμηκύνθη καὶ τὸ βόρειον σκέλος τοῦ διαδρόμου μέχρι πλέον τοῦ πέρατος τῆς μάξης τοῦ βράχου, περίπου κατὰ ἐν μέτρον εἰσέτι (πρβ. ἄνωτ. σ. 125 κέ.) πρὸς Α., διανοιχθείσης οὕτω νέας εἰσόδου — πλάτους ± 1.10 μ. — τοξωτῆς ἄνω (εἰκ. 4 καὶ 5 δεξιὰ) ἐσωτερικῶς αὐτῆς εἶναι ἐσκαμμένοι ἐντὸς τῆς μάξης τοῦ βράχου τόρμοι συγκρατήσεως ξυλίνου θυροφύλλου. Ἡ νέα αὕτη εἴσοδος κατέστη ἀπαραίτητος, διότι τότε, συγχρόνως, ἡ ἀρχικὴ εἴσοδος μὲ τὸ προστώφον (βλ. ἄνωτ. σ. 124) προφανῶς θὰ ἡχορηγεῖτο· φαίνεται δηλαδὴ ὅτι τὸ μεσαῖον σκέλος τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου μαζὶ μὲ τὸ προστώφον μετετράπησαν εἰς παρεκκλήσιον ἢ εἰς κελλίον. Λεῖψανα ἀμαυρὰ σκηνῶν τοῦ Δωδεκαόρτου ἐπὶ δευτέρου στρώματος τοιχογραφιῶν ἐντὸς τοῦ πλαγιαστοῦ σκέλους τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου, ἀναγομένων εἰς παλαιολογικοὺς χρόνους, σημαίνουν ὅτι πάντως ὑπῆρχεν ἐδῶ κατὰ τοὺς ὀψίμους βυζαντινοὺς χρόνους ἐν παρεκκλήσιον. Τῆς διασκευῆς αὐτῆς δὲν διεσώθησαν τεκμήρια, διότι εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους αἱ ἐδῶ παλαιοχριστιανικαὶ κατασκευαὶ ἀπεμακρύνθησαν ἐξ ὀλοκλήρου (βλ. ἄνωτ. σ. 124), βεβαίως μετὰ τὴν ἐρειπίωσίν των, διὰ νὰ μὴ συγκρατῶνται τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς καὶ πλημμυρίζουν τὸν ἔσω χώρον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, προσθέτως, τὸ βόρειον σκέλος τοῦ προστώφου ἀπελαξεύθη μέχρι τοῦ ἐδάφους, τοῦτο δὲ πάλιν διεσκευάσθη ἐδῶ μὲ κλίσιν καὶ μὲ ὑποτυπώδη αὐλακα πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων (εἰκ. 9 δεξιὰ). Παραλλήλως τότε, ὡς φαίνεται, ἐνετοιχίσθη δι' ἰσχυρᾶς τοιχοποιίας καὶ ἐκαλύφθη διὰ τοιχογραφιῶν ἡ εἴσοδος πρὸς τὸν θάλαμον Α (εἰκ. 42) (πρβ. ἄνωτ. σ. 134), ὁ ὁποῖος, καταστὰς οὕτω ἀπρόσιτος, διεσκευάσθη εἰς δεξαμενὴν ὁμβρίων ὑδάτων. Προσέτι, διὰ νὰ λειτουργήσῃ ὁ χώρος οὗτος,

¹ Πρβ. ΠΡΟΚΟΠ., Ὑπὲρ τῶν Πολέμ. III (Βανδαλ. I) 13, 9-10 (Haury I, 370). Πρβ. διὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν: S. B. LUCE, *Modon-a-venetian Station in Mediaeval Greece*, ἐν *Classical and Mediaeval Studies in honor of E. K. Rand*, New York 1938, 195-208. D. A. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Le despotat grec de Morée*, καὶ II, Athènes 1953, σποράδην. FR. ΤΗΡΙΕΤ, *La Romanie vénitienne au moyen âge*,

Paris, 1959, σποράδην.

² Πρβ. τὴν ἔννοιαν τῶν πλεόντων ἐπιγραφῆς τῆς κατακόμβης τῆς Μήλου (ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΠΑΑ ἔ.ἀ. σ. 13-15) πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἐκ Λυκίας ναυκλήρου Θεοκτίστου τοῦ κοιμητηρίου τῆς S. Lucia Συρακουσῶν (SANTI LUIGI AGNELLO, *Recenti esplorazioni nelle catacombe siracusane di S. Lucia*, Riv. Arch. Crist. 31, 1955, 47).

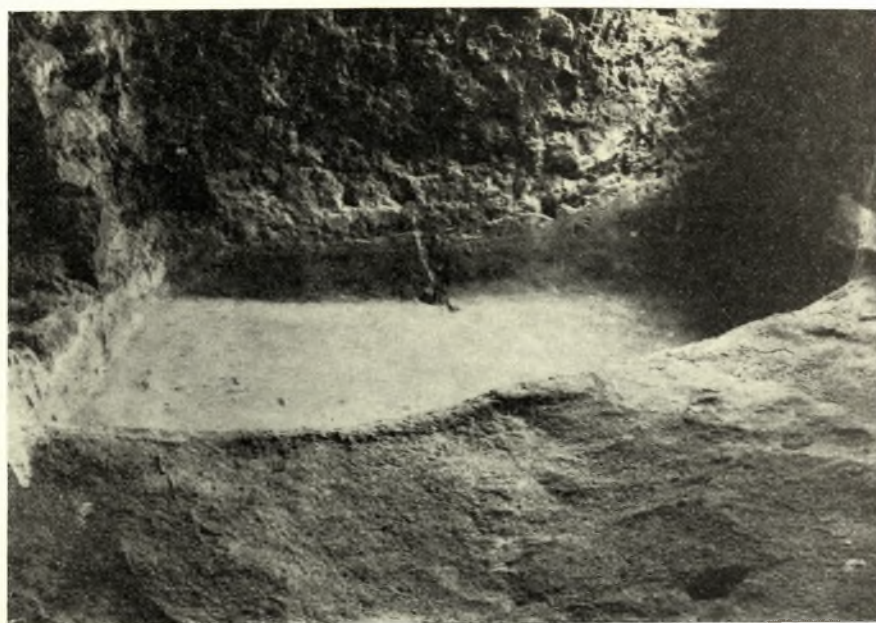
ὡς δεξαμενή, ἐξεβάθυναν κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τὸ δάπεδόν του, κατεσκεύασαν κατὰ τὴν νοτιοανατολικήν του γωνίαν συλλεκτικὸν φρεάτιον καὶ ἐπέχρισαν δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος (εἰκ. 43), ὑψηλὰ δὲ — πρὸς τὸ μέρος τοῦ φρεατίου καὶ εἰς σημεῖον ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ πρῶτον πρὸς ἀριστερὰ ἐξωτερικὸν ἀρκοσόλιον (βλ. ἀνωτ. σ. 135) — διήνοιξαν θυρίδα εἰσροῆς τῶν ὑδάτων καὶ ἀντλήσεως (εἰκ. 3). Εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς θυρίδος ἐχάραξαν σταυρὸν ἀποτρόπαιον (εἰκ. 28). Τὰ ὕδατα συνελέγοντο

Εἰκ. 42. Ἡ ἐντοιχισμένη εἴσοδος πρὸς τὸν θάλαμον Α. Ἐξωτερικὴ ὄψις.

ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ὑπαίθρου νεκρικοῦ θαλάμου (βλ. ἀνωτ. σ. 136 κέ.) καὶ τῶν ὑπερκειμένων βράχων, συνέρρεον δὲ μέσφ λαξευμένου εἰς τὸν βράχον συστήματος αὐλάκων. Ἡ διέλευσις τοιαύτης αὐλάκος διὰ τοῦ — ἀριστερώτερον — τρίτου ἐκ τῶν ὑπαίθρων ἀρκοσολίων (βλ. ἀνωτ. σ. 135) ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ διασκευὴ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ θαλάμου Α εἰς δεξαμενὴν συνετελέσθη εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

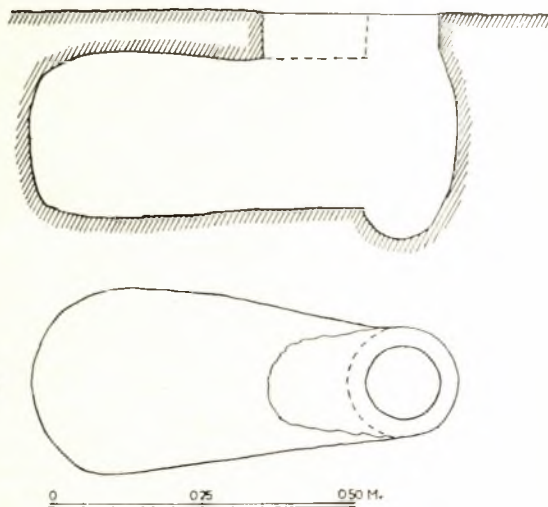
Ἐξω τοῦ κρασπέδου τοῦ σπηλαιώδους προαυλίου, νοτίως τῶν ὑπαίθρων τάφων, ἀπεκαλύφθη καὶ ἀπεχωματώθη δευτέρα δεξαμενή, ὑπόγειος, λαξευτὴ ἐντὸς τοῦ πωρῶδους ἐδάφους (εἰκ. 2 καὶ 3), φοειδοῦς κατόψεως (εἰκ. 44), μήκους ἐν ὅλῳ 2.85, πλάτους 1.25 καὶ βάθους μέχρι 2.00 μ. Κατὰ τὸ ἕτερον αὐτῆς ἄκρον ἔχει στόμιον στρογγύλον (διαμ. 0.75 μ.) καὶ ἀντιστοίχως — εἰς τὸν πυθμένα — συλλεκτικὸν φρεάτιον (διαμ. 0.53, βάθ. 0.20 μ.). Ἐτροφοδοτεῖτο διὰ τοῦ αὐτοῦ, ὡς ἡ πρώτη δεξαμενή, συστήματος αὐλάκων. Ἡ ἐπίχωσις τῆς δεξαμενῆς ἀπετελεῖτο ἐκ χωμάτων, λίθων, τε-

Εἰκ. 43. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου Α ὡς πυθμὴν δεξαμενῆς.

μαχίων ἐπιχρισμάτων, ἐπίσης δ' ἐξ ὀστῶν, τὰ ὅποια εἶχον ληφθῇ ἐκ τῶν τάφων καὶ εἶχον ριφθῇ εἰς τὴν δεξαμενὴν, ἀτάκτως, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἀσκητηρίου, ἀλλὰ καὶ εἰς νεωτέρους χρόνους (ἀνεσύρθησαν καὶ τεμάχια ἐκ τῶν συμφυῶν πεσῶν· πρβ. ἀνωτ. σ. 132 κέ.).

Κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης εἰς τὸ πρὸ τοῦ σπηλαίου ἄνδρουν ἀπεκαλύφθη πρὸς τὰ ἀριστερά, ἔμπροσθεν τῆς ὑπαίθρου κόγχης (βλ. ἀνωτ. σ. 135 καὶ 146), ὅπου εἰς τὸν βράχον — εἰς τὴν δυτικὴν παρεϊάν του — ἐφαίνοντο ἤδη τρεῖς τετραπλευροὶ ἐγκοπαί (εἰκ. 28), ὅτι αἱ παρεῖαι τοῦ βράχου κατέρχονται, λαξευμέναι μὲ ἐπιμέλειαν καὶ μὲ κανονικότητα, καθέτως, ὥστε νὰ σχηματίζεται μία ὀρθογώνιος διεδρος γωνία (εἰκ. 45). Αἱ ὡς ἀνωτέρω ἐγκοπαί, εἰς ὕψος ± 1.80 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους

Εἰκ. 44. Κάτοψις καὶ τομὴ τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς.

καὶ εἰς κανονικὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ὑποδηλοῦν ὅτι εἰς τὸν χώρον τοῦτον ὑπῆρχεν ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν κόγχην δῶμα ἐπὶ ὀριζοντίων δοκῶν. Ἡ διαμόρφωσις αὕτη τοῦ ἀνδρήρου, ἐπειδὴ ἡχρήστευσε τὴν λαξευτὴν κλίμακα ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν ὀπισθεν τῆς κόγχης συστάδα τεσσάρων τάφων (βλ. ἀνωτ. σ. 136 κέ.), εἶναι προφανὲς ὅτι συνετελέσθη εἰς ὀψίμους χρόνους· φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ἐδῶ παλαιοχριστιανικὴ καθέδρα, ἡ ἀρχικῶς σχετιζομένη πρὸς τὸ δεύτερον ὑπαι-

θρον ἀρκοσόλιον (βλ. ἄνωτ. σ. 146), διηρυνήθη τότε κάτω καὶ διεμορφώθη περίπου ὡς ἡ κόγχη ἐκκλησίας (χορδὴ 1.40, βέλους 0.81, ὀλικὸν ὕψος 1.60 μ.). Κάτω μάλιστα εἶναι ἐφωδιασμένη ἡ κόγχη μὲ συμφυῆς πεζούλιον, ἐν εἵδει βάθρου συνθρόνου, πλάτους 0.20 καὶ ὕψους 0.40 μ. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν δὲν ἀπαντοῦν ἐπὶ τοῦ βράχου λείψανα τοιχοποιίας — π.χ. ἀσβεστοκονιάματα —, φαίνεται δὲ ὅτι ὑπῆρχε μᾶλλον καλύβη, ἐν συνδυασμῷ οὕτω πρὸς εἶδος ὑπαίθρου παρεκκλησίου, ἀλλὰ περιοριζομένου

Εἰκ. 45. Μεταγενεστέρα διαμόρφωσις τοῦ νοτίου πέρας τοῦ ἀνδῆρου.

εἰς μόνην τὴν κόγχην. Πρόκειται, λοιπόν, ἐδῶ πιθανώτατα τόπος ἀσκήσεως καλυβίτου.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ ὑπολείμματος βυζαντινοῦ τοίχου εἰς τὸ πέρας τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (βλ. ἄνωτ. σ. 154) — ἀργολιθοδομὴ μὲ παρένθετα τεμάχια πλίνθων κάπως εἰς ἀπλᾶς ὀριζοντίους στρώσεις (εἰκ. 46) — χρονολογεῖ τὴν μετατροπὴν τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κοιμητηρίου εἰς ἀσκητήριον πιθανῶς εἰς τὸν 12ον αἰ.¹ Ἡ τοπωνυ-

1 Τὰ συμπεράσματα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προκειμένης παραλλαγῆς τοιχοδομίας εἶναι κάπως ἀβέβαια. Εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον Κατσούρην Ἀρτης, χρονολογούμενον πιθανῶς εἰς τὸν 10ον αἰ., ἡ ἀργολιθοδομὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἀμιγῆς (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἀρχ. Βυζ. Μνημ. Ἑλλ. 2, 1936, 61 εἰκ. 1)· ἀλλὰ μὲ παρένθετα τεμάχια πλίνθων ἀργολιθοδομὴ — βεβαίως χρονολογήσεως — ἀπαντᾷ ἀπὸ τοῦ 9ου αἰ. (βασιλικῆς Λεχαίου μετα-

γενέστεροι τοῖχοι: ΠΑΕ 1961, 153 πίν. 100α-β καὶ 1958, 127 πίν. 103β [Δ. ΠΑΛΛΑΣ]. Τὸ τελευταῖον παράδειγμα χρονολογεῖται πρὸ τοῦ 11ου αἰ. Ἐν Λεχαίῳ ἀπαντᾷ καὶ κατὰ τὸν 11ον αἰ. [αὐτ. 1957, 100-101 πίν. 38β καὶ 43α, Δ. ΠΑΛΛΑΣ]· διὰ τὴν χρονολόγησίν των, αὐτ. 1958, 129, Δ. ΠΑΛΛΑΣ). Περὶ Ἅγιον Δημήτριον Βαράσοβας 10-11ου αἰ. (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἀρχ. Βυζ. Μνημ. Ἑλλ. 1, 1935, 105-106 εἰκ. 1-2). Ἡ τοι-

μία «Ἁγίος Ὀνούφριος» παραδίδεται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1386 εἰς ἐνετικὸν ἔγγραφον («montagna de San Nufrio»)¹, ὀφείλεται δὲ πιθανῶς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ καλυβίτου ἀσκητοῦ, ὁ ὁποῖος μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν μετέτρεψαν τὸ παλαιοχριστιανικὸν κοιμητήριον εἰς ἀσκητήριον.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ὡς ἀνωτέρω ἐνετικοῦ ἔγγραφου ἡ περιοχὴ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λατομεῖον πωρολίθων², τὸ ἀσκητήριον εἶχε τότε πιθανῶς ἐγκαταλειφθῇ, ἔκτοτε δ' ὁ χώρος, ὅπου ὑψοῦτο ἄλλοτε ἡ καλύβη, βαθμηδὸν ἐπεχώσθη διὰ χωμάτων

Εἰκ. 46. Λείψανα βυζαντινοῦ τοίχου.

κατερχομένων ἐκ τοῦ ὑπεράνω τοῦ σπηλαίου λατομείου. Ἐκ τῆς προκειμένης ἐπιχώσεως τοῦ ἀνδῆρου περισυνελέγησαν, σχετιζόμενα πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς δεξαμενῆς ἢ συμπαρασυρθέντα μετὰ τῶν ὑπερθεῖν χωμάτων, ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων κατηγοριῶν.

χοδομία τοῦ Ἁγίου Ὀνούφριου ὁμοιάζει ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς τῆς Καλαμπάκας, ἀναγομένης εἰς τὸν 11ον αἰ. (Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινὰ μνημεῖα Θεσσαλίας ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος, Ἑπετ. Βυζ. Σπουδ. 6, 1929, 294 εἰκ. 1) εἶναι συνήθης ὁμως καὶ ἀργότερον: Νάρθηξ Μονῆς Παναγίας - Ζωοδόχου Πηγῆς Κιθαιρώνας (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἀρχ. Βυζ. Μνημ. Ἑλλ. 1, 1935, 171 κέ. εἰκ. 14), Ἁγίος Νικόλαος Ἄνω Βάθειας Εὐβοίας (αὐτ. 7, 1951, 120 κέ. εἰκ. 11 καὶ 13). Δύο ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εὗρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἑνὸς ἐκ τῶν πλησιέστερον πρὸς τὸν ἐν λόγῳ τοῖχον κειμένων ὑπαίθρων τάφων, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ἄλλων κριτη-

ρίων χρονολογούμενα εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 12ου αἰ., φέρουν λείψανα ἀσβεστοκονιάματος, πιθανῶς εἴτε διότι ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τοιχοδομίαν, ὡς γέμισμα, εἴτε διότι ἤλθον εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἀσβεστοκονίαμα κατὰ οἰκοδομικὴν τινα ἐργασίαν (βλ. κατωτ. σ. 163 ὄστρακα ὑπ' ἀριθ. 45) ἂν, ὅπως φαίνεται πιθανόν, σχετίζονται κατὰ ἓνα ἐκ τῶν τρώπων τούτων πρὸς τὸν ἐν λόγῳ τοῖχον, προσφέρονται ὡς τεκμήριον διὰ τὴν χρονολόγησίν του τὸ ἐνωρίτερον εἰς τὸν 12ον αἰ.

1 C. N. SATHAS, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, IV, Paris 1882, 54. Τὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὸν φίλον ἀρχιτέκτονα κ. Ί. Σταμπολτζήν.

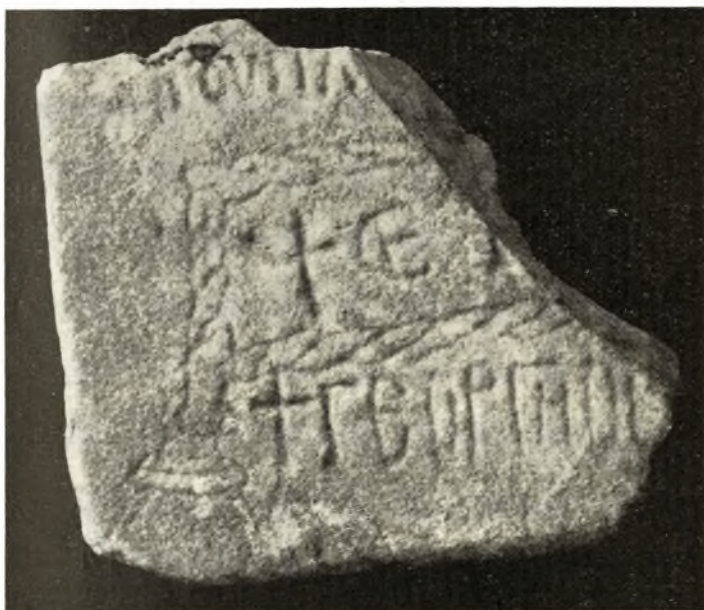
2 Αὐτόθι. Περὶ τῆς Μεθώνης τῶν ἐνετικῶν χρόνων βλ. ἀνωτ. σ. 154.

3. Εὑρήματα

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου ἀπέδωκεν ἀπότμημα ἐπιγραφῆς, δύο πηλίνης προχοΐδας καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα ἀγγείων, ὀλίγα θραύσματα ὑαλίνων σκευῶν, διάφορα μετάλλινα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα καὶ πέντε νομίσματα.

α' Λίθινα

1 (M1)¹. Ἐπιγραφή. Πλάξ ἐκ μαρμάρου λευκοῦ. Μῆκ. 0.18, πλάτ. 0.17, πάχ. 0.047 μ. Δεξιὰ καὶ ἄνω ἐλλιπής. Ὁ δευτέρος στίχος ἐντὸς δέλτου ἐξ ἐγχαράκτου ἐλίγματος, ἐνθυμίζοντος κόσμημα ἐπιτίτλου ὑστεροβυζαντινοῦ χειρογράφου. Τὰ γράμματα τῶν δευτέρου καὶ τρίτου στίχων φέρουν ἀκρεμόνας. Ὑψ. γραμμ. 0.03 (P), 0.017 (H) (εἰκ. 47).

ΙΟΥΠΛ [. . .

+ ΕΙ [. . .

+ ΓΕΟΡΓΗΟΣ [. . .

Εἰκ. 47. Σπάραγμα ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου.

Εὐρέθη μεταξὺ τῶν λίθων τῶν μανδροτοίχων².

2 (M6). Πυρόλιθος καριοφιλίου.

β' Μετάλλινα

3 (M 77). Κηροπήγιον σιδηροῦν (ἢ λυχνία;). Ὑψ. 0.155 μ. Ὁβελὸς ἐπὶ τεσσάρων ποδῶν (πίν. 3α). Τυπικὸν Μονῆς Λιβὸς 37 «ὀβελίσκοι φωτοφόροι» καὶ «ὀβελισκο-

¹ Ὁ ἐκάστοτε ἐντὸς παρενθέσεως () ἀριθμὸς σημαίνει τὸν ἀντίστοιχον ἀριθμὸν τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸν κατάλογον καταγραφῆς τῶν προκειμένων ἐκ Μεθώνης (M) εὐρημάτων.

² Ἐπὶ τεμαχίου ἐπιχρίσματος — τοιχογραφίας —

σπάραγμα χαράγματος: (M 115) « [. . . .] Δ' » (= ἰνδικτιῶνος Δ'). Πίν. 6γ. Εὐρέθη ἐντὸς τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς. Ὁ τόνος τοῦ Δ, ἀποτριβέντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ἐπιχρίσματος, δὲν διακρίνεται.

λυχνία» (HIPPOLYTE DELEHAYE, Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues, Bruxelles 1921, 137). Εύρέθη ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (Ε).

4 (M 99) Ὑψισμα χαλκοῦν εἰς σχῆμα λαβῆς πρὸς συγκράτησιν κοντοῦ. Μῆκ. 0.11 πλ. 0.01 - 0.032 μ. (πίν. 3 β). Εύρέθη ἐντὸς τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς (βλ. ἄνωτ. σ. 156 - 57) μετὰ νομίσματος τοῦ Μανουῆλ Α' Κομνηνοῦ (1143 - 1180).

5 - 6 (M 78 - 79). Δύο χαλκαῖ κυκλοτερεῖς πόρπαι μετὰ γλωσσιδίου. Ὁ κρικός διαμ. 0.05 μ. (πίν. 3 γ). Ὁμοίου τύπου: Κορίνθου ἀριθ. 1549 (GLADYS R. DAVIDSON, The Minor Objects [= Corinth XII], Princeton N. J. 1952, ἀριθμ. 2222 πίν. 115). Ἐν Κορίνθῳ τύπος κοινὸς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους (DAVIDSON, 269). Εύρέθησαν ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (Ε) ἢ ἑτέρα τούτων παρὰ τὴν ὁσφὺν σκελετοῦ διαταραγμένου (βλ. ἄνωτ. σ. 126 καὶ 142).

7 - 8 (M 92 - 93). Δύο ὁμοίου τύπου χαλκαῖ πόρπαι. Ὁ κρικός διαμ. 0.023 (ἀριθ. 7 = M 92) καὶ 0.026 μ. (ἀριθ. 8 = M 93) (πίν. 3 γ). Εύρέθησαν ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου τοῦ θαλάμου Γ (βλ. ἄνωτ. σ. 133).

9 - 23 (M 81 - 87, 89 - 91 καὶ 94 - 98). Δέκα πέντε ὁμοίου τύπου χαλκαῖ πόρπαι. Διάμ. 0.035 δύο, 0.04 τέσσαρες, 0.042 τρεῖς, 0.043 μία, 0.045 δύο, 0.05 δύο καὶ 0.052 μ. μία (πίν. 3 δ [ἀριθ. 16 = M 89], [12 = M 84], [20 = M 95], [13 = M 85], [10 = M 82], [11 = M 83], [17 = M 90], [19 = M 94], [9 = M 81], [15 = M 87], [18 = M 91] καὶ [14 = M 86]). Εἰς τινες—ἀριθμ. 14 καὶ 9—διακρίνονται ἱχνη ὑφάσματος (Δ. ΠΑΛΛΑΣ ΠΑΕ 1967, 27 πίν. 18α). Εύρέθησαν εἰς διαταραγμένους λακκοειδεῖς τάφους καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν διγαμματοειδοῦς διαδρόμου Ε (βλ. ἄνωτ. σ. 126) καὶ θαλάμου Γ (βλ. σ. 133).

24 (M 4). Ἀξίνη σιδηρᾷ ἐλλιπής· μόνον ὁ κοπεύς. Μῆκ. 0.10 πλ. 0.075 μ. Περὶ Κορίνθου ἀριθ. 7156 (DAVIDSON, ἀριθ. 1445 πίν. 87).

25 (M 88). Μαχαίριον σιδηροῦν οἰκιακόν (μετὰ στηρίγματος τῆς λαβῆς). Κατ' ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα ἐλλιπές. Μῆκ. 0.22 πλ. 0.035 μ. (πίν. 4α). Ἡ λαβή, ξυλίνη ἢ ὀστεῖνη καὶ συγκρατούμενη ἄλλοτε διὰ χαλκῶν ἤλων, ἔχει ἐκπέσει. Περὶ Κορίνθου ἀριθ. 7884 (DAVIDSON, ἀριθ. 1411 πίν. 85) καὶ τὰ παραδείγματα I. BARNEA ἐν Dinogetia, I, București 1967, 72-73 εἰκ. 38, χρονολογούμενα μετὰ τοῦ 10ου καὶ τοῦ 12ου αἰ. Εύρέθη ἐντὸς ἑνὸς ἐκ τῶν ἀνατολικῶς τοῦ θαλάμου Δ ὑπαίθρων τάφων (βλ. ἄνωτ. σ. 135).

26 (M 80). Σιδηροῦς ἥλος (πίν. 4α). Εύρέθη ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀξίνης (βλ. ἀριθ. 24).

Ν ο μ ί σ μ α τ α : 27 (M 118). Χαλκοῦν νόμισμα Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1143 - 1180). Ἐφθαρμένον. Εύρέθη ἐντὸς τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς ἐν μέσῳ ἀπερριμμένων ὀστέων καὶ ὀστράκων (βλ. ἄνωτ. σ. 155 κέ.) εἰς βάθος ± 1.50 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ἐπιχώσεώς της.

28 (ἐφθάρη). Χαλκοῦν νόμισμα, πιθανῶς Ἀλεξίου Α' (1143 - 1180). Εύρέθη εἰς τὸν πυθμένα διαταραγμένου λακκοειδοῦς τάφου τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (Ε).

29 (M 116). Ἐνετικὸν τορνήσιον Ἀνδρέου Κονταρίνη (1367 - 1382). Εύρέθη ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς εἰς βάθος ± 1.05 ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ἐπιχώσεώς της.

30 (M 117). Ἐνετικὸν τορνήσιον 14ου αἰ. Ἐφθαρμένον. Εὐρέθη ὁμοῦ μετὰ τοῦ προηγούμενου.

31 (M 5). Ρωσικὸν καπίκιον τοῦ ἔτους 1821. Εὐρέθη ὑπὸ μανδρότοιχον ἀποφράσσοντα τὸν προθάλαμον τοῦ διγαμματοειδοῦς διαδρόμου (E).

γ'. Πήλινα

I. Ἀράνωτα (χονδρά): 32 α - β (M 72 - 73). Χύτρας δύο μικρὰ τεμάχια ἐκ τοῦ λαιμοῦ μετὰ τοῦ χείλους (πίν. 4β). Κατατομὴ περίπου ὁμοία πρὸς τὸ Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 11509 (HENRY ROBINSON, Pottery of the Roman Period. Chronology [=The Athenian Agora V], Princeton N. Jersey 1959, ἀριθ. G 116 πίν. 7 καὶ 72) α' ἡμίσεος 1ου αἰ. μ.Χ.

33 α - γ (M 74 - 76). Χύτρας τρία μικρὰ τεμάχια ἐκ τῆς κοιλίας καὶ τοῦ λαιμοῦ μετὰ τοῦ χείλους (πίν. 4β). Ἡ κοιλία μὲ δριζοντίους ραβδώσεις. Ραβδώσεις καὶ κατατομὴ περίπου ὁμοία πρὸς Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 8338 (ROBINSON, ἀριθ. J 55 πίν. 11 καὶ 72) μέσων 2ου μέχρι ἀρχῶν 3ου αἰ. μ.Χ.

34 (M 69). Χύτρας τεμάχιον. Ὑψ. 0.19 πλ. 0.08 μ. (πίν. 4γ). Μέρος τῆς κοιλίας μετὰ τῆς ἀρχῆς λαβῆς καὶ μετὰ μέρους χείλους καμπυλουμένου πρὸς τὰ ἔξω. Πηλὸς ὑπόφαιος, πολὺ ἀμμώδης. Σχῆμα ὀρθιον. Ἔργασία χονδροειδῆς, ἄνευ ἐφυσλώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ. Χειροποίητον (;). Πρβ. τὰ Κορίνθου 10ου - 11ου αἰ. THEODORA STILLWELL MACKAY, More Byzantine and Frankish Pottery from Corinth, Hesperia 36, 1967, 228.

35 (M 24). Χύτρας τεμάχιον, μικροτέρας τῆς προηγούμενης. Ὑψ. 0.13 πλ. 0.115 μ. (πίν. 4γ). Μέρος τῆς κοιλίας μετὰ τῆς ἀρχῆς λαβῆς καὶ μετὰ μέρους χείλους καμπυλουμένου καὶ ἐκτεινομένου ὀριζοντίως πρὸς τὰ ἔξω. Πηλὸς χονδροκόκκος, ἐρυθρόφαιος, ἔσωθεν τεφρός, ἔξωθεν στιλπνός.

36 (M 8). Χύτρας τεμάχιον (πίν. 4δ). Μέρος τῆς κοιλίας καὶ ὁ πυθμὴν, σφαιροειδῆς πεπιεσμένος ὀμφαλοειδῶς πρὸς τὰ ἔσω. Πηλὸς ἐρυθρόφαιος μὲ ὀλίγην ἄμμον, ἔξωτερικῶς λεῖος. Ὅμοιος τύπος ἐν Κορίνθῳ (C - 37 - 2285: STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 93 εἰκ. 2) χρονολογεῖται τὸ ἐνωρίτερον εἰς τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰ.

37 (M 7). Λοπάδος τεμάχιον, πυθμὴν (πίν. 4δ). Χαμηλὴ βάσις διαμ. 0.10 ὕψ. 0.015 μ. Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου. Κατατομὴ τῆς βάσεως περίπου ὁμοία πρὸς τὰ Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 9563 (ALISON FRANTZ, Middle Byzantine Pottery in Athens, Hesperia 7, 1938, ἀριθ. A 16), Κορίνθου C - 36 - 926 (CH. H. MORGAN, The Byzantine Pottery [=Corinth XI], Cambridge 1942, ἀριθ. 647 εἰκ. 68b) τέλους τοῦ 11ου μέχρι τέλους τοῦ 12ου αἰ. καὶ Κορίνθου C - 59 - 168 (MORGAN, αὐτ. ἀριθ. 138) τέλους 13ου μέχρι ἀρχῶν 14ου αἰ.

38 (M 25). Πίθου τεμάχιον μετὰ μέρους τοῦ χείλους. Ὑψ. 0.07 πλ. 0.13 μ. (πίν. 4ε). Τὸ χεῖλος ἀνακεκαμμένον ὀριζοντίως πρὸς τὰ ἔξω. Πηλὸς ὑπόφαιος, ἔξωτερικῶς τεφρός (ἐκ τῆς καμινεύσεως), ἀμμώδης, εἰς τὴν ἀφὴν τραχύς· ἔξεργος ἐνισχυτικὴ—καὶ διακοσμητικὴ—ράβδωσις εἰς σχῆμα λάμβδα (Λ). Πρβ. πίθους μὲ συμφυεῖς ἐνισχυτικὰς

ζώνας Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 9562 (FRANTZ, ἔ.ἀ. ἀριθ. A 11 εἰκ. 3 ἀριστερὰ) τέλους 11ου, Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως D. T[ALBOT] R[ICE] ἐν The Great Palace of the Byzantine Emperors. II Report, Edinburgh (1958), 111 εἰκ. 22 E (12ου αἰ.) καὶ Κορίνθου C - 59 - 156 (STILLWELL MACKAY, Hesperia 36, 1967, ἀριθ. 141, πίν. 69) 12ου αἰ.

39 (M 10). Ἀμφορέως τεμάχιον ἐκ τῆς κοιλίας. Ὑψ. 0.12 πλ. 0.13 μ. (πίν. 4ζ). Πηλὸς καστανέρυθρος, κατασκευὴ ἀνεπιμέλητος μὲ ὄψιν ἀκανόνιστον, τοίχωμα παχύ· δριζόντιος ἐλικοειδῆς χαραγὴ (zigzag) ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ πηλοῦ. Οἱ χονδροκατεσκευασμένοι ἀμφορεῖς δὲν δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν μὲ ἀκρίβειαν· ἐλαφρῶς καμινευμένοι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ὑλικὸν δομῆς, πρὸς πλήρωσιν κενῶν (Ἅγιος Γεώργιος Μαγγάνων: R. DEMANGEL - E. MAMBOURY, Le Quartier des Manganes, Paris 1939, 148 κέ. μέσων 11ου αἰ.) ὡς χρηστικά ἀγγεῖα, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπίσης, ἀπαντοῦν τὸν 12ον αἰ. (D.T.R[ICE], ἔ. ἀ. 111 εἰκ. 22F). Καὶ ἡ ἐλικοειδῆς χαραγὴ δὲν προσφέρεται δι' ἀκριβῆ χρονολόγησιν: Κορίνθου L 4090 (STILLWELL MACKAY, 303 πίν. 69) α' ἡμίσεος 11ου αἰ., Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 9623 (FRANTZ, ἔ. ἀ. ἀριθ. A 94) μέσων 13ου αἰ., P 10149 (αὐτ. ἀριθ. B 7 εἰκ. 3 δεξιὰ) ἀχρονολόγητον.

40 α - β (M 11 - 12). Ἀμφορέως δύο τεμάχια: κοιλία (α) καὶ βάσις τοῦ λαιμοῦ (β). α') Ὑψ. 0.57 πλ. 0.10, β') ὕψ. 0.05 πλ. 0.10 μ. (πίν. 4ζ). Πηλὸς ἐρυθρῶς συμφυῆς ἑξεργος ζώνη μὲ ἐλικοειδῆ χαραγὴν (α) καὶ ταινία διὰ κτενίου μὲ πρόσθετον, ὡς ἡ ἀνωτέρω, χαραγὴν (β). Διὰ τὸ σχῆμα πρβ. Κορίνθου C - 60 - 317 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 55 πίν. 65 μέσων 12ου αἰ.). Περὶ τῆς ἐνισχυτικῆς ζώνης πρβ. τὸ ἐδῶ ἀριθ. 38. Εἰς Κορίνθου C - 34 - 1539 (MORGAN, ἀριθ. 20 πίν. IIBb α' ἡμίσεος 11ου αἰ.) ἡ ζώνη μὲ δικτυωτὰς χαραγὰς. Περὶ τῆς κυματοειδοῦς χαραγῆς βλ. ἀνωτ. ἀριθ. 39. Διακοσμησις διὰ κτενίου: Κορίνθου C - 59 - 158 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 53 πίν. 66) καὶ C - 60-318 (αὐτ. ἀριθ. 54 πίν. 66) τῶν μέσων τοῦ 12ου αἰ. Εἰς τὰ ἐφυαλωμένα συνηθίζεται κυρίως κατὰ τὸν 10ον καὶ τὸν 11ον αἰ.

II. Ἀγάνωτα γραπτά: 41 (M 26 - 27). Ἀμφορέως δύο τεμάχια: ἐκ τῆς κοιλίας. α') Ὑψ. 0.12 πλ. 0.10, β') ὕψ. 0.088 πλ. 0.043 μ. (πίν. 4η). Πηλὸς φαιδὸς ἀνοικτοῦ τόνου, ἐπιφάνεια λεία· τμήματα κύκλων ἐκ μιᾶς (β) ἢ δύο δομοκέντρων γραμμῶν (α) καὶ πληρουμένων δι' ἐλικοειδῶν (zigzag), ὅλων καστανῶν. Τῆς οἰκογενείας τῶν ἀποκληθέντων «πρωτογεωμετρικῶν». Πρβ. Κορίνθου C - 37 - 1248 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 85 πίν. 68), C - 59 - 87 (HENRY S. ROBINSON, Excavations at Corinth, Hesperia 29, 1960, 234 πίν. 59d δεξιὰ, STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 87) καὶ C - 61 - 134 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 88 πίν. 68).

42 (M 19). Κυπέλλου (;) τεμάχιον κοιλία μετὰ ὑποτυπώδους λαβῆς. Ὑψ. 0.08 πλ. 0.03 μ. (πίν. 5α). Πηλὸς φαιδὸς ἀνοικτοῦ τόνου, ἐπιφάνεια λεία· ταινία μαύρη ἐκ σταχυωτοῦ κοσμήματος (ψαροκοκκάλου) πλαισιουμένου ἐκατέρωθεν ὑπὸ γραμμῶν ἀνὰ δύο. Ὁμοίως οἰκογενείας πρὸς τὸ Κορίνθου C - 60 - 297 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 62 πίν. 66) τέλους 11ου - α' ἡμίσεος 12ου αἰ. Ὡς πρὸς τὸ διακοσμητικὸν θέμα βλ. ἀριθ. 63.

43 α - β (M 18 α - β) (πίν. 5α). Προχοΐδος δύο τεμάχια ἐκ τοῦ χείλους καὶ τῆς κοιλίας. Πηλὸς ἐρυθρόφαιος βαθύς τόνου, ἐπιφάνεια λεῖα μαῦραι χρώσεις εἰς γεωμετρικὴν (;) διάταξιν. Παραλλαγή τῆς οἰκογενείας, ὡς τὸ ὑπ' ἀριθ. 42, γεωμετρικῶν ἀγγείων, τὰ ὅποια ἐν Κορίνθῳ ἀπαντοῦν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 11ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰ. (STILLWELL MACKAY, 280).

44 α - β (M 21 α - β). Ἀμφορέως δύο τεμάχια μέρος τῆς κοιλίας μετὰ τῆς ἐτέρας τῶν λαβῶν (α) καὶ τοῦ ὤμου μετ' ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ (β). α') Ὑψος 0.013 πλ. 0.012, β') ὕψ. 0.16 πλ. 0.095 μ. (πίν. 5β). Πηλὸς λεπτόκοκκος καστανὸς ἀνοικτοῦ τόνου, ἐπιφάνεια λεῖα παχεῖαι χρώσεις — εἰς τὴν κοιλίαν σπεῖραι — ἀμαυραί. Πρβ. Κορίνθου C - 38 - 505 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 69 πίν. 67, 12ου αἰ.), C - 61 - 62 (αὐτ. ἀριθ. 83 πίν. 68) καὶ C - 61 - 13 (αὐτ. ἀριθ. 84 πίν. 68), ἀμφοτέρω τέλους 12ου - ἀρχῶν 13ου αἰ., ἰδίως δὲ C - 59 - 74 (ROBINSON, *Hesperia* 29, 1960, 234 πίν. 59b, STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 80) καὶ C - 59 - 75 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 81).

45 α - β (M 67 α - β). Ἀμφορέως δύο τεμάχια ἐκ τῆς κοιλίας (α) καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν λαιμὸν μέρους μετὰ τῆς θέσεως λαβῆς (β). α') Ὑψ. 0.105 πλ. 0.08 (πίν. 5γ). Πηλὸς φαιὸς λεπτόκοκκος σφικτὸς πολὺ καλῆς ποιότητος, ἐπιφάνεια λεῖα παχεῖαι κασταναὶ ἐλευθέρως σχεδιασμέναι χρώσεις καὶ κηλίδες. Πρβ. Κορίνθου C - 59 - 163 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 66 χρώσεις βαθύως ἐρυθραί), C - 59 - 162 (αὐτ. ἀριθ. 67 πίν. 67 χρώσεις κασταναί) καὶ C - 59 - 161 (αὐτ. ἀριθ. 68 χρώσεις ἀμαυραί), χρονολογούμενα εἰς τὸ α' ἡμισυ μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ 12ου αἰ. Εἰς τὴν ἔσω ὀψιν τοῦ τεμαχίου α καὶ εἰς τὴν ἔξω τοῦ β λείψανα ἀσβεστοκονιμάτων, ἔνδειξις δηλαδὴ ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ὄστρακα εἶχον πιθανῶς χρησιμοποιηθῆ ὡς ὑλικὸν — γέμισμα — τοιχοδομίας ἢ πάντως κατέκειντο ἐρριμμένα ἐκεῖ που καθ' ὃν χρόνον ἐκτίζετο τοῖχος δι' ἀσβεστοκονιάματος ¹.

46 (M 22). Τεμάχιον ἀμφορέως ἐκ τῆς κοιλίας. Ὑψ. 0.08 πλ. 0.044 μ. Πηλὸς καστανέρυθρος, ἐπιφάνεια λεῖα χρώσις ἐρυθρῶπῃ. Πρβ. τὸ προηγούμενον τεμάχιον καὶ τὸ ἐκεῖ ἐκ Κορίνθου παράδειγμα C - 59 - 163.

47 α - β (M 23 α - β). Δύο τεμάχια ἀμφορέως ἐκ τῆς κοιλίας (α) καὶ τοῦ ὤμου (β). α') Ὑψ. 0.047 πλ. 0.055, β') ὕψ. 0.037 πλ. 0.032 μ. Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου, ἐπιφάνεια λεῖα ἐρυθρῶπῃ πλατεῖα χρώσις (α) καὶ στεναὶ εἰς σχῆμα X (β). Πρβ. τὸ προηγούμενον. Στεναὶ χρώσεις: Κορίνθου C - 60 - 297 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 62 πίν. 66) καὶ C - 36 - 703 (αὐτ. ἀριθ. 75 πίν. 67).

48 (M 103). Ἀμφορίσκου τεμάχιον (δύο τμήματα) ἐκ τοῦ ὤμου μετ' ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ. Ὑψ. 0.05 πλ. 0.08 (πίν. 5δ). Πηλὸς ἀνοικτοῦ φαιοῦ τόνου, ἐπιφάνεια λεῖα λοξαὶ παράλληλοι χρώσεις κασταναί. Πρβ. Κορίνθου C - 36 - 478 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 74 πίν. 67) γ' τετάρτου 13ου αἰ.

III. Γνωτὰ ἀδιακόσμητα: 49 (M 20). Σκυφίου τεμάχιον, μετὰ χείλους. Μῆκ. 0.056 πλ. 0.04 μ. (πίν. 5α). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου, ἐξωτερικῶς γάνωσις φαιά. Κατατομὴ περιπτου ὁμοία πρὸς Κορίνθου C - 33 - 260 (MORGAN ἀριθ. 401 εἰκ. 51b) τέλους

¹ Βλ. ἀνωτ. σ. 158ο.

10ου - αρχών 11ου αϊ. και C - 34 - 1549 (αὐτ. ἀριθ. 687 εἰκ. 68 m) μέσων 12ου αϊ.

50 (M 17). Πιθίσκου (;) τεμάχιον ἐκ τῆς κοιλίας. Ύψ. 0.045 πλ. 0.04 μ. (πίν. 5ε) Πηλὸς καστανέρυθρος, ἐπιφάνεια λεία· ὀριζοντία αὐλαξ κατὰ τὴν περιφορὰν ἐπὶ τοῦ τροχοῦ (πρὸ τῆς λειάνσεως), χρώσεις ὑπόλευκοι δι' ἀλοιφῆς (γανώματος). Ὁμοίως οἰκογενείας πρὸς τὸ Κορίνθου C - 59 - 167 (STILLWELL MACKAY, Hesperia 36, 1967, ἀριθ. 64 πίν. 65) τέλους 11ου αϊ.

51 (M 9). Χύτρας τεμάχιον μέρος τῆς κοιλίας καὶ τοῦ χεῖλους. Ύψ. 0.11 διάμ. κοιλίας 0.22 (πίν. 4ε). Σχῆμα ὑψηλόν, πυθμὴν σφαιροειδῆς, χεῖλος ἐλαφρῶς ἀνακεκαμμένον πρὸς τὰ ἔξω. Πηλὸς καστανέρυθρος ἐσωτερικῶς τεφρός (ἐκ τῆς καμινεύσεως), ἐξωτερικῶς γάνωσις λευκή. Τὸ σχῆμα περίπου ὅμοιον πρὸς τὸ Κορίνθου C - 61 - 127 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 133 εἰκ. 4).

IV. Γνωτὰ γραπτά: 52 α - β (M 15 καὶ 16). Ἀμφορέως δύο τεμάχια ἐκ τοῦ ὅμου μετ' ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ (α) καὶ ἐκ τῆς κοιλίας (β). α' Ύψ. 0.09 πλ. 0.07, β' ὕψ. 0.045 πλ. 0.032 μ. (πίν. 5ε). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις ὑπόλευκος· πεδία πληρούμενα διὰ δικτυωτοῦ πλέγματος καὶ χωριζόμενα διὰ κατακορύφου ταινίας μὲ ἐλικοειδῆς κόσμημα, ὅλα ἐκ λεπτῶν βαθέως κασιανῶν γραμμῶν. Ἐκ τοῦ πρώτου τεμαχίου αἱ κασιαναὶ γραμμαὶ ἔχουν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκπέσει. Τῆς αὐτῆς οἰκογενείας πρὸς τὰ ἀγάνωτα γραπτά ἀριθ. 41 - 43 καὶ τὰ ἀποκληθέντα «πρωτογεωμετρικά» Κορίνθου C - 0 - 297 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 62 πίν. 66) τέλους 11ου - α' τετάρτου 12ου αϊ. καὶ C - 36 - 703 (αὐτ. ἀριθ. 75 πίν. 67) μέσων 12ου αϊ.

53 (M 14). Λαβὴ ἀμφορέως μετὰ τμήματος χεῖλους. Ύψ. 0.12 μ. (πίν. 5ε). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου· σπειροειδεῖς χρώσεις βαθέως κασιαναί. Πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν ἀμφορέα μετὰ τῶν τεμαχίων ἀριθ. 52. Πρβ. STILLWELL MACKAY, 280.

54 (M 107). Ἀμφορέως τεμάχιον ἐκ τῆς κοιλίας. Ύψ. 0.07 πλ. 0.038 μ. (πίν. 5δ) Πηλὸς ἐρυθρὸς λεπτόκοκκος, γάνωσις ἐλαφρὰ ὑποκιτρίνη· κασιανόμαυροι γραμμαί. Τῆς αὐτῆς οἰκογενείας πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 52 (πρβ. καὶ τὰ «πρωτογεωμετρικά» ὑπ' ἀριθ. 41).

55 (M 108). Ἀμφορέως τεμάχιον ἐκ τῆς κοιλίας. Ύψ. 0.08 πλ. 0.06 μ. (πίν. 5δ). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου λεπτόκοκκος, ἐπιφάνεια λεία, γάνωσις ὑποκιτρίνη· χρώσις παχεῖα βαθέως κασιανή. Ὁμοίως κατηγορίας πρὸς τὸ προηγούμενον.

V. Ἐφνυαλωμένα ἀδιακόσμητα: 56 (M 28). Προχοῖς ἄνευ βάσεως, ἐκ πολλῶν τεμαχίων, ἐλλιπής. Σώζονται ὁ πυθμὴν, μέρος τῆς κοιλίας μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς λαβῆς καὶ μέρος τοῦ λαιμοῦ. Πυθμένος διάμ. 0.10, σωζόμενον ὕψ. 0.17 (πίν. 5ζ καὶ Δ. ΠΑΛΛΑΣ, ΠΑΕ 1967, 27 πίν. 18β). Σῶμα ἀπιδιόμορφον, χεῖλος τρίφυλλον, ὄψις μεταλλική, ἐμφάνισις κομψή. Πηλὸς καστανέρυθρος, ἐφνύλωσις ἀδιαφανῆς βαθέως πρασίνη (ἐν μέρει ἐφθαρμένη)· εἰς τὴν κοιλίαν μία καὶ εἰς τὸν λαιμὸν τρεῖς ἐγγάρακτοι γραμμαί (δακτύλιοι). Τὸ σχῆμα καὶ ἡ ἐγγάρακτος διακόσμησις ἀκριβῶς ὅμοια πρὸς τὸ Κορίνθου C - 33 - 159 (MORGAN, Byz. Pottery, 62 καὶ 205 ἀριθ. 302 εἰκ. 46a), ἡ ἐφνύλωσις ὅμοια πρὸς Κορίνθου C - 34 - 828 (αὐτ. ἀριθ. 300 εἰκ. 46b), ἀμφότερα 13ου αϊ.

57 (M 43). Τεμάχιον πινακίου. Μῆκ. 0.06 πλ. 0.034 μ. (πίν. 7α). Χεῖλος ἀνωρ-

θωμένον ὡς στενὸν ἡμικυλινδρικὸν κυμάτιον. Ὅψις κάπως μεταλλική. Πηλὸς ὑπόφαιος, ἐφυάλωσις πρασινόφαιος, εἰς τὴν ἀφήν τραχεῖα. Ὡς πρὸς τὸ χεῖλος πρβ. Κορίνθου, C-29-10 (MORGAN, ἀριθ. 656 εἰκ. 187)· κατὰ τὴν ὑφήν, ἐξαιρέσει τῆς ἐφυαλώσεως πλησιέστερον πρὸς τὸ Κορίνθου C-37-121 (STILLWELL MACKAY, ἀριθ. 7 πίν. 62) 13ου αἰ.

58 (M 104). Προχοῖδος τεμάχιον· ἐκ τοῦ ὤμου (δύο τμήματα). Ὑψ. 0.08 πλ. 0.056 μ. (πίν. 5δ). Πηλὸς καστανέρυθρος, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς γάνωσις λευκὴ ἀνίσου πάχους, ἐφυάλωσις ἄχρους, εἰς τὴν ἀφήν τραχεῖα. Ἡ ὑφή τῆς γανώσεως καὶ ἡ ὄψις τῆς ἐπιφανείας εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰς τῆς προχοῖδος ἀριθ. 87 καὶ 88 τῆς οἰκογενείας τῶν γραπτῶν διχρώμων, ἀλλὰ περισσότερον σκληραί.

VI. Ἐφυαλωμένα γραπτὰ: 59 (M 112). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.093 πλ. 0.065 μ. (πίν. 6γ). Πηλὸς καστανὸς ἀνοικτοῦ τόνου, ἐφυάλωσις καστανὴ πρὸς τὸ πορτοκαλόχρουν εἰς τὴν ἀφήν τραχεῖα· ὑπολείμματα ζώνης κάτω τοῦ χεῖλους καὶ κατωτέρω, ἀριστερά, ἄλλου θέματος, γραπτῶν διὰ καστανῆς ἀλοιφῆς ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ πηλοῦ. Ἡ τεχνικὴ τοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κατηγορίαν τῶν slip painted MORGAN, 95 κέ. Πρβ. Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 9614 (FRANTZ, Hesperia 7, 1938, 454 ἀριθ. A 81 εἰκ. 15) μέσων 13ου αἰ. καὶ Ἀντιοχείας FR. O. WAAGÉ, Antioch on - the - Orontes IV, Princeton 1948, 99 εἰκ. 88, 4 (τύπου XIA 1).

VII. Ἐφυαλωμένα γανωτὰ γραπτὰ μονόχρωμα: 60 α-γ (M 100, 101 καὶ 106). Πινακίου τρία τεμάχια. α') Χεῖλος μῆκ. 0.10 πλ. 0.025 (πέντε τμήματα), β') κοιλία μῆκ. 0.075 πλ. 0.05 (δύο τμήματα), γ') πυθμὴν μῆκ. 0.05 πλ. 0.035 ὕψ. 0.016 μ. (πίν. 5η). Πηλὸς καστανέρυθρος, γάνωσις ὑποκιτρίνη μὲ γραπτὰς καστανὰς διακοσμήσεις, ἐφυάλωσις λεπτὴ πρασίνῃ· εἰς τὸ χεῖλος ἡμίφυλλον ἀνθεμίου καὶ γραμμαί, εἰς τὸν πυθμὲνα καμπύλαι παράλληλοι γραμμαί, εἰς τὴν κοιλίαν ὑπολείμματα ἐσχηματοποιημένου κλάδου (;). Οἰκογενείας καστανογράφων καὶ πρασινογράφων ἀγγείων ὁμάδος II κατὰ MORGAN, Byzantine Pottery, 75 κέ. ἀριθ. 433 - 473 α' τετάρτου τοῦ 12ου αἰ. Διὰ τὸ κόσμημα τοῦ χεῖλους πρβ. Κορίνθου C-33-289 (MORGAN, ἀριθ. 448 πίν. XXd), τὸ τοῦ πυθμὲνος πρβ. Κορίνθου C-35-550 (αὐτ. ἀριθ. 453 πίν. XXIb).

61 α-β (M 55α καὶ 55β). Πινακίου δύο τεμάχια μὲ χεῖλος ἀπλωτόν. α') Μῆκ. 0.13 πλ. 0.09, β') μῆκ. 0.067 πλ. 0.46 μ. (πίν. 5θ). Πηλὸς ὑπόφαιος, γάνωσις λευκὴ, ἐφυάλωσις ἐλαφρὰ ὑποπρασίνῃ· εἰς τὸ χεῖλος καστανὴ ἐσχηματοποιημένη ἑλιξ ἡμιανθεμίων (πρβ. ἀριθ. 60α [M 100]).

62 (M 56). Σκυφίου τεμάχιον μὲ χεῖλος πλαγιαστόν. Μῆκ. 0.08 πλ. 0.08 μ. (πίν. 5θ). Πηλὸς ὑπόφαιος, γάνωσις λευκὴ, ἐφυάλωσις λεπτὴ ὑποπρασίνῃ· εἰς τὸ χεῖλος καστανὴ ἐσχηματοποιημένη ἑλιξ ἡμιανθεμίων (πρβ. ἀριθ. 61).

63 (M 31). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.155 πλ. 0.08 μ. (ἐκ δύο τμημάτων) (πίν. 6α). Πηλὸς φαιός, γάνωσις λευκὴ, ἐφυάλωσις ἐλαφρὰ ἀνοικτὴ πρασίνῃ εἰς τὴν ἀφήν τραχεῖα· εἰς τὸ χεῖλος σταχυωτὸν κόσμημα (ψαροκόκκαλον) πλαισιούμενον ἀπὸ δύο στενὰς ταινίας, καστανά. Πρβ. ἀριθ. 62. Σταχυωτὸν κόσμημα κατὰ τὸ χεῖλος ἰδιάζει εἰς

πρωτομαγιολικά (C. N. JOHNS, Medieval Slipware from Pilgrims' Castle Atlit, The Quarterly of the Departm. of Antiquit. in Palestine, III, 1934, 142 πίν. XLIX, 1 - 2, Κορίνθου C - 34 - 1328 MORGAN ἀριθ. 822 πίν. XXXVI b, Μέγμπακα A.H.S. MEGAW, Glazed Bowls in Byzantine Churches, Δελτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἑτ., Περ. Δ. τόμ. 4, 1964 - 1965, 153 κέ. εἰκ. 5), χρονολογούμενα περὶ τὸ τέλος τοῦ 12ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰ.

64 (M 29). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.11 πλ. 0.09 μ. (πίν. 6α). Πηλὸς καστανέρυθρος, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἐλαφρὰ ὑποπρασίνη (πρβ. ἀριθ. 61) εἰς τὸ χεῖλος τεθλασμένη γραμμὴ (zigzag) πλαισιουμένη ἀπὸ δύο στενὰς ταινίας, καστανά. Τεθλασμένη γραμμὴ ὡς κόσμημα χείλους (εἰς ἄλλης τεχνικῆς παραδείγματα 13ου αἰ.): Κορίνθου C - 36 - 594 (MORGAN, Byzantine Pottery, ἀριθ. 601 πίν. XXVI m) καὶ C - 37 - 119 (αὐτ. ἀριθ. 777 εἰκ. 78), Κύπρου (A. I. DIKIGOROUPOULOS - A.H.S. MEGAW, Early Glazed Pottery from Polis, Report of the Departm. of Antiquit. Cyprus, 1940 - 1948, Nicosia 1958, 87 ἀριθ. 4 εἰκ. 7, 4).

65 (M 57). Σκυφίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.047 πλ. 0.033 μ. (πίν. 6β). Πηλὸς ἐρυθρόφαιος, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἐλαφρὰ ὑποπρασίνη εἰς τὸ χεῖλος μικραὶ λεπταὶ κασταναὶ γραμμαὶ ἀκτινοειδῶς. Τὸ κόσμημα σύνηθες εἰς ἀγγεῖα τοῦ 12ου αἰ. Πρβ. τὸ ἐπόμενον.

66 (M 58). Σκυφίου(;) τεμάχιον. Μῆκ. 0.03 πλ. 0.028 μ. (πίν. 6β). Πηλὸς ἐρυθρόφαιος, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἐλαφρὰ ὑποπρασίνη εἰς τὸ χεῖλος καστανόμαυρος γραμμὴ. Τὸ ὀλίγον καὶ ἐλαφρότατον κόσμημα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς μεγάλην ἐλευθέραν ἐπιφάνειαν χαρακτηρίζει ἀγγεῖα χρονολογούμενα πρὸς τὰ τέλη τοῦ 12ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰ. (STILLWELL MACKAY, Hesperia 36, 1967, 271 ἀριθ. 27 καὶ 28 πίν. 63)

67 (M 113). Σκυφίου τεμάχιον χεῖλος πλαγιαστόν. Μῆκ. 0.052 πλ. 0.062 μ. (πίν. 6γ). Γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ὑποπρασίνη πρὸς τὸ πορτοκαλόχρουν εἰς τὸ χεῖλος. παχεῖαι κασταναὶ διακοσμήσεις τοῦ εἶδους τῶν ἡμιανθεμίων (πρβ. ἀνωτ. ἀριθ. 60α, 61 καὶ 62). Ἡ τομὴ ὁμοία πρὸς τὸ Κορίνθου C - 34 - 456 (MORGAN, ἀριθ. 546 εἰκ. 59j), αἱ παχεῖαι κασταναὶ χρώσεις ὁμοιαὶ πρὸς Κορίνθου C - 34 - 481 (αὐτ. ἀριθ. 538 εἰκ. 183) καὶ C - 36 - 807 (αὐτ. ἀριθ. 545 πίν. XXIVc) 13ου αἰ.

68 (M 114). Σκυφίου(;) τεμάχιον χεῖλος καμπύλον. Μῆκ. 0.035 πλ. 0.06 μ. (πίν. 6γ). Γάνωσις, ἐφυάλωσις καὶ διακόσμησις ὁμοιαὶ πρὸς τὸ προηγούμενον. Κατατομὴ περίπου ὁμοία πρὸς Κορίνθου C - 37 - 1943 (MORGAN, ἀριθ. 512 εἰκ. 59c).

69 (M 102). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.055 πλ. 0.022 μ. (πίν. 5η). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις ὑποκιτρίνη, ἐφυάλωσις ἄχρωμος εἰς τὸ χεῖλος καστανὴ διακόσμησις τοῦ τύπου τῶν ἡμιανθεμίων (βλ. ἀριθ. 60α, 61, 62 καὶ 67), ἀλλὰ προσθέτως μὲ σιγμὰς νὰ πληροῦν τὸ βάθος. Πρβ. τὰ ROB. B. K. STEVENSON ἐν The Great Palace of the Byzantine Emperors. First Report, London 1947, 52 πίν. 25, 14 (τέλους 12ου αἰ.) ἐξαιρέσει τῶν σιγμῶν, μετὰ σιγμῶν δέ, ἀλλὰ δίχρωμον, αὐτ. σ. 53 πίν. 24, 2.

70 (M 70). Ἀμφορίσκου τεμάχιον ὑψηλὸς κωνικὸς λαϊμὸς καὶ στόμιον στενόν. Σῶζεται μέρος τῆς κοιλίας, τοῦ λαίμοῦ καὶ τοῦ στομίου, ὡς καὶ ἡ ἐτέρα τῶν λαβῶν. Ὑψ. 0.092 χορδὴ στομίου 0.025 μ. (πίν. 7γ). Πηλὸς κιτρινωπός, γάνωσις λευκή,

έφυάλωσις διαφανής· εἰς τὴν κοιλίαν λείψανα πορφυροκαστάνου — ἐκ μαγνησίου — ρόδακος ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων ἐναλλάξ ἀπλῶν καὶ ἐκ στιγμῶν. Τὸ κόσμημα παραβλητέον πρὸς τὸ Κορίνθου C - 35 - 345 (MORGAN, ἀριθ. 632 πίν. XXVI r).

VIII. Έφυαλωμένα γανωτὰ γραπτὰ δίχρωμα: 71 (M 30). Σκυφίου τεμάχιον· πυθμὴν μὲ χαμηλὴν βάσιν. Διάμ. βάσεως 0.08 ὕψ. 0.015 μ. (πίν. 6δ). Πηλὸς φαιδὸς ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἄχρωμος στιλπνή· ἀκτινοειδῶς γραμμαὶ καὶ μεταξὺ τούτων ἐναλλάξ διαδοχικαὶ ταινίαι μὲ μικρὰς παραλλήλους χρώσεις κασταναί, προσθέτως δὲ πράσιναι κηλίδες. Οἰκογενείας γραπτῶν διχρῶμων ἀγγείων ὁμάδος Κορίνθου III (MORGAN, Byzantine Pottery, 77 κέ.). Ὡς πρὸς τὴν γεωμετρικὴν διάταξιν τοῦ διακόσμου πρβ. τῆς αὐτῆς οἰκογενείας Κορίνθου C - 33 - 550 (MORGAN, ἀριθ. 453 πίν. XXI b ὁμάδος Κορ. II), α' τετάρτου 12ου αἰ. καὶ C - 36 - 847 (αὐτ. ἀριθ. 498 εἰκ. 57 ὁμάδος Κορ. III), β' ἡμίσεος 12ου αἰ., ἐπίσης Ἀθηνῶν P 9552 (FRANTZ, Hesperia 7, 1938, 439 ἀριθ. A2 εἰκ. 1). Ὁμοίας κατηγορίας ἐν Ἀντιοχείᾳ WAAGÉ, Antioch on the Orontes IV, 97 εἰκ. 75,1 (τύπος VIG1) καὶ Κωνσταντινουπόλει, STEVENSON, 52 κέ. πίν. 24, 1 - 2.

72 (M 33). Σκυφίου τεμάχιον· πυθμὴν μὲ χαμηλὴν βάσιν. Μῆκ. 0.085 πλ. 0.052 βάσεως ὕψ. 0.012 μ. (πίν. 6δ). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὅμοιαι πρὸς τὸ προηγούμενον· σπεῖραι τεφρόφαιαι καὶ πρασινότεφραι διαδοχικῶς καὶ ἐπ' αὐτῶν βαθέως πράσιναι κηλίδες (πρβ. τὸ Κορίνθου C - 36 - 847: MORGAN, ἔ. ἀ.).

73 (M 45). Πινακίου τεμάχιον· πυθμὴν μὲ χαμηλὴν βάσιν (ἐκ δύο τμημάτων). Μῆκ. 0.106 πλ. 0.085 διάμ. βάσεως 0.04 ὕψ. 0.01 μ. (πίν. 6ε). Ὁμοίας ποικιλίας πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 71· αἱ μικραὶ παράλληλοι χρώσεις ὑπὸ μορφὴν σειρᾶς στιγμῶν. Πρβ. Σπάρτης R. M. DAWKINS - J. P. DROOP, Byzantine Pottery from Sparta, BSA 17, 1910 - 1911, 27 ἀριθ. 61 καὶ 78 πίν. XVIII καὶ Ἀντιοχείας WAAGÉ, ἔ. ἀ. 94 εἰκ. 62, 3 (τύπος VID1).

74 α - β (M 35 καὶ 46). Πινακίου δύο τεμάχια. α') Χεῖλος μῆκ. 0.067 πλ. 0.042, β') κοιλία μῆκ. 0.075 πλ. 0.042 μ. (πίν. 6ε). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὅμοιαι πρὸς τὸ προηγούμενον. Κασταναὶ γραμμαὶ μὲ διαμέσως κλιμακῆδὸν χρώσεις ἢ στιγμὰς καὶ ἐναλλάξ πράσιναι κηλίδες. Πιθανῶς ἀνήκουν εἰς τὸ πινάκιον ὑπ' ἀριθ. 73.

75 (M 47). Σκυφίου (;) τεμάχιον· πυθμὴν μὲ χαμηλὴν βάσιν. Μῆκ. 0.10 πλ. 0.07 διάμ. βάσεως 0.076 ὕψ. 0.012 μ. (πίν. 6ζ). Ὁμοιον πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 73.

76 (M 49). Σκυφίου τεμάχιον· χεῖλος. Μῆκ. 0.07 πλ. 0.037 μ. (πίν. 6ζ). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον· ἐκ λεπτῶν καστανῶν γραμμῶν κόσμημα ἐν εἵδει ὠμέγα (καρδιοσχημον;) καὶ ἐκατέρωθεν πράσιναι μικραὶ χρώσεις ἢ κηλίδες (πρβ. τὸ χεῖλος Σπάρτης DAWKINS - DROOP, 28 πίν. XVIII, 78). Πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὸ ἀγγεῖον ὑπ' ἀριθ. 75.

77 α - β (M 50). Ἀγγείου δύο τεμάχια (τὸ ἕτερον μικρότατον ἀκατάγραφον). α') Μῆκ. 0.05 πλ. 0.037 μ. (πίν. 6ζ). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον· ταινίαι κασταναὶ καὶ πράσιναι στιγμαὶ ἢ μικραὶ παράλληλοι χρώσεις. Πιθανῶς ἀνήκουν — μετὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 76 — εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 75 ἀγγεῖον.

78 (M 32). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.095 πλ. 0.07 μ. (πίν. 6η). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον. Κεφαλὴ παγωνίου μὲ ὑψηλὸν λαιμὸν καὶ πλατεῖα καστανὴ ταινία· κηλίδες ἐλαφραὶ πράσιναι. Τὸ παγώνιον ἐκ καστανῶν γραμμῶν μὲ διαμέσους παραλλήλους—κλιμακηδὸν—χρώσεις. Ὅμοιās κατηγορίας πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 71 κέ.

79 (M 36). Πινακίου τεμάχιον· χεῖλος. Μῆκ. 0.031 πλ. 0.03 μ. (πίν. 6η). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον· μεταξὺ λεπτῶν ταινιῶν ἀλυσωτὸν ἐξ ὁμοίως λεπτῶν γραμμῶν κόσμημα, καστανά. Κατατομὴ συγγενῆς πρὸς Κορίνθου C - 37 - 1788 (MORGAN, Byzantine Pottery, ἀριθ. 508, 82 εἰκ. 59α)· τὸ κόσμημα συγγενὲς πρὸς τὸ ὑπόδειγμα MORGAN, 31 εἰκ. 19d (ἀπλούστευσις τοῦ θέματος τῶν σηρικῶν τροχῶν). Πιθανῶς ἐκ τοῦ πινακίου ὑπ' ἀριθ. 78.

80 (M 34). Σκυφίου τεμάχιον· χεῖλος πλαγιαστόν. Μῆκ. 0.09 πλ. 0.037 μ. (πίν. 6α). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα, ἀλλ' ἡ ἐφυάλωσις ἐλαφρῶς ἐφθαρμένη. Εἰς τὸ χεῖλος σταχυωτὸν (ψαροκόκκαλον) ἐκ καστανῶν γραμμῶν καὶ διαμέσους—ἐπὶ τοῦ βάθους—ὁμοιοχρώμων στιγμῶν, ἐπὶ τούτων δὲ πράσιναι κηλίδες. Ὡς πρὸς τὸ σταχυωτὸν πρβ. ἀριθ. 63· ὡς πρὸς τὰς στιγμὰς πρβ. ἀνωτέρω ἀριθ. 73 - 77 καὶ κατωτ. ἀριθ. 81 καὶ 83.

81 (M 54). Σκυφίου τεμάχιον· χεῖλος καμπύλον. Μῆκ. 0.102 πλ. 0.042 μ. (πίν. 5θ). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον, μὲ τὴν ἐφυάλωσιν ὁμοίως ἐφθαρμένην. Λοξαὶ παράλληλοι κασταναὶ ἢ πράσιναι γραμμαὶ καὶ διαμέσους κάθετοι πρὸς αὐτὰς μικραὶ χρώσεις ἢ στιγμαὶ ἐκ τῶν αὐτῶν χρωμάτων. Πρβ. ἀριθ. 80· ὡς πρὸς τὴν κατατομὴν πρβ. ἀριθ. 69.

82 (M 48). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.11 πλ. 0.083 μ. (πίν. 6β). Πηλός ὑπόφαιος ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 71 κ.τ.δ. Εἰς τὸ χεῖλος σταχυωτὸν (ψαροκόκκαλον) ὅμοιον πρὸς τὸ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 80· εἰς τὴν κοιλίαν μέρη πιθανῶς διαδοχικῶν σπειρῶν ἐκ πρασίνων καὶ καστανῶν χρώσεων, ὡς ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 72.

83 (M 53). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.085 πλ. 0.066 μ. (πίν. 6β). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς τὰ τοῦ προηγούμενου· ἐκ τοῦ χείλους πρὸς τὸν πυθμένα ὁμὰς σχεδὸν παραλλήλων καστανῶν γραμμῶν μὲ διαμέσους, κάπως καθέτους πρὸς αὐτὰς, πρασίνας χρώσεις· δεξιὰ ὑπόλειμμα ἄλλου θέματος. Ὡς πρὸς τὰς μικρὰς παραλλήλους χρώσεις πρβ. ἀριθ. 80 καὶ 81.

84 (M 52 α - β). Προχοῖδος τεμάχιον· λαιμὸς στενός (δύο τμήματα). Ὑψ. 0.075 μ. (πίν. 6ζ). Σώζεται μέρος τῆς κοιλίας μὲ ἀρχὴν τοῦ λαιμοῦ καὶ τὰς θέσεις δύο λαβῶν. Πηλός φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἄχρους· κασταναὶ γραμμαὶ καὶ πράσιναι χρώσεις. Εἰς τὴν κοιλίαν ἡ διακόσμησις καταμερίζεται εἰς δύο ὅψεις. Ἀσκοειδοῦς σχήματος δίσκος καὶ πληροῦσαι τὴν ἐπιφάνειάν του παράλληλοι ὀριζόντιοι γραμμαί, καστανά· αἱ τελευταῖαι ἐναλλάσσονται πρὸς πρασίνας διαμέσους χρώσεις. Ὅμοιαν ἐναλλαγὴν χρώσεων πρβ. εἰς τὴν γεωμετρικῆς συνθέσεως διακόσμησιν τοῦ πινακίου Κορίνθου C - 37 - 129 (MORGAN, ἀριθ. 477 πίν. XXIIIb) β' τετάρτου τοῦ 12ου αἰ.

85 (M 44). Κυάθου ἢ σκυφίου τεμάχιον· κοιλία καὶ ἡ ἀρχὴ λαβῆς. Μῆκ. 0.12 πλ. 0.075 μ. (πίν. 6ε). Πηλός καστανέρυθρος, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἄχρους μετρίως

στιλπνή. Ἑραλδική σύνθεσις: Ὀρειδῆς δίσκος καστανὸς χωριζόμενος διὰ ταινίας ἐκ δύο κατακορύφων γραμμῶν εἰς δύο λοβοὺς πληρουμένους διὰ δικτυωτοῦ πλέγματος, εἰς τὴν κατακορύφον δὲ ταινίαν κλιμακῆδὸν πράσιναι χρώσεις. Εἰς τὴν λαβὴν ἐναλλάξ καστανὰ καὶ πράσιναι δριζόντιοι γραμμαί. Ἑραλδικὰς συνθέσεις εἰς κεραμικὰ βλ. παρὰ MORGAN, 35 εἰκ. 23 d - e. Δίσκοι ἢ ἀτρακτοειδεῖς ἐπιφάνειαι μὲ δικτυωτὸν πλέγμα: Κορίνθου C - 33 - 289 (MORGAN, ἀριθ. 448 πίν. XXd) καὶ C - 33 - 550 (αὐτ. ἀριθ. 453 εἰκ. XXIb), ἀμφότερα τῆς δμάδος Κορίνθου I, α' τετάρτου τοῦ 12ου αἰ., Ἀθηνῶν P 9567 (FRANTZ, Hesperia 7, 1938, 443 ἀριθ. A22 εἰκ. 5) καὶ Σπάρτης (DAWKINS - DROOP, ἔ. ἀ. 27 - 28 πίν. XVIII, 66 καὶ XVIII, 73). Τὸ ἐδῶ θέμα πιθανῶς προῆλθεν ἐκ περαιτέρω σχηματοποιήσεως δύο ἀντωπῶν ἡμιφύλλων ἀνθεμίου, ὡς τὸ ἐπὶ πινακίου τῶν Ἀθηνῶν P 9552 (FRANTZ, ἔ. ἀ. 439 ἀριθ. A2 εἰκ. 1). Βλ. καὶ τὰ εὐθὺς κατωτέρω.

86 α - γ (M 37α, 37β καὶ 51). Κυάθου ἢ σκυφίου τρία τεμάχια ἐκ τῆς κοιλίας. α') Μῆκ. 0.066 πλ. 0.045, β') μῆκ. 0.08 πλ. 0.062 καὶ γ') μῆκ. 0.08 πλ. 0.04 μ. (πίν. 6η). Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον τεμάχιον· διακόσμησις παρομοία. Πιθανῶς συνανήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κύαθον (;), ὁ ὁποῖος, κατὰ ταῦτα, ἐκοσμεῖτο διὰ σειρᾶς ὀρειδῶν διχρώμων διακοσμητικῶν ὑποδειγμάτων (μοτίβων) ¹.

87 (M 105). Προχοῖδος τεμάχιον (τέσσαρα τμήματα). Ὑψ. 0.07 διὰμ. \pm 0.13 μ. (πίν. 6θ). Σῶζεται μέρος τῆς κοιλίας καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ λαιμοῦ. Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις λεπτὴ ἄχρους εἰς τὴν ἀφὴν τραχεῖα. Εἰς τὴν κοιλίαν δύο σπεῖραι ἐκ χρώσεων ἐναλλάξ καστανῶν καὶ πρασίνων. Ἡ παράταξις διακοσμητικῶν θεμάτων ἐνθυμίζει τὴν διακόσμησιν τοῦ πινακίου Κορίνθου C - 33 - 289 (MORGAN, ἀριθ. 448 πίν. XXd) τῆς δμάδος γραπτῶν διχρώμων Κορίνθου II, αἱ παχεῖαι ὁμῶς χρώσεις τοῦ προκειμένου ὀστράκου φέρουν τοῦτο πλησιέστερον πρὸς τὴν δμάδα Κορίνθου III (MORGAN, 77 κέ. ἀριθ. 474 - 505), χρονολογουμένην εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 12ου αἰ. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενον.

88 α - β (M 41α καὶ 41β). Προχοῖδος δύο τεμάχια. α') Μῆκ. 0.11 πλ. 0.085, β') μῆκ. 0.065 πλ. 0.04 μ. (πίν. 7α). Πηλός, γάνωσις, ἐφυάλωσις καὶ διακόσμησις ὅπως εἰς τὸ προηγούμενον.

IX. Ἀρχαῖκά μαγιολικά καὶ πρωτομαγιολικά: 89 α - γ (M 68α, 68β/γ καὶ 68ε). Προχοῖδος τρία τεμάχια. α') Ὑψ. 0.05 πλ. 0.075 δύο τμήματα, β') ὕψ. 0.10 πλ. 0.07 δύο τμήματα καὶ γ') ὕψ. 0.05 πλ. 0.05 μ. δύο τμήματα (πίν. 7β). Πηλὸς ἀνοικτοῦ φαιοῦ τόνου πρὸς τὸ κίτρινον, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἄχρους· γεωμετρικὴ διακόσμησις ἐκ μαύρων γραμμῶν, τινὰ δ' ἐκ τῶν πεδίων κυανοπράσινα. Τῆς οἰκογενείας τῶν ἀρχαϊκῶν μαγιολικῶν. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν

¹ Ὀρειδῆς ἐραλδικοῦ χαρακτῆρος θέμα ἀπαντᾷ ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἰταλικὴν κεραμικὴν (DAVID WHITEHOUSE, The Medieval Glazed Pottery of Lazio, Pap. Brit. Sch. at Rome 35 [N.S. 23], 1967, 62. Πρβ. τὸ Κορίνθου C - 37 - 1990 MORGAN ἀριθ. 937 εἰκ. 194)· ἐπίσης τὸ δικτυωτὸν πλέγμα (WHITEHOUSE, 69 «gridiron»). Δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἂν τὰ ὀ-

στρακα τῆς Μεθώνης προέρχονται ἐξ ἀγγείου ἰταλικῆς —σικελονορμανδικῆς— κατασκευῆς· εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν Ἀθηνῶν δὲν ὑπάρχουν βοθητήματα μὲ συγκριτικὸν ὕλικόν δι' ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῶν ἐν Μεθώνῃ ἰταλικῆς προελεύσεως παραδειγμάτων. Ἰσχύει τοῦτο ἰδιαίτερος περὶ τῶν παραδειγμάτων μαγιολικῆς κεραμικῆς (βλ. κατωτ. δμάδα IX).

τύπον Orvieto 13 (DAVID WHITEHOUSE, *The Medieval Glazed Pottery of Lazio*, Pap. Br. Sch. at Rome 35 [N. S. 23] 1967, 76 εικ. 11, 13), επιμήκη φοειδή τοῦ ἀνεπτυγμένου σταδίου τῶν ἀρχαϊκῶν μαγιολικῶν προχοΐδων, ἀλλὰ μὲ διακόσμησιν ἀφηρημένην, ἰδιάζουσιν εἰς τὸ πρῶτον εἰσέτι στάδιον (πρβ. WHITEHOUSE, 72 - 79). Δύναται νὰ χρονολογηθῇ πιθανῶς περὶ τὸ 1300 μ.Χ.

90 (M 71 α - β). Προχοΐδος τεμάχιον (δύο τμήματα ἐκ τοῦ ἄνω μέρους). Μῆκ. 0.14 πλ. 0.085 μ. (πίν. 7γ). Χεῖλος τριφυλλοειδές. Πηλὸς ροδόχρους κιτρινωπός, γάνωσις, ἐφνάλωσις καὶ διακόσμησις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον. Τῆς αὐτῆς ποικιλίας.

91 α - β (M 66α - β). Προχοΐδος δύο τεμάχια ἐκ τῆς βάσεως (α) καὶ τῆς κοιλίας (β). α') Χορδὴ 0.06 ὕψ. 0.04 μ. (πίν. 7ε). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις ὑπόλευκος, ἐφνάλωσις ἄχρους· διακόσμησις ἐκ παχειῶν μαύρων γραμμῶν (τὸ σχέδιον τοῦ θέματος) καὶ λεπτῶν εἰς δικτυωτὸν πλέγμα (βάθος), ἐπίσης δ' ἐκ διαμέσων πρασίνων χρώσεων. Εἰς τὸ τεμάχιον 91β κισσόφυλλον. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου — βάσις χαμηλῇ, κοιλία σφαιροειδής(;) — φαίνεται νὰ ἀνήκει εἰς τὸν τύπον Orvieto 10 (WHITEHOUSE, ἔ. ἀ. 76 εικ. 11, 10), τοῦ ἀνεπτυγμένου σταδίου τῶν ἀρχαϊκῶν μαγιολικῶν προχοΐδων, τῆς ποικιλίας μὲ διακόσμησιν ἐκ θεμάτων περιβαλλομένων ἀπὸ βάθος δικτυωτὸν ἐκ λεπτῶν γραμμῶν (αὐτ. 73 καὶ 76 πίν. XXIVa). Ἰδιαιτέρως πρβ. τὴν προχοΐδα Victoria and Albert Museum προχείρως παρὰ FR. O. WAAGÉ, *Preliminary Report on the Medieval Pottery from Corinth*, *Hesperia* 3, 1934, 136 εικ. 7, 1).

92 (M 64). Προχοΐδος τεμάχιον μέρος κοιλίας μετὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ. Ὑψ. 0.075 πλ. 0.067 (πίν. 7δ). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις ὑπόλευκος, ἐφνάλωσις ἄχρους. Διακόσμησις μὲ μαύρας γραμμάς· δεξιὰ κλιμακωτὸν γεωμετρικὸν θέμα, ἀριστερὰ πεδίων πληρούμενον διὰ πιθανῶς ζωομορφικοῦ ἢ φυτικοῦ θέματος καὶ συμπληρωματικῶς δι' ἐλικοειδοῦς γραμμῆς (S)· μεταξὺ τῶν ὀριζοντίων γραμμῶν δύο κυανοπράσινα χρώσεις. Ὡς πρὸς τὸ χεῖλος, ἀνοιγόμενον λοξῶς πρὸς τὰ ἔξω, πρβ. τὴν προχοΐδα Κορίνθου C - 34 - 111 (MORGAN, *Byzantine Pottery* ἀριθ. 932 εικ. 193), ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν, μεταξὺ ἀφηρημένης πιθανῶς καὶ ζωομορφικῆς, πρβ. τὰ Κορίνθου C - 33 - 967 (αὐτ. ἀριθ. 927 πίν. XXXVIIe) καὶ C - 34 - 1287 (αὐτ. ἀριθ. 934 πίν. XXXVIIg). Ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχήν, ἴσως, τοῦ ἀνεπτυγμένου σταδίου τῆς ἀρχαϊκῆς μαγιολικῆς κεραμικῆς, χρονολογούμενου μεταξὺ τοῦ 1300 καὶ τοῦ 1525 μ.Χ. (κατὰ τὸν WHITEHOUSE).

93 (M 62). Προχοῖς μὲ χαμηλὸν πόδα σχεδὸν ἀκεραία. Διάμ. ποδὸς 0.064 χεῖλους 0.087 ὕψ. 0.13 μ. (πίν. 8α [= ΠΑΕ 1967, 27 πίν. 18β ἀριστερὰ] καὶ β). Ὁ ποὺς μὲ βαθεῖαν σκοτίαν, τὸ σῶμα σφαιροειδές, ὁ λαιμὸς βραχὺς καὶ σχεδὸν κατακόρυφος, τὸ στόμιον κυκλωτερές· λαβὴ διπλῇ (δύο λαβαὶ ἢ μία παρὰ τὴν ἄλλην). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικτοῦ — πρὸς τὸ κίτρινον — τόνου, γάνωσις ὑπόλευκος, ἐφνάλωσις ἄχρους, ἢ ὁποῖα ἀφήνει τὸν πόδα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκάλυπτον· εἰς τὴν κοιλίαν σειρὰ ὀρθίων ἀτρακτοειδῶν σχημάτων — ραβδώσεων —, ὡς ζωφόρος, πλαισιουμένη ἄνω ὑπὸ μιᾶς γραμμῆς (δακτυλίου) καὶ κάτω ὑπὸ δύο γραμμῶν καὶ μιᾶς ταινίας· εἰς τὸν λαιμὸν καθ' ὁμοίον τρόπον ἐλαφρῶς πλαγιαστὰ στενὰ παραλληλόγραμμα. Τὰ σχήματα μὲ περιγράμματα καστανά, πληρούμενα ἐναλλάξ διὰ χρώσεων ροδίνης καὶ κυανοπρα-

σίνης· οἱ δακτύλιοι καστανοὶ ἀνοικτοῦ τόνου, ἡ ταινία — κάτω — ροδίνη. Μεταξὺ τῶν λαβῶν — ὀπίσω (πίν. 8 β) — κατακόρυφος ροδίνη χρῶσις διασταυρουμένη πρὸς πέντε καθέτους πρὸς αὐτὴν μικροτέρας καστανάς (παρὰλλαγή ψαροκοκκάλου). Τῆς οἰκογενείας τῶν πρωτομαγιολικῶν. Ἡ διάταξις τοῦ διακόσμου συμπίπτει πρὸς τὴν ἀπαντῶσαν εἰς τὰ προμαγιολικά, τὰ μὲ γάνωσιν δι' ὀξειδίου τοῦ μολύβδου (παραδείγματα παρὰ WHITEHOUSE, 60 κέ.). Σχῆμα τοῦ ἀγγείου καὶ διακόσμησις συγγενεῖς πρὸς τὴν με λευκὸν μολύβδου (lead - glazed) προχοῖδα τοῦ Βατικανοῦ HENRY WALLIS, Byzantine Ceramic Art, London 1907, 10 πίν. XXV, 75 ἐκ τῶν Sancta Sanctorum τοῦ Λατερανοῦ (πρβ. WHITEHOUSE, 60 εἰκ. 8,1), περὶ τῆς ὁποίας πιστεύεται ὅτι εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ σικελονορμανδικὰ πρότυπα (WHITEHOUSE, 63)· ἀλλ' ἡ τῆς Μεθώνης ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν πολυχρῶμων (χαρακτηριστικόν του τὸ ρόδιον τοῦ μαγνησίου), τὸ λευκὸν τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται μὲ πρόσμειξιν κασσιτέρου (περὶ τῆς διακρίσεως WHITEHOUSE, 66). Πρβ. εἰσέτι, ὡς πρὸς τὰς κατακορύφους ραβδώσεις, τὴν προχοῖδα Κορίνθου C - 33 - 753 (MORGAN, ἀριθ. 936), ὡς πρὸς τὸ παρηλλαγμένον ψαροκόκαλον Κορίνθου C - 37 - 2000 (αὐτ. ἀριθ. 931 εἰκ. 89b). Τὰ πρωτομαγιολικά χρονολογοῦνται μεταξὺ τοῦ 1250 - 1300 μ.Χ. (WHITEHOUSE, 77 κέ. καὶ 83 κέ.).

94 (M 63). Προχοῖδος λαβὴ μετὰ μέρους τοῦ χεῖλους. Ὑψ. 0.115 μ. (πίν. 7δ). Κάτω ἐλλιπής. Πηλός, γάνωσις καὶ ἐφυάλωσις ὡς εἰς τὸ προηγούμενον· εἰς τὴν ράχιν μαῦραι ὀριζόντιοι γραμμαί. Πρβ. Κορίνθου C - 37 - 1634 (MORGAN, ἀριθ. 928).

95 (M 109). Προχοῖδος λαβὴ μετὰ μέρους τοῦ χεῖλους. Ὑψ. 0.16 μ. (πίν. 8γ). Πηλὸς ἐρυθρόφαιος, γάνωσις ὑπόλευκος πρὸς τὸ τεφρόν, ἐφυάλωσις ἄχρους· εἰς τὴν ράχιν δύο δμάδες ἐκ τριῶν ὀριζοντίων καστανῶν γραμμῶν ἐν ἐναλλαγῇ πρὸς κυανοπρασίνιας χρώσεις.

96 (M 110). Προχοῖδος λαβή. Ἄνω καὶ κάτω ἐλλιπής. Ὑψ. 0.08 μ. (πίν. 8γ). Περίπου ὁμοία πρὸς τὴν προηγούμενην.

97 (M 68d). Προχοῖδος λαβή. Ὑψ. 0.15 μ. (πίν. 7β). Πηλὸς ἀνοικτοῦ τόνου πρὸς τὸ κίτρινον, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἄχρους· ἀδιακόσμητος. Πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὴν προχοῖδα ἀριθ. 89.

98 α - β (M 65 α - β). Πινακίου δύο τεμάχια. α') Μῆκ. 0.065 πλ. 0.036, β') μῆκ. 0.07 πλ. 0.045 μ. (πίν. 7ε). Πρωτομαγιολικόν. Χεῖλος προεκτεινόμενον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔσω καὶ τὰ ἔξω. Πηλὸς κιτρινόλευκος, γάνωσις ὑπόλευκος, ἐφυάλωσις ἄχρους· παρὰ τὸ χεῖλος ροδόχρους ταινία, εἰς τὸ χεῖλος μαύρη ἐλικοειδὴς γραμμὴ (zigzag). Κατατομὴ περίπου ὁμοία πρὸς Κορίνθου C - 37 - 1790 (MORGAN, ἀριθ. 819 καὶ σ. 105 - 106 εἰκ. 83b) καὶ—μὲ ὁμοίαν διακόσμησιν—Κορίνθου WAAGÉ, Hesperia 3, 1934, 139 εἰκ. 5, 16). Ταινία ροδόχρους (μαγνησίου): C - 34 - 437 (MORGAN, ἀριθ. 883 πίν. XXXVIIb) τῆς—κατὰ MORGAN—πρωτομαγιολικῆς δμάδος II. Εἰς τὴν Κόρινθον πρωτομαγιολικά εἰσῆχθησαν κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 13ου μέχρι πιθανῶς καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ. (STILLWELL MACKAY, Hesperia 36, 1967, 270).

99 α - β (M 38 α - β). Πινακίου δύο τεμάχια. α') Μῆκ. 0.092 πλ. 0.042, β') μῆκ. 0.04 πλ. 0.026 (χεῖλος) (πίν. 8δ). Τὸ χεῖλος προεκτείνεται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔσω καὶ τὰ ἔξω. Πηλὸς λευκός, γάνωσις ὑπόλευκος πρὸς τὸ ὠχροκίτρινον, ἐφυάλωσις ἄχρους· ἔσω

τοῦ χείλους δύο στεναὶ κασταναὶ δμόκεντροι γραμμαί, κατωτέρω δύο παχύτεραι καὶ μεταξὺ τούτων ροδίνη ταινία, ἐντὸς δὲ τοῦ δίσκου σκιώδης χρῶσις ροδίνη (μαγνησίου). Πρωτομαγιολικόν. Κατατομή καὶ διακόσμησις ὅμοιαι πρὸς Κορίνθου WAAGÉ, *Hesperia* 3, 1934, 139 εἰκ. 4,4 καὶ 5,16.

100 α-γ (M 61 α - β, τὸ τρίτον ἀκατάγραφον). Πινακίου τρία τεμάχια. α') Μῆκ. 0.10 πλ. 0.054 (χεῖλος), β') μῆκ. 0.056 πλ. 0.036 μ. (ἐκ τῆς κοιλίας) (πίν. 8ε). Τὸ χεῖλος, ἀπλούμενον πρὸς τὰ ἔξω, διαπλάσσεται ἄνω ὡς κοιλόκυρτον κυμάτιον. Πηλὸς λευκός, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ἄχρους. Εἰς τὸ χεῖλος ἄλυσωτὸν πλέγμα πλαισιούμενον ἐκατέρωθεν ὑπὸ λεπτῶν δμοκέντρων γραμμῶν—ἀνὰ τρεῖς—, κάτω τοῦ χείλους ὑπόλειμμα δέσμης παραλλήλων γραμμῶν εἰς τὴν κοιλίαν πεδία πληρούμενα ἀπὸ παραλλήλους λεπτὰς μαύρας γραμμάς. Τὰ σχέδια μαῦρα, μὲ τὸ ἄλυσωτὸν συμφύρεται κιτρίνη ταινία, κάτω τοῦ χείλους χρῶσις κιτρίνη. Ἡ κατατομή καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ χείλους ὅμοιαι πρὸς Κορίνθου C - 37 - 400 (MORGAN, ἀριθ. 789 εἰκ. 83 ἐν σ. 106 πίν. XXXIII) καὶ C - 38 - 521 (αὐτ. ἀριθ. 804 εἰκ. 84). Τὰ πεδία μὲ τὰς παραλλήλους γραμμάς πιθανῶς εἶναι μέρη σώματος πτηνοῦ (πρβ. Κορίνθου C - 36 - 988 MORGAN, *Byzantine Pottery*, ἀριθ. 919 πίν. XXXVIIIb). Εἰς τὴν κεραμεικὴν τοῦ Orvieto τὸ ἄλυσωτὸν πλέγμα ἰδιάζει εἰς τὸ ἀνεπτυγμένον στάδιον τῶν ἀρχαϊκῶν μαγιολικῶν (WHITEHOUSE, 77 προχοῖδες τύπου 10, 11 καὶ 13 πίν. XXIVb καὶ XXV a - b).

X. Ἐφωλωμένα γανωτὰ ἐγχάρακτα : 101 α - β (M 60 α - β). Σκυφίου δύο τεμάχια. α') Μῆκ. 0.154 πλ. 0.075, β') μῆκ. 0.10 πλ. 0.07 μ. (πίν. 8ε). Πηλὸς φαιὸς ἀνοικοῦ τόνου, γάνωσις ὑπόλευκος, ἐφυάλωσις λεπτὴ ἄχρους· παρὰ τὸ χεῖλος ταινία ἐγχάρακτος μὲ ψευδοκουφικὴν διακόσμησιν. Πρβ. Ἀθηνῶν P 7836 (FRANTZ, *Hesperia* 7, 1938, 448 ἀριθ. A 47 εἰκ. 7).

102 (M 42). Σκυφίου τεμάχιον (δύο τμήματα). Μῆκ. 0.015 πλ. 0.072 μ. (πίν. 7α). Χεῖλος ἐσωτερικῶς ἐλαφρῶς προέχον, ἐξωτερικῶς δ' ὑψούμενον ὀξέως. Πηλὸς ἐρυθρῶς, γάνωσις ὑπόλευκος, ἐφυάλωσις κασιανὴ πορτοκαλόχρους· παρέχεται ἐντύπωσις κιτρίνου βαθέως τόνου. Εἰς τὸ χεῖλος τρεῖς ἐγχάρακτοι γραμμαί. Ἡ κατατομή τοῦ ἰδίου εἰς ἀγγεῖα τοῦ 13ου αἰ., ὁμοία περίπου πρὸς Κορίνθου C - 36 - 542 (MORGAN, ἀριθ. 293 καὶ σ. 62 εἰκ. 45a) καὶ C - 37 - 1791 (αὐτ. ἀριθ. 894 εἰκ. 86c πρωτομαγιολικόν).

103 (M 39). Πινακίου τεμάχιον· πυθμὴν. Μῆκ. 0.09 πλ. 0.08, βάσεως διάμ. 0.07 ὕψ. 0.014 μ. (πίν. 8δ). Πηλὸς κιτρινόφαιος, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ὑποκιτρίνη· ἐγχάρακτος κύκλος διὰ διαβήτου μὲ διπλὴν περιφορὰν, εἰς τὸ κέντρον στιγμῇ.

XI. Ἐφωλωμένα γανωτὰ ἐγχάρακτα καὶ ἐπιπεδόγλυφα : 104 (M 59). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.04 πλ. 0.033 μ. (πίν. 8ε). Πηλὸς ἐρυθρῶς, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ὑποκιτρίνη· δίσκος μὲ ἐπιπεδόγλυφον ἀνθεμιοειδὲς κόσμημα. Πρβ. Κορίνθου C - 37 - 865 (MORGAN, ἀριθ. 1463 πίν. XLVIIIa), τῆς οἰκογενείας τῶν ἐγχαρακτῶν ἐπιπεδογλύφων. Ἡ μεγίστη διάδοσις τούτων περὶ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰ. (MORGAN, 147 κέ.).

105 (M 40). Πινακίου τεμάχιον. Μῆκ. 0.038 πλ. 0.032 μ. (πίν. 8δ). Πηλὸς φαιὸς

ἀνοικτοῦ τόνου, γάνωσις λευκή, ἐφυάλωσις ὑποπρασίνη· ἐγγάρακτον ἀτρακτοειδὲς σχῆμα πληρούμενον διὰ παραλλήλων γραμμῶν καὶ ὑπόλειμμα ἐπιτεδογλύφου ἐκσκαφῆς.

XII. Ἐφνυαλωμένα γανωτὰ ἐγγάρακτα καὶ γραπτὰ: 106 (ἀκατάγραφον). Πινακίου τεμάχιον. Χεῖλος (πίν. 7ε). Παρὰ τὴν περιφέρειαν σειρὰ ἐλαφρῶς ἐμπιέστων στιγμῶν· κάτω λείψανον χαραγῆς, διαμέσως χρώσεις. Πρβ. MORGAN, 140 κέ. Ἐλαφρῶς ἐμπιέστοι στιγμαί: Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν P 9611 (FRANTZ, *Hesperia* 7, 1938, 450 ἀριθ. A 63 εἰκ. 11) καὶ τὰ Κορίνθου C - 37 - 1802 (MORGAN, ἀριθ. 1297 εἰκ. 114 ἐγγάρακτον), C - 37 - 852 (αὐτ. ἀριθ. 1502 εἰκ. 131 ἐγγάρακτον ἐπιτεδόγλυφον) καὶ C - 34 - 66 (αὐτ. ἀριθ. 1539 εἰκ. 132 ὁμοίως) β' ἡμίσεος 12ου μέχρι ἀρχῶν 13ου αἰ.

δ'. Ὑάλινα

107 (M 2). Ποτηρίου (;) τεμάχιον. Ὑψ. 0.037 πλ. 0.082 μ. (πίν. 8ζ). Πυθμὴν μὲ ἀκμὴν ἀπεστρογγυλευμένην. Ἀχρουν.

108 α - β (M 3 α - β). Κανδήλας δύο τεμάχια, ἐκ τῆς κοιλίας (α) καὶ λαβῆς (β). α') Ὑψ. 0.031 πλ. 0.072, β') ὕψ. 0.06 μ. (πίν. 8ζ). Τοιχώματα λεπτά, χρῶμα ὑπόφαιον καὶ ὑποπρασινίζον. Ἡ κοιλία μὲ δριζόντιον ἡμικυλινδρικὸν κυμάτιον.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΑΛΛΑΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἀντιστοιχία

τῶν κεραμεικῶν πρὸς τὰς θέσεις εὐρέσεώς των

Ὅμας I.	Ἀριθ.	32	Κράσπεδον τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος ἐν μέσῳ λατυπῶν (βλ. ἄνωτ. σ. 153)		
		33	Κράσπεδον τοῦ σπηλαιώδους κοιλώματος ἐν μέσῳ λατυπῶν (ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀριθ. 32)		
		34	Θάλαμος Γ. Ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου. Συνευρήματα: ἀριθ. 70, 89 καὶ 97 καὶ κρίκος πόρπης ἀριθ. 17 (M 90).		
		35	Ἄνδρον (βλ. ἄνωτ. σ. 158)	ἐπίχωσις	I/II ¹
		36	»	»	I
		37	»	»	I
		38	»	»	I/II
		39	»	»	I
		40	»	»	I
»	II	»	41	»	II
»	»	»	42	Ἄνδρον (βλ. ἄνωτ. σ. 158)	ἐπίχωσις
			43	»	I
			44	»	I
		45	Ὑπαιθρος λακκοειδὴς τάφος ἀνατολικῶς τῶν θαλάμων Γ καὶ Δ		
		46	Ἄνδρον	ἐπίχωσις	I/II
		47	»	»	I/II
		48	»	»	II
»	III	»	49	»	I
			50	»	I
			51	»	I
»	IV	»	52	»	I
			53	»	I
			54	»	II
			55	»	II
»	V	»	56	»	II
			57	»	II
			58	»	II

¹ Ἡ ἐπίχωσις, ἐπικλινής, ἔφθανε μέχρι ὕψους ± 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀνδρήρου ἔσχηματίσθη μετὰ τὴν διευθέτησιν τῆς νοτίας περιοχῆς του (βλ. ἄνωτ. σ. 156). Στρωματογραφικῶς ἦτο ἐνιαία. Ὡς ἐπί-

χωσις I χαρακτηρίζεται ἡ μέχρι βάθους ± 1.00 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου τῆς ὡς ἐπίχωσις II ἡ κάτω αὐτῆς μέχρι τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη εὐρέθη ἀπερριμμένη τέφρα.

Ὁμάς VI ἀριθ. 59	Ὑπαιθρος δεξαμενή. Συνευρήματα: ἀριθ. 67, 95, 96 καὶ νόμισμα (ἀριθ. 27) Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1143 - 1180)		
» VII » 60	Ἀνδερων	ἐπίχωσις	II
61	»	»	II
62	»	»	II
63	»	»	I
64	»	»	I
65	»	»	II
66	»	»	II
67	Ὑπαιθρος δεξαμενή (βλ. ἀριθ. 59)		
68	» » Βάθος ± 0.50 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ἐπιχώσεως· βαθύτερον δύο τορνήσια ἐνετικά (ἀριθ. 29 καὶ 30)		
69	Ἀνδερων	ἐπίχωσις	I
70	Θάλαμος Γ. Ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου (βλ. ἀριθ. 34)		
» VIII » 71	Ἀνδερων	ἐπίχωσις	I
72	»	»	I
73	»	»	II
74	»	»	II
75	»	»	II
76	»	»	II
77	»	»	II
» » » 78	»	»	I
79	»	»	I
80	»	»	I
81	»	»	II
82	»	»	II
83	»	»	II
84	»	»	II
85	»	»	II
86	»	»	I/II
87	»	»	II
88	»	»	II
» IX » 89	Θάλαμος Γ. Ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου (βλ. ἀριθ. 34)		
90	» » Ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου		
91	Ὑπαιθρος λακκοειδῆς τάφος τῆς συστάδος ἀνατολικῶς τῶν θαλάμων Γ καὶ Δ		
92	Διγαμματοειδῆς διάδρομος (E), ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου		
93	» » » » »		
94	» » » » »		

Ὅμας IX ἀριθ. 95	Ὑπαιθρος δεξαμενὴ (βλ. ἀριθ. 59)		
96	» » (« » »)		
97	Θάλαμος Γ. Ἐντὸς λακκοειδοῦς τάφου (βλ. ἀριθ. 34)		
98	Ὑπαιθρος λακκοειδῆς τάφος τῆς συστάδος ἀνατολικῶς τῶν θαλάμων Γ καὶ Δ		
99	Ἄνδρον	ἐπίχωσις	I
100	»	»	II
» X » 101	»	»	II
102	»	»	II
103	»	»	I
» XI » 104	»	»	II
105	»	»	I
» XII » 106	Ἀστροματογράφητον		

Δ. Ι. Π.